

PROF. DR. AHMET KANLIDERE

BELLEK-BİYOGRAFI

Rusya'daki
Türk Esirlerin
Kurtarıcısı
Hilâl-i Ahmer
Temsilcisi

*Yusuf
Akçura*

Rusya'daki Türk Esirlerin Kurtarıcısı
Hilâl-i Ahmer Temsilcisi
YUSUF AKÇURA
Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere

Kızılay Kültür Sanat Yayınları: 7
Bellek-Biyografi Dizisi: 1

Editör

Doç. Dr. Şefik Memiş
Fatma Sena Yasan

Düzeltili

Muhammed Akaydın
Gökçe Eser

Son Okuma

Ahmet Erdem İşik

Dizi Grafik Tasarım

Nevzat Onaran

Dizi Kapak Tasarım

Zeyd Karaaslan

Kapak Çizgisi

İsmail Özen

Uygulama

Murat Arslan
Muhammed Nur Anbarlı
Numan Karakuş

Üretim Koordinasyon

Selma Topkara

ISBN 978-605-73204-9-0

Ocak 2023, İstanbul, birinci basım

© Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023

Kızılay Kültür Sanat Yayınları
Türkiye Kızılay Derneğinin tescilli markasıdır.

Yayınvevi Sertifikası No.: 15368

Sütlüce Mah. İmrarhoy Cad. No.: 28

34445 Beyoğlu / İstanbul / Türkiye

Telefon: (+90 212) 263 1868

Web: www.kizilaykultursanat.com.tr/yayinevi/

e-posta: kks@kizilay.com.tr

Baskı

Mega Basım Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Matbaa Sertifikası No.: 44452

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No.: 3

Baha İş Merkezi A Blok K: 3

Haramidere / Avcılar / İstanbul

Telefon: (+90 212) 412 1700

Eserin 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri çerçevesinde yayımlanması, Türkçe ve diğer bütün dillerde yurt içinde ve dışında maddi ve manevi haklarının temsili hak sahipleriyle anlaşmalı olarak münhasıran Kızılay Kültür Sanat Yayınlarına aittir.

Eserin dijital versiyonu ücretsiz açık erişimle Kızılay Kültür Sanat Yayınlar web sayfasından (www.kizilaymagaza.org.tr/kategori/yayinlar-1) okunabilir, herhangi ilave bir izne gerek olmaksızın her türlü dijital platforma serbestçe indirilebilir, bir değişiklik yapılmaksızın indirildiği hâliyle bütün dijital platformlarda konumlandırılabilir, paylaşılabilir. Haklı alıntı sınırları içinde kalmak ve kaynak göstermek kaydıyla eserden alıntı yapılabilir.

Dijital versiyonu ücretsiz olan bu kitabın basılı hâli Kızılay Kültür Sanat'ın Yayınlar web sayfasından, internet üzerinden faal kitabevi ve mağazalar ile kitabevlerinden satın alınabilir.

Kızılay Kültür Sanat, neşrettiği eserleri müellifine sadık kalarak yayımlar. Görüşlerini gerek gördüğünde ön söz, dipnot vb. aracılığıyla eserde okurlara aktarır. Kızılay Kültür Sanat Yayınları tarafından görüş belirtilmeyen hususlara Yayınevinin yahut kurucusu Kızılay'ın katıldığı varsayılmaz.

Kütüphane Bilgi Kartı

Library Cataloging-in-Publication Data
Kanlıdere, Ahmet,

Rusya'daki Türk esirlerin Kurtarıcısı Hilâl-i Ahmer Temsilcisi Yusuf Akçura / Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere; editör Doç. Dr. Şefik Memiş, Fatma Sena Yasan. İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023.

147 sayfa; fotoğraflar ; 12,5x17,5 cm.

Kaynakça ve indeks var.

ISBN 978-605-73204-9-0

1. Akçura, Yusuf, 1876-1935. 2. Historians -- Turkey -- Biography. 3. Nationalism -- Turkey. DR438.9.A5 K36 2023

**Rusya'daki Türk Esirlerin Kurtarıcısı
Hilâl-i Ahmer Temsilcisi
YUSUF AKÇURA**

doğ. 2.11.1876, Simbirsk

öl. 11.3.1935, İstanbul

Simbirsk'te Akçuraların mâlikânesi (solda)
(Kaynak: R.K. Vildanova, *Akçurim v Simbirskoy gubernii*, Kazan, 2015)

*Babası Hasan
Akçurin (?-1878)*

*Annesi Bibi Kamer Banu
(Yunusova, ö. 1894)*

*Oğlu
Tuğrul Ömer
Akçura*

*Kızı
Ülken Hatice
Civelekoğlu*

*Eşi
Selma Akçura
(1898-1938)*

*Yusuf Akçura
(1876-1935)*

Tanınmış gazeteci, siyasetçi ve tarih hocası Yusuf Akçura, Rusya Müslümanlarının olduğu kadar Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin fikir hayatında başat rol oynamış simalarındandır. Osmanlı ve Rusya Türklerinin yoğun ilişkilerinin olduğu bir dönemde birçok gazete ve derginin gelişip yaşaması için çalışmış, Türkçülük hareketinin yayılmasına öncülük etmiş; Cihan Harbi sırasında, İstiklal Savaşı'nda ve Cumhuriyet'in oluşum yıllarında mühim vazifeler üstlenmiştir. Çalkantılı bir dönemde ve zor şartlar altında Osmanlı ve Rusya Türklerinin birbirlerini tanımaları ve dayanışmaları için çalışmış; Kazan, Moskova, Petersburg ve Bahçesaray gibi merkezlerde Rusya Müslümanlarının fikrî ve siyasi gelişimine önderlik etmiş; Kırım, Kazan ve Türkistan ile irtibatını sürdürerek yazılarının mühim bir kısmını Türk dünyasının meselelerine hasretmiştir. Rusya Türklerinin içtimai, iktisadi ve fikrî hayatını çok yakından tanıyan Akçura'nın bu konulara getirdiği yorumlar ve açıklamalar son derece önemlidir. Elinizdeki çalışma onun gazeteciliğini, fikirlerini, eserlerini ve Türk tarihçiliği üzerindeki etkilerini ele alacaktır.

Yusuf Akçura'nın 1904 yılında Ahmed Ferid'e gönderdiği fotoğrafı (Kaynak: geni.com)

Yusuf Akçura, 1876'da Volga kenarındaki Simbirsk şehrinde doğmuştur. Aristokrat ve tüccar bir aileden gelen babası, büyükçe bir çuha fabrikasının sahibidir; annesi ise Kazan'da Yunusovlar diye bilinen kadim ve zengin bir aileye mensuptur.

Kazan Tatarları

Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra ağır baskılara maruz kalan Tatarlar, XVIII. yüzyılın sonunda elde ettikleri ticari imkânlar sayesinde Rusya'nın Türkistan ile olan ticaretine aracılık ettiler. "Tatar Uyanışı" olarak ortaya çıkan dini uyanış, sonraları millî bir canlanmaya vesile oldu. XX. asrın başında ise Türk halkları içinde bir çimento görevini üstlendiler.

GİRİŞ

Kazan Tatarı bir aileden gelen Yusuf Akçura, elli dokuz yıllık ömründe dünyayı sarsan olaylara şahit olmuş bir Osmanlı Türk aydını, düşünürü ve yazardır. Gençlik yıllarında Rusya Müslümanlarının siyasi ve kültürel faaliyetlerini örgütlemiş, İstanbul'a geldikten sonra da Kazan'la olan alakasını muhafaza etmiş, yazılarının çoğunu Türk dünyasının meselelerine hasretmiştir.¹

Akçura hakkında yazılanların bir kısmı onun ve yakın dostlarının veya kendini tanıyanların kaleminden çıkmıştır. Çocukluğu ve tahsil hayatına dair *Tâ Kendim yahut Defter-i Âmâlim* adını taşıyan bir otobiyografisi, ölümünden epey sonra yayımlanmıştır.² Kazan Vilayet Hapishanesi'nde iken tuttuğu notlarına ait *Mevkûfiyet*

Akçuraların çuha fabrikası, Simbirsk, 1908

(Kaynak: R. K. Vildanova, *Akçurini v Simbirskoy gubernii, Kazan, 2015*)

Hatıraları (Orenburg, 1907) ve *Türk Yılı 1928* kitabı içinde yer alan otobiyografisinde onun fikri evrimi konusundaki en sahîh bilgiler bulunmaktadır.³

Vefatından sonra Akçura için bir hatıra kitabı neşrine niyet edilerek onu tanıyanlardan yazılar toplanmış fakat bunlar bir türlü kitap hâline getirilip neşredilememiştir. Bu yazılardan bir kısmı Muharrem Feyzi Togay'da, diğeri bir kısmı ise Reşit Rahmeti Arat'ta kalmıştır. Togay, yaklaşık on senelik bir gecikmeden sonra *Yusuf Akçura'nın Hayatı* (İstanbul, 1944) adlı bir kitap çıkarmış olsa da bu, tasarlanan hatıra kitabı değildir. Kitabın ilk yarısını oluşturan Akçura'nın çocukluk ve eğitim yıllarının anlatıldığı kısımlar -büyük ölçüde- Akçura'nın otobiyografisindeki bilgilerin tekrarıdır.

Yusuf Akçura hatıra kitabı için toplanan yazıların diğeri kısmı (R. R. Arat'tan) Ahmet Temir'e intikal etmiştir. Temir, bu yazılardan bazılarını *Yusuf Akçura* (Ankara, 1987) adıyla yayımladığı biyografi kitabında kullanmıştır. Onun kitapçığının ilk yarısı da *Defter-i Âmâlîm*'deki bilgilerin -bazen uzun alıntılar şeklindeki- tekrarı olmakla birlikte Akçura'nın Avrupa'daki faaliyetleri ile Cumhuriyet devrindeki hayatı hakkındaki kısımlarda ilginç bazı bilgiler bulunmaktadır.

Batı'da Akçura hakkında yazılan ilk önemli biyografiyi kaleme alan Kanadalı akademisyen David S. Thomas⁴ olmuştur. Doktora tezini Ni-yazi Berkes'in danışmanlığında yapan Thomas, Akçura'nın hayatını birincil kaynaklardan araştırmış ve onun entelektüel gelişimine odaklanmıştır. Yazar, özellikle Akçura'nın Avrupa'daki

Kazan şehri 1552'de Rusların eline geçti, mimari ve kültürel zenginlikleri neredeyse tamamen yok edildi. Şehir, 1714 yılında oluşturulan Kazan Vilayeti'nin merkezi oldu. 1804 yılında Kazan Üniversitesi (Rusya'daki dördüncü üniversiteydi) kuruldu ve burada güçlü bir Şarkiyat Bölümü açıldı. 1800 yılında Arap harfleriyle kitap basan Şark Matbaası kuruldu, burada basılan İslami eserler Rusya'nın diğeri Müslüman bölgelerine dağılıyordu. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kazan, Rusya Müslümanlarının önemli bir kültür merkezi hâline geldi.

François Georgeon

François Georgeon, Osmanlı İmparatorluğu ve çağdaş Türkiye konusunda uzmanlaşmış bir Fransız tarihçisidir.

tahsilinin neler kazandırdığı üzerinde durmuş ve önemli tespitlerde bulunmuştur. Bundan üç yıl sonra Paris Üniversitesinde Alexandre Benignsen'in danışmanlığında Akçura üzerine bir başka doktora tezi tamamlanmıştır. François Georgeon tarafından yazılan bu tez, bir yıl sonra bazı değişikliklerle *Aux origines du nationalisme turc, Yusuf Akçura (1876-1935)* (Paris, 1980) adıyla yayımlanmıştır. Kıymetli analiz ve tespitler ihtiva eden bu çalışma, Akçura'nın Osmanlı Devleti zamanındaki faaliyetlerini, modern Türkiye'ye yaptığı entelektüel katkılarını incelemiştir.

Ayaz İshakî, Mehmed Emin Resulzâde, A. Battal Taymas, Abdullah Cevdet ve Emel Esin tarafından Akçura hakkında kaleme alınmış bazı önemli değerlendirmeler ve hatıra anlatıları yayımlanmıştır. Tataristan'da Sovyet Dönemi'nin başlarında onun için insafılı denebilecek eleştiriler yazıldığını da görmekteyiz. Tatar aydınlarından Cemaleddin Velidî, Âlimcan İbrahimov ve Abdurrahman Sadi; onun Rusya Türkleri içindeki siyasi rolüne değinmişlerdir. A. Arşaruni ve H. Gabidullin ise Pantürkizm ve Panislamizm fikirlerini (Türkiye'nin yönlendirdiği ve dış siyasetinde bir araç olarak kullandığı) dışarıdan gelme zararlı ideolojiler olarak görmüş ve Akçura'nın rolünü bu bağlamda değerlendirmişlerdir. Bundan sonra Tataristan'da (1974'te Akçurular ailesini yazan Abdulla Yusupov dışında) uzun yıllar kendisinden pek bahsedilmemiş ancak Sovyetlerin çöküşünden sonra onun hakkında açık şekilde yazmak mümkün olabilmiştir. Rafael F. Muhammeddinov Rusya'da Türkçülüğün doğuşu ve gelişme-

sini ele aldığı kitabında Akçura ile Gökalp'in görüşlerini karşılaştırmış, Mesud Gayneddin ise *Yosyf Akçura* (Kazan, 2015) adında müstakil bir çalışma ortaya koymuştur.

Türkçülük

Osmanlı Türklerinde 1865-70 senelerinde ortaya çıkan Türkçülük, II. Abdülhamid devrinin başlarında pek ciddiye alınmayan bir düşünceydi. 1897 Türk-Yunan Harbi sırasında güç kazanan bu akım, en canlı dönemini Balkan Harbi ile I. Dünya Savaşı arasında geçen iki üç senelik devrede yaşadı. Savaşın mağlubiyette sonuçlanması Türk birliği ideali için de ağır bir darbe oldu. Akçura'ya göre Türkçülük fikrinin temeli, Türk milletinin gerek memleket dâhilinde yaşayan unsurlara gerekse hariceten müdahale eden yabancılara iktisaden mağlup olmayacak hür ve bağımsız bir millet hâlinde teşkilatlanma isteği ve ihtiyacıydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, bir anlamda, Türkçülük idealinin gerçekleşmesiydi.

Ayaz İshaki ve Yusyf Akçura

Korkunç İvan

(1533-1584) Despot ve otokrat olarak tanınan Rus hükümdarlarından. 1552'de Kazan Kalesi'ni kuşattı ve zorlu bir mücadeleden sonra şehri ele geçirdi. Hanlığın çevre bölgelerindeki direniş daha beş sene kadar devam ettiyse de sonunda hanlık tamamen Rusların eline geçti. Korkunç İvan bu olayı kutlamak için Moskova'da Kızıl Meydan'daki Aziz Basil Katedrali'ni inşa ettirdi.

Çocukluğu ve Eğitimi

Akçura sülalesinin (Akçurinler) kökleri, dört yüzyıl kadar önce Kırım Hanı'nın hizmetinde bulunan Akçura Babay'a dayanır. Bu zat, bilinmeyen bir sebepten dolayı Rusya'ya sığınmak zorunda kalır ve Kazan'a yakın Züyebaş köyüne yerleşir. Burada kendisine bir malikâne ve kinaz unvanı verilir. Akçuralar sülalesinden birçok mirza ve kinaz çıkmıştır. Bunlar arasında en tanınmış Kinaz Adaş olup onun Korkunç İvan'a yakın kimselerden olduğu rivayet edilir.⁵

Yusuf Akçura'nın doğum tarihi konusunda iki farklı tarih verilse de doğum yeri olan Simbirsk (Ulyanovsk) Bölgesi Devlet Arşivinde bulunan bir belgede doğum tarihi 2 Kasım 1876 olarak gösterilmektedir.⁶ Yedi yaşına kadar Simbirsk'te yaşayan Akçura, 1883'te annesiyle birlikte İstanbul'a gelip yerleşir. Çocukluğunun geri kalanı

Simbirsk'te Bolşaya Saratovskaya Caddesi, 1880

İstanbul'da geçmiş olan Akçura'nın aklının bir parçası daima Kazan taraflarındadır. 1887'de Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesine yazılır.⁷ Rüştiyenin üçüncü sınıfında okurken Kazan'a gider. Bu seyahatte Kazan, Ufa ve Kasım gibi yerlerin gösterişli binalarını, geniş caddelerini ve parklarını görüp büyülenir.

Kazan ziyareti

Akçura, Kocamustafapaşa Rüştiyesinin üçüncü sınıfında iken Kazan'a ziyarete gider. Orada gösterişli binaları ve geniş caddeleri görüp büyülenir.

Kazan'a gelip o rahatı, akrabayı, bildikleri görünce, ziyafetten ziyafete, eğlenceden eğlenceye yürümeğe alışınca o İstanbul, mektep, ders, hocalar, hülasa bir alay sıkıntılar bana birer zindan gibi görünmeye başladı. Kazan'ın geniş ve temiz sokaklarını, güzel balolarını, parklarını, bahusus mükemmel tiyatrolarını, İstanbul'un malum dar sokakları, bir rezaletthane olan salaş tiyatroları ile mukayese ediyordum. Mamafih bu mukayeseyi yaparken "bizim" zamirini de ilave ettiğim İstanbul niçin böyle değildir, niçin böyle ol-

Bolşaya Saratovskaya Caddesi'nde bankalar ve kamu binaları yer alıyordu.

Şehabeddin Mercani

(1818-1889)

Kazan Tatarları arasındaki dini teceddüt (reformation) hareketinin en büyük önderidir. Kazanlı bir molla ailesinden gelen Mercani, Buhara'da tahsil gördü; fikirleri Buhara ve Semerkant'ta şekillendi. 11 yıl kadar Buhara'da kaldıktan sonra vatanına döndü (1849). Kazan'da uzun yıllar imamlık ve müderrislik yaptı. 1876'da Rus hükümeti tarafından açılan Tatar Muallim Mektebinde din dersi muallimi olarak ders verdi.

mamalı diye de teessüf ediyordum. Bahusus tanıdık Rusların “İstanbul çamur deryası bir şehir” demelerine hiç de tahammül edemiyordum.⁸

İstanbul'a dönüş güzergâhındaki Odessa'ya geldiklerinde “Allah vere de İstanbul'a gitmekliğimize bir mani çıksa!” diye dua etmektedir. Vapur Boğaziçi'ne girdikten sonra iki sahildeki esmer, ahşap, küçük küçük evler ve yalılar ona çok çirkin görünür.⁹

Akçura her ne kadar Kazan yurduna hayranlık duyuyor olsa da küçük yaştan itibaren okul çevresi ve eğitimi yönünden bir İstanbullu olarak yetişir.¹⁰

Ben, yedi yaşıma kadar çocukluğumu İstanbul'dan bambaşka bir muhitte geçirmiştim. İstanbul'da yaşadığım müddette ailem İstanbul'un tamamen yabancı idi. Yalnız mektepte İstanbullu oluyordum. İstanbul mekteplerinin zararlarını nefsimde duy-dum.¹¹

Yeniden Rusya'ya gittiğinde (1889'da olmalıdır) Kazan'ın meşhur âlimlerinden Şehabeddin Mercanî, Kayyum Nâsırî, Âlimcan Barudî ve eniştesi İsmail Gaspıralı'yı ziyaret edip onların yazdıkları kitapları toplar. Rusya'da yaşayan Türkleri pek tanımayan ve onlara önem vermeyen İstanbullu Türklere Kazanlıları anlatmak, kendi ifadesiyle "Türklüğün iki kolunu birbirine tanıtmak" ister.¹² Mercanî'nin fikirlerini ve faaliyetlerini tanıtarak Kuzey Türklüğünün kültür düzeyindeki zenginliğini paylaşmak arzusundadır. Ziyaretinden aklında kalanları şu sözlerle dile getirir:

Şihab Hazret'i ziyaretim gözümün önünden gitmiyor. Kaban Gölü boyundaki ahşap evine, annemin kardeşlerinden birisiyle varmıştım. Bizi ikinci katta beyaz keçe döşenmiş aydınlık ve ılık bir odaya aldılar. Bir iki dakika oturduktan sonra kapıdan [Şihab] Hazret göründü. Yalın ayak idi. Başında büyük bir sarık, sırtında gömlek üstüne giyilen çapan, gömleğinin yakası açık. Bu sadelik ziyneti içinde heybetli, azametli görünüyordu. Hatırıma eski Grek ve Arap feylesofları geldi. Hazret'in evinde bulunabildiğim için gurur duydum.¹³

İstanbul'a döndüğünde Mercanî'nin şakirtlerinden Abbas Efendi ile birlikte Şehabeddin Mercanî'nin hayat hikâyesini yazarlar. Akabinde Akçura, Hazret'in resmini İstanbul'un en iyi fotoğrafçısında iyileştirip büyütür. Biyografiyi ve resmi alıp *Malumat* gazetesinin müdürü Mehmed Tahir Bey'e gider. Tahir Bey, gözlüğünün üstünden ona çok sert bir şekilde bakar. Akçura ona Mercanî'nin ilmini, Rusya Müslüman-

Müslüman Dünyasının geri kalış sebebinin dinin son zamanlarda yanlış yorumlanmasına bağlayan Mercanî, Müslümanların yeniden terakki yoluna girebilmeleri için "Selef" denilen ilk dönem Müslümanlarının dinimizmini ve inanç saflığını yakalamaları gerektiğine inanıyordu. Bu yüzden, İslam inancını saran hurafelerle mücadele etmeyi ilke edindi. Medreselerin ıslah edilmesini savundu, ilmi geriliği aşmanın ve toplumu değiştirmenin en önemli dinamiğini burada gördü. Mercanî, aynı zamanda modern Tatar tarihçiliğinin de babası hatta Tatar milli kimliğinin kurucusu olarak kabul edilir. Mercanî sayesinde yaygınlaşan dini ıslahçı akım, Âlimcan Barudî, Rızâeddin b. Fabreddin, Musa Cârullah, Ziyaeddin Kemali ve Abdullah Bubi gibi reformcular tarafından devam ettirildi.

Namık Kemal

(1840-1889)

Askerî okulda okuyan öğrenciler Namık Kemal'in yasaklı kitaplarını okuyorlardı.

larına olan hizmetlerini anlatıp onun resmini ve biyografisini yayımlatmak istediğini büyük bir heyecanla ifade edip ricada bulunur.

Müdür Bey, “Ya parası?” diye sorar.

“Efendim, bu ilk kalem tecrübem olduğundan telif ücreti istemiyorum, muhterem mecmuanızda nâciz yazımın bulunması benim için çok kıymetli bir şeydir. Milletimizin medarıiftiharı bir zatın Osmanlı kardeşlerimiz arasında tanıtılmasına vesile olmak da ayrıca bendenize bir memnuniyet verir.”

“Hayır efendim, onu demiyorum. Zaten kendi yazarlarımızdan başkasına ücret vermeyiz. Siz bu resmin basılması için bizim masrafımıza karşılık ne kadar para vereceksiniz?”

O zamana kadar gazetenin sadece millet, terakki ve insaniyet gibi şeylere hizmet ettiğini düşünen Akçura bu sözler karşısında şaşırır. Biyografiyi bastırmaktan maksadının böyle önemli bir zatı Osmanlılara tanıtmak olduğunu yeni baştan anlatmaya başlayınca Müdür Bey, “Şuraya bırakın, belki basılır.” der. Aradan zaman geçer, yazının basılacağından tam da ümidini kestiği bir sırada yazı fotoğrafsız bir şekilde 1897’de yayımlanır.¹⁴

Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesini bitiren Akçura; 1892’de Kuleli Askerî Lisesine, orayı bitirdikten sonra da (1894’te) Harp Okuluna girer. Aldığı laik eğitim ve okuduğu bazı Batılı yazarlar (mesela Voltaire ve Volney¹⁵) onun fikrî gelişimine etki eder. Dinî ideale olan bağlılığı sarsılır, bu durum onun ruhunda iç çekişmelere ve sıkıntılara sebep olur. Kendi ifadesiyle dinî

ideal aşılması gereken din dersi hocası okula haftada veya ayda bir uğrar, hemen her dersinde Sultan Abdülhamid'e itaatın dinin emri olduğundan söz eder. Lakin gençliğin verdiği arayış ve isyan duyguları içinde olan Akçura'ya ve diğer öğrencilere bu tür sözler anlamsız gelir.¹⁶

O dönemde askerî okullarda okuyan talebeler inkılapçı fikirlerle temas ediyor, Namık Kemal'in yasaklı kitaplarını okuyorlardı. Ayrıca okuldaki hocaları gizli gizli onlara meşrutiyet ve hürriyet fikirlerini telkin ediyordu. Nitekim Akçura da kendini Abdülhamid karşıtı Jön Türk muhitinin içinde bulur. Onlarla ilgisi tespit edilince tutuklanır, bir buçuk ay kadar hapis yatar (1896). Daha sonra yeniden tutuklanır ve -78 Harbiyeli öğrenciyle birlikte- Trablusgarp'a sürgün edilir (1897). Oradayken Avrupa'daki Jön Türkler ve Padişah arasında varılan uzlaşma

Meşrutiyet

Hükümdarın yetkilerinin anayasa ve halkın seçtiği meclis tarafından kısıtlandığı yönetim şekli. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet 1876 yılı sonunda ilan edilmiş, 1878'de meclis kapatılmış, 1908'de yapılan inkılapla yeniden ilan edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sürmüştür.

Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesi

Jön Türkler

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'dan gelen liberal ve reformist hareketlerin etkisiyle Osmanlı aydınları meşrutiyet rejiminin kurulması için faaliyet yürüttüler. "Genç Osmanlılar" olarak anılan bu kimseler 1908'de II. Abdülhamid'i, meşrutiyeti ilan etmek zorunda bıraktılar ve bundan sonra "Genç Türkler" adıyla anılmaya başlandılar. Onların oluşturdukları İttihat ve Terakki teşkilatı 10 yıl kadar ülkenin siyasi hayatında belirleyici bir rol oynadı.

sonucunda affedilir fakat Trablusgarp'ta mecburi ikamete tabi tutulur. 1899'da arkadaşı Ahmed Ferid'le birlikte Trablusgarp'tan kaçıp Paris'e gider. Ahmed Rıza Bey'in Paris'teki dairesinde Abdullah Cevdet ile tanışırlar.¹⁷

Avrupa'daki tahsil süreci Akçura'yı askerî kariyerinden uzaklaştırıp tamamen başka bir yöne sevk eder. Özellikle hocası Albert Sorel'den (1842-1906) öğrendikleri onun entelektüel yönünü belirler. Tarih araştırmaları metodundan haberdar olması, modern tarihte milliyetçiliğin ve millî geleneklerin merkezî bir etkiye sahip olduğunu kavraması hocası sayesinde olur. Siyasi ilişkilerin şekillenmesinde iktisadi ve içtimai etkenlerin belirleyici bir rol oynadığının farkına varır. Onun bu kanaate ulaşmasında Karl Marx ve École Libre des Sciences Politiques'deki (Serbest Siyasi Bilimler Okulu) hocaları etkili olur.¹⁸ Bu okuldaki teorik derslerini tamamlama-

Trablusgarp'ta sürgün günleri: Bulaşık yıkayan, Yusuf Akçura; eli cebinde olan, Muhib gazetesini çıkaran Ahmed Cevad Bey; kapıya yaslanan, beyaz başlıklı şabsın arkasındaki kişi Ahmed Ferid (Tek) (Kaynak: geni.com)

Yusuf Akçura, 1899'da arkadaşı Ahmed Ferid ile birlikte Trablusgarp'tan kaçarak Paris'e gider. (Kaynak: geni.com)

Albert Sorel
(1842-1906)

Fransız tarihçilerinin en büyüklerinden sayılan Albert Sorel, Yusuf Akçura'nın fikir dünyasında önemli bir yere sahipti.

dıktan sonra Sorbonne'da Uygulamalı Yüksek İncelemeler Okulundaki (École Pratique des Hautes Etudes) derslere devam eder, böylelikle yeni entelektüel açılımlar kazanır. Böylece, aklında belli belirsiz varlık kazanmaya başlayan eğilimlerini teorik bakımdan doğrulama ve pekiştirme olanağı bulur. Bu sayede Avrupa'daki modern tarihçiliği tanır, öğrendiklerini Osmanlı tarihçiliğine uygulamaya çalışır.

Bütün bu öğrenme süreci içinde bir taraftan da Jön Türk dergilerine (*Meşveret* ve *Şûrâ-yı Ümmet*) yazılar kaleme alır.¹⁹ Bir yazısında (bunu ancak beş yıl sonra, yeniden düzenleyerek yayımlayacaktır) eski Türk töreleri ile İslam şeri-

Yusuf Akçura Jön Türk yanlısı Meyveret ve Şûrâ-yı Ümmet mecmualarına yazılar yazdı.

atını karşılaştırır. Vardığı sonuç şu şekilde özetlenebilir:

Türk cemiyetlerinin siyasi teşkilâtında her zaman monarşi mevcuttu; hükümdarlar tebaalarına her zaman çocukları gözüyle bakmış olsalar da bu durum, hükümdarın tamamen keyfi bir şekilde yönettiği anlamına gelmiyordu; hükümdarlar her daim yasak ve töreye göre iş görmek zorundaydı. [...] Cengiz Han, hayatı boyunca yasak ve törenin kölesi oldu. [...] (Bundan da anlaşılıyor ki) eski Türk han ve hakanlıkları modern anlamda meşrutiyetli devletler olmasa da, bütünüyle keyfi istibdatlar da değildiler. [...] (İslam'a gelince); devlet, dinî (teokratik) ve demokratik bir cumhuriyettir. [...] İslam devletinin teşrî gücü, icma-ı ümmet, yani bir tür parlamento ile kıyas-ı fukaha, yani Rusya'daki senatoya benzer bir kurumdur. Müslümanlar medeni ve siyasi bakımlardan eşittir. İslam, ortaya çıktığı sırada mevcut olan aristokrasiyi yok etmeye çok çalıştı. [...] Gerçi şeriatla, günümüzdeki eşitlik ve demokrasi ilkelerine aykırı bazı hu-

suslar yok değildir; şeriat kadınlarla erkekleri tamamen eşit görmez, Müslümandan köle bulunmasına izin verir, imamın Kureyş'ten olmasını ister. Bununla beraber, İslam demokrasiye çok meyyaldir.²⁰

Paris'teki eğitiminin son üç ayında *Essai sur l'histoire des institutions du Sultanat Ottoman* (Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihi Üzerine Deneme) (1903) adında bir ödev hazırlar. Sınıldığının aksine bu, bir tez (thèse) değildir; son sınava giren öğrencilerden istenen bir "çalışma" (travail) yani bir tür bitirme ödevidir. Akçura, bunu diğer birçok meşguliyetleri arasında sı-

Simbirsk'te Akçuraların malikânesi (solda)

(Kaynak: R. K. Vildanova, *Akçurını v Simbirskoy gubernii, Kazan, 2015*)

İsmail Gaspıralı

(1851-1914)

İsmail Gaspıralı, Kırım Tatarı fikir adamı, eğitimci ve yazar-yayımcı. Gaspıralı, Rus İmparatorluğu'nda Türk ve İslam toplumlarının eğitim, kültür reformu ve modernleşmeye ihtiyacını betimleyen Müslüman aydındır. Soyadı, Kırım'daki Gaspıra şehrinden gelmektedir.

nırlı bazı kaynakları kullanarak yazdığını, arkadaşlarının ısrarı üzerine ve biraz da çekinerek yayımlamaya karar verdiğini söyler.²¹ Zaten bu çalışmanın hepsini değil sadece giriş kısmını yayımlamıştır.

Akçura, Paris'teki tahsilini tamamladıktan sonra, Osmanlı ülkesine dönmesi mümkün olmadığından Rusya'daki akrabalarının yanına gider. Bir süre Kazan şehri yakınındaki Züye başı köyünde amcası Yusuf Bay'ın yanında kalır.²² *Üç Tarz-ı Siyaset* adındaki meşhur makalesini bu sırada kaleme alır ve Kahire'de çıkan *Türk* gazetesine gönderir. Bu yazı biraz uzunca olduğundan üçe bölünerek yayımlanmış, makalede yazar adı belirtilmemiştir.²³

Üç Tarz-ı Siyaset ilk yayımlandığında -sanıldığının aksine- pek ses getirmemiştir. Akçura, bu makalesini Ali Kemal ve Ahmed Ferid beylerin cevabi yazılarını da ilave ederek yedi sene sonra bir kez daha yayımlayacak, makale asıl o zaman etkili olacaktır. Çünkü artık hem ortam müsaittir hem de o yıllarda Akçura'nın yıldızı parlamaya başlamıştır.

Akçura, yine bu sıralarda *Din Münâzaralarında İrkinçilik Hakkında [Dini Münâzaralarda Serbesti]* adıyla yeni bir makale daha kaleme alır. Çünkü Ortodoks misyonerler İslam'ı eleştirip dururken ulemanın bunlara ciddi bir karşılık vermeyişi onu rahatsız etmektedir. Yazısını Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesine gönderir fakat İsmail Gaspıralı, "Henüz zamanı değil." diyerek yazıyı geri çevirir. Bunu bir risale şeklinde yayımlatmak ister, ne var ki bu defa da Petersburg'daki sansüre takılır. Sansürcü V. D.

Smirnov,²⁴ Hristiyanlık karşıtı yazarların kitaplarının tavsiye edildiği gerekçesiyle risalenin basılmasına onay vermez. Bu risaleyi ancak (basın hürriyeti verildikten sonra) 1906 yılı ortalarında yayımlayabilir.

Risalede özetle şu fikirleri ifade etmiştir: Uyanış (Rönesans) Dönemi'nde din tartışmaları tamamen serbest olmasa da Orta Çağ'a kıyasla daha bir özgürlük vardı. Rönesans ve Reform dönemleriyle başlayan düşünce özgürlüğü arttıkça dinî inanç azalmış; XVIII. asırda yaşayan Fransız filozofları, din hakkındaki tartışmalarında -çoğu kez- Hristiyan ilahiyatçılara galip gelmiş ve Hristiyanlığın Avrupa'da zayıflamasına neden olmuşlardı. Avrupa'da bu tarz gelişmeler olurken Tatar medreseleri altı yedi asır önceki hâlindeydi. O zamanlar nasıl ve hangi kitaplardan ders veriliyorsa Kazan'da, Meçkere'de, Kışkar'da yine aynı usulle ve aynı kitaplardan ders okutuluyordu. Akçura, bu medreselerdeki eğitim tarzını XI-XII. yüzyıldaki Hristiyan okullarıninkine benzetir: O zamanlar Hristiyan okulları Latin diliyle eğitim veriyor, öğrencilerin ana dillerine iltifat etmiyordu çünkü akait ve felsefeye ilişkin fikirlerin o dillerde ifade edilemeyeceği görüşü hâkimdi. Bu görüş, Müslüman medreselerinde hâlâ geçerliydi; mektep ve medreselerde eski skolastik usul devam etmekte olup²⁵ İslam dünyasında henüz Rönesans ve Reform dö-

"Üç Tarz-ı Siyaset" adındaki makalesi ilk olarak, *Kabire'de* çıkan Türk adlı gazetede yayımlandı.

nemlerine benzer bir fikir hareketi gerçekleşmemişti.²⁶

Akçura, İslam dünyasındaki ilmî seviyeyi bu şekilde özetledikten sonra Rusya'nın dinî okullarındaki gelişmelere değinir. Rus ilahiyatçıların kendilerini yenilediklerini, modern fikirleri ve ilimleri takip ederek yüksek bir seviye yakaladıklarını, Ortodoks misyonerlerin dinlerini yaymak için gerekli kazanımları elde ettiklerini ifade eder. Müslümanlar arasında faaliyet göstermek isteyen bir misyonerin Arapçayı Müslümanlar kadar hatta daha iyi derecede öğrendiğini vurgular. Sonuç olarak Rus ilahiyatçıların donanım ve bilgi birikiminin Tatarlarınkinden çok daha yüksek olduğunu söyler.²⁷ Dolayısıyla dinî münazaralarda serbestlik meselesinin son derece önemli olduğunu, bunun için Tatar ve İslam ulemasının hiç vakit kaybetmeden kendilerini hazırlamaları gerektiğini belirtir.²⁸

Simbirsk'te Bolşaya Saratovskaya Caddesi ve İlahiyat Fakültesi (1800'lerin sonu)

Entelektüel Etkiler: Barudî ve Gaspıralı

Paris yıllarındaki arkadaşı Sadri Maksudî, “Bu devirde Akçura, Paskal gibi dindardı.” demektedir.²⁹ Kazan Vilayet Hapishanesi’nde iken cuma günleri Müslüman arkadaşlarıyla beraber ibadet eder. Hapishane hayatının verdiği tutukluluk duygusu ve sinir buhranı içinde olduğu günlerin bir cumasında imamın vaazını dinlerken imamın okuduğu bir sure, onu son derece duygulandırır: “Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?” (İnşirah, 1-2) diye başlayan sureyi duymaktan anlatılması mümkün olmayan bir semavi zevk duyduğunu yazar.³⁰

Akçura’nın bu dönemdeki yazılarında dinî ıslahat fikrine büyük önem verdiği görülür. Kazan ulemasından Şehabeddin Mercanî’nin, Türklerin son dönem tarihindeki dinî reform hareketinin en büyük öncüsü olduğu kanısındadır. Ona göre Hristiyan dünyasında dinî yenileşme (teceddüt) hareketi kuzeyden ve Hristiyanlığı en son kabul eden halk arasından çıktığı gibi İslam dünyasında da dinî reform Kuzey Türkleri arasından çıkmıştı. Hilafet merkezi olan İstanbul, dinî reform konusunda son derece muhafazakârdı. Şehabeddin Mercanî ile tanışan Cevdet ve Münif Paşalar bu zatın müceddit tarafını görememişlerdi. Akçura, böyle bir âlimin İstanbul’da fark edilmemiş olmasının sebebinin İstanbul’un dinî bir merkez olmasına bağlar. Onun deyişiyle dinî merkezler, dinde muhafazakârdırlar; bu yüzden dinî reform fikri bu tür merkezlerde başarılı olamamıştır. Esasen Hris-

Sadri Maksudi
(1878-1957)

Tatar milli uyanışının önde gelen temsilcilerinden olup hukukçu, siyasetçi ve tarihçidir. Kazan’da medrese öğrenimi gördükten sonra Bahçesaray’daki Zincirli Medresede ders verdi, 1897’de Tatar Muallim Mektebine kaydoldu, öğrenimi sırasında Maişet adında bir roman yayımladı. 1902’de Paris’e gitti, Sorbon’da hukuk tahsili yaptıktan sonra 1906’da Kazan’a döndü. II. Duma’ya milletvekili seçildi; 1917’de Rusya Müslümanlarının Büyük Kongresinde “İç Rusya Milli-Medenî Türk-Tatar Muhtariyeti” adında bir proje hazırladı, yine aynı yıl oluşturulan Millî Meclise başkan seçildi. Bu meclis Bolşevikler tarafından dağıtıldıktan sonra Avrupa’ya gitti.

tiyanlığın reformasyonu da Roma'da değil, oradan epey uzakta ortaya çıkmıştı.³¹

Akçura'nın müceddit vasfı atfettiği ikinci mühim şahsiyet Muhammediye Medresesinin müdürü Âlimcan Barudî'dir. Müslüman reform hareketinin numune bir şahsiyeti olarak gördüğü bu zatın hayat hikâyesini mükemmelen kaleme alma arzusuyla kendisiyle defalarca görüşür ve entelektüel tekâmülünü tespit etmeye çalışır. Böylece tamamladığı eserini *Damolla Âlimcan el-Barudî* (Kazan, 1907) adıyla yayımlar.³² Kitapta onun 1882'ye kadar olan eğitim hayatını ve düşünsel evrimini derinlemesine analiz eder.

Akçura, Barudî'nin medrese ıslahatı projesini dinî reform hareketinin bir tezahürü olarak görür. Onun dinî ilimleri öğretmede önerdiği değişiklikleri, Avrupa'da XVI. asırda ortaya çıkan Reform hareketine benzetir. Barudî, medrese-

Kazan'da Muhammediye Medresesi

lerde okutulan mantık ve kelimeler yani eski skolastik din felsefesine itiraz ediyor; kelimeler ile çok meşgul olmak, itikatta karışıklık yarattığından bundan uzak durulmasını, yerine Kur'an ve hadis eksensel bir din anlayışının ikame edilmesini savunuyordu. Bu anlamda Usûl-i Cedîd hareketi, Buhara ve onun izinden giden Kışkar ve Kazan medreselerindeki usullere karşı bir tür dinî reform hareketiydi. Avrupa'daki ıslahat hareketi de buna benzer şekilde bir protesto/ itiraz hareketi olarak doğmuştu.³³

Akçura üzerinde etkili olan diğeri bir şahsiyet, şüphesiz, İsmail Gaspıralı'dır. Bunu kendisi değişik vesilelerle dile getirir. Gaspıralı'yı mükemmel bir muallim, mütefekkir bir yazar, çok kabiliyetli bir gazeteci ve bir halk hizmetkârı olarak tasvir eder.³⁴ İsmail Bey'i en iyi anlatan tabirin "muallim" olduğunu söyler. Kuzey Türklerinin fikrî ve sosyal hayatında büyük bir inkılabın ortaya çıkması onun eseridir. Bu bakımdan Gaspıralı bir inkılapçı hatta "reformatör" anlamında bir müceddittir. Gaspıralı, çağdaş insanlığa görece mutluluğu en fazla kazandırabilen medeniyetin Batı medeniyeti olduğunu; Türklerin, Müslümanların millî ve dinî şahsiyetlerinden büsbütün ayrılmaksızın Batılılaşmaları gerektiğini savunuyordu. Akçura da aynı görüşteydi. Usûl-i Cedîd hareketini Kuzey Türklerinin medeniyet mücadelesi olarak görüyordu. İsmail Bey bu hareketin sadece lideri değil aynı zamanda ortaya çıkarıcısı ve yaratıcısı idi.³⁵ Rusya Türklerinin fikrî, kültürel ve siyasi hareketleri onun çıkardığı gazeteyle başlamıştı.³⁶ Gazetesinin daha ilk nüshasından itibaren "Eğer biz böyle gidecek olursak Rusya'daki

Âlimcan el-Barudi (1857-1921)

Yeniliklere açık bir din adamı olup ıslah ettiği medresesiyle tanındı. Aynı zamanda gazetecilikle uğraştı; Rusya Müslümanlarının dini, millî ve kültürel hayatında önemli bir rol oynadı, Sovyet rejiminin ilk yıllarında Rusya Müslümanları Müftüsü (Şeyhülislamı) olarak ağır şartlar altında görev yaptı. Ceditçilerin muhafazakâr kanadından olan bu zat, dini konularda Kur'an ve Sünnet'i merkeze alan bir görüşü benimsedi ama aynı zamanda tasavvuf ehlîne ve tasavvuf düşüncesine de derin bir bağlılık duydu.

İsmail Gaspıralı
(1851-1914)

Kırmırlı meşhur pedagoğ, gazeteci ve düşünür. Rusya Türklerinin fikri, kültürel ve siyasi hareketleri onun çıkardığı Tercüman gazetesi ile başladı. "Usül-i Cedid" denilen yeni eğitim metoduyla Rusya Türkleri arasında çığır açtı. Ayrıca, Rusya'da farklı lehçelerde konuşan Türk toplulukları arasında ortak bir yazı dili oluşturmak, birlik ve dayanışma sağlamak için çalıştı. Onun bu girişimleri, XX. yüzyılın başında fikri ve toplumsal bir harekete, Ceditçilik akımına dönüştü.

Türklerin istikbali karanlıktır." diyor, bu karanlık geleceği aydınlatmak için mektep ve medreselerin ıslahı, dilin birleştirilmesi gibi girişimleri zaruri görüyordu. Kadınların anlayış seviyesi erkeklerinkinden aşağı kalırsa toplumun devam edemeyeceğini söylüyordu. Bütün bu programın merkezinde eğitim reformu bulunuyordu.³⁷ Akçura da söz konusu dönemde Tatar tüccarının Çin ve Rusya arasında yaptığı ticaretin günden güne azaldığını, Kazan havzasındaki sanayinin zamanın gerisinde kaldığını, Avrupa mallarının Buhara ve Kafkasya pazarlarına girerek yerli işler karşısında üstünlük sağladıklarını belirtiyor, bunun sebebini Rusya Müslümanlarının fikri bakımdan geri kalmalarına bağlıyordu.³⁸

Gazeteciliği ve Siyasi Faaliyetleri (1905-1908)

Japonlar karşısındaki yenilgiler Rusya'da büyük bir inkılap hareketini tetiklemiş, Rusya'daki topluluklar içinde en geri durumda bulunan Müslümanları bile kıvıltatmıştı. İnkılap hareketi güçlendikçe Rusya Türklerinin katılımları artmış; bir araya gelip kendi ihtiyaçları hakkında kongre yapma ve konuşma cesareti bulmuşlar, kongrelere katılmak üzere Semerkand, Kaşgar gibi uzak yerlerden temsilciler göndermişlerdi. Netice itibarıyla üç yıl gibi kısa bir zaman içinde birçok işler gerçekleştirilmişti. Ruslarla eşit haklara sahip olmaya, Müslüman Dinî İdaresini ıslah etmeye ve vaktiyle zorla Hristiyanlaştırılan fakat sonradan İslam'a dönen Tatarların resmen Müslüman olarak tanınmasını sağlamaya çalışmışlardı.³⁹

Rusya Müslümanları, 1905 Devrimi'nin getirdiği serbestlik ortamında kendi çıkarlarına uygun bir parti arayışı içine girmişti. Akçura bu süreçte öncü bir rol üstlenerek 10 Ocak'ta yapılan Meşrutiyetçi Demokratlar (Kadet) Partisinin kongresine Kazan'ın Müslüman temsilcisi sıfatıyla katılmıştı. Kongrede okuduğu metinde, Kadet programının Rusya Müslümanları tarafından olumlu görüldüğünü fakat yine de bazı tashihlerin yapılmasının arzu edildiğini söylemiş ve bu husustaki talepleri sıralamıştı. Kongrede bu taleplerin çoğu -ilk mekteplerde eğitimin o yerlerdeki halkın istediği dilde yapılması da buna dâhildir- kabul edilmiş, sadece "Rus diliyle eğitim hiç olmasın." şeklindeki talep reddedilmişti.⁴⁰

Akçura, Kazan'a döndükten sonra ulemeden Abdürreşid İbrahim ve ileri gelen birkaç kişiyle bir toplantı gerçekleştirdi. Yapılan müzakereler sonunda bir kongre düzenlenmesi kararlaştırıldı ve bu işin organizasyonu Akçura'ya havale edildi. Kazan'ın zenginlerinden Ahmed Bay'ın evinde yapılan bir başka toplantıda kararlaştırılan taleplerin hükûmete iletilmesi için oluşturulan dört kişilik heyette de Akçura yer alıyordu. Onun hazırladığı on iki sayfalık muhtıra Başbakan Sergey Vitte'ye postalandı.⁴¹ Muhtıradan, müftünün halk tarafından seçilmesi; gazete, dergi ve kitap basımında serbestlik verilmesi; Müslümanlara eşit vatandaşlık hakkı tanınması; mülk edinme ve ticaret yapma konularındaki kısıtlamaların kaldırılması talep ediliyordu.⁴²

Akçura bir taraftan da gazete çıkarmakla meşgul oluyordu. Kazan'a gelir gelmez şehirdeki bir kısım Müslüman zenginlerini ve özellikle kendi akrabasından zengin kişileri teşkilatlandırıp

Ekim ayında *Kazan Muhbiri* adında bir gazete çıkarmaya başladı.⁴³ Gazetenin izleyeceği yol şu şekilde belirlenmişti: Rusya'da yaşayan milletlerin hürriyeti ve eşitliği yolunda hizmet etmek, Tatarların kültür yönünden serbestçe terakkisi, millî dil ve edebiyatın geliştirilmesi için uğraşmak, mektep ve medreselerin ıslahı yolunda gayret sarf etmek. Gazetenin bir diğer misyonu da Rusya'daki gelişmeleri okuyucularına duyurmaktı.⁴⁴ Bunlar aynı zamanda Akçura'nın bu dönemdeki faaliyetlerinin de özünü oluşturuyordu.⁴⁵

Akçura, Kazan'da siyasi faaliyetlerinin yanında gazetecilik ile de meşgul olur. 1905'te Kazan Muhbiri adında bir gazete çıkarır.

Paris'te öğrendiklerini gazetesi vasıtasıyla ifade etme imkânı bulan Akçura, yazılarında âdetâ bir siyaset muallimi gibi davranır. Rusya'nın ve Rusların ne tür bir ülke ve toplum olduğunu ve o günlerde nasıl bir dönüşüme uğradığını izah etmeye girişir. Bu çözümlerinde hocası Fransız tarihçi Charles Seignobos'un (1854-1942) *Histoire de la civilisation contemporaine* [Çağdaş Medeniyetin Tarihi] (Paris 1890) kitabından faydalanır.⁴⁷

Akçura, Kazan'da bulunduğu süre zarfında gerçekleştiren toplantıları etkin şekilde takip eder. 17 Kasım 1905'te yapılan toplantıya imamlar, Şehir Duması üyeleri ile tüccardan, aydınlardan, talebelere ve işçilerden 105 kişi iştirak eder. Kendisi en başta söz alıp Rusya'daki partiler hakkında bilgi verir (*Kazan Muhbiri*'nde bu konuşmanın metnini yayımlamıştır). Toplantıda bu partilerden hangisinin Müslümanların yararına olduğu müzakere edilir.⁴⁸

Kazan günlerinde bir toplantıdan diğerine koşan Akçura, Petersburg'daki Şarkiyatçılar Cemiyetinde⁴⁹ konuşulanları dikkatle takip eder ve bunları *Kazan Muhbiri*'nde yayımlar. Top-

**Nikolay İvanoviç
İlminskiy**
(1822- 1891)

Kazan Üniversitesinin Şark Şubesi'nde Arap ve Türk dilleri okudu. On beş yıl Kazan'da Müslümanlar arasında dolaşıp Tatar dilini ve kültürünü çok iyi bir şekilde öğrendi. 1863'te Kreşin (Hristiyan) Tatar çocukları için bir okul açtı ve burada Ruslaştırmayı kolaylaştıran bir sistem geliştirdi. Buna göre çocuklar ilk üç yıl kendi ana dillerinde eğitim aldıktan sonra tedrici olarak Rusçaya geçeceklerdi.

lantıda konuşan Profesör A.S. Budiloviç'in Rusya Müslümanları hakkındaki görüşlerini tahlil eder. Müslüman mektep ve medreseleri işine bakan komisyonun başkanı olan bu zat, 24 Ocak 1906'da bu dernekte Müslüman mektep ve medreseleri ile İlminskiy sistemine dair bir konuşma yapar. Dernek Başkanı, sekiz on Müslüman temsilcisini de toplantıya davet etmiştir. Akçura, Âlimcan Barudî, İsmail Mirza Gasprinskiy, Haydar Mirza Sırtlanov, Seyid Girey Mirza Canturin, Seyid Alkin, Tınçbayev, Fatih Emirhanî ve bir hanım bu toplantıya katılır. Budiloviç, Rusya'da yaşayan Müslüman kavimlerin çoğunun kendini Türk ırkına dâhil ederek birleşmek fikri taşıdığını, Tatarların da bu büyük birliğin rabitası, çimentosu olmaya çalıştığını söyledikten sonra, böyle bir birliğin mümkün olamayacağını; çünkü bunun önünde Rus halkı gibi büyük bir engelin bulunduğunu ifade eder. Budiloviç ayrıca Slav dünyasının artık tabii sınırlarına eriştiğini, bundan sonraki en mühim meselenin Slav dünyasının örgütlenmesi olduğunu, bunun için üç vasıta bulunduğunu söyler. Bunlar; (i) devlet eliyle yapılan kolonizasyon; (ii) Ortodoks kilisesinin yürüttüğü misyonerlik; (iii) mekteplerdir. Ona göre devlet iyi çalışmış, her tarafa Rus göçmenler gönderip yerleştirmiş, onları yerli halkla karıştırmaya çabalamış ve bunda epeyce başarılı da olmuştu. Kilise de hizmetlerini ustalıkla yürütmüş, en çok direnç gösteren Türk halkları arasında bile büyük başarı sağlamıştı.⁵⁰ Geriye Slav dünyasının örgütlenmesi kalmıştı. Bundan maksat Slav halklarını birbirine karıştırıp tek tür hâlinde birleştirmektir. Slav dünyasının örgütlenmesi ise eğitim kurumlarına bağlıydı. Doğu inorodları-

nın (Rus olmayan halkların) kendi mektep ve medreseleri olsa da bunlar insaniyet ve vatanperverlik öğretme hususunda yetersiz; öğretim usulleri bakımından da çok geri durumdaydı. Dolayısıyla Slav dünyasını tanzim için ellerinde sadece Rus okulları kalıyordu.

Bunlardan bir kısmı, esasen, Rus talebelere eğitim veren okullardı. Burada dersler Rus dilinde okutulduğu için, inorods (gayr-ı Rus) çocukları zorluk çekiyordu.

Ayrıca, ana babalar çocuklarının Rus dilini öğrenmelerinden korkuyorlardı. Dolayısıyla bu tür okullar inorodslar için uygun değildi. Diğer tür okullarda ilk zamanlar talebeye kendi dilinde eğitim veriliyor, sonra yavaş yavaş Rus diline geçiliyordu. Bu tür okullar zaten eskiden beri mevcuttu. XIX. yüzyılda tanınmış misyonerlerden Makarya ve Grigoryev bu usulü makul bulmuş, daha sonra İlminskiy de bu tür bir eğitimi benimsemişti.

Budiloviç, İlminskiy sisteminin Doğu'daki inorodsların eğitilmesi için en iyi ve faydalı sistem olduğunu savunuyordu. Ona göre Rusya'daki Şark meselesini bu okullar çözecek, her dinden (Hristiyan, Müslüman, Lamaî) öğrencinin geleceği

شماره پستی

۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰

پارسی مجله

انتظار
پرسه گشت سانس در روز چهارشنبه
بیش از این نوبت
خوب است که در روز یکشنبه
روزهای چهارشنبه
انتظار است که در روز یکشنبه
روزهای چهارشنبه
انتظار است که در روز یکشنبه
روزهای چهارشنبه

۱۳۲۲ هـ - ۱ ژانویه ۱۳۲۳
انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه
انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مجله پارسی

شماره ۲۰ - ۱۳۲۲

انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

این مجله در سلسله مجله ایرانیکا

انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مجله پارسی

انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مجله پارسی

انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مجله پارسی

انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مجله پارسی

انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مؤلفان و مترجمان...
انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مؤلفان و مترجمان...
انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

مؤلفان و مترجمان...
انتظار است که در روز یکشنبه روزهای چهارشنبه

bu okulları değişik halklar arasında dostluğun gelişmesine hizmet edecekti. İlminskiy'nin eğitim sistemini ve bu sisteme diğer bazı Rusların yönelttikleri itirazları değerlendiren Akçura ise İlminskiy okullarının Müslümanlar arasında başarıyla yayıldığını, Akmolinsk ve Semireçski oblastlarında bu tür okulların epeyce fazla olduğunu belirtmektedir.⁵¹

Akçura, 1906 Ocak'ında "başka meşguliyetlerinden dolayı" *Kazan Mubbiri*'nin yazı kurulundan istifa ettiğini, bundan sonra gazetenin sadece serbest yazarlarından biri olacağını ifade eder ve dolayısıyla kendi imzasını taşımayan makalelerden ve gazetenin genel çizgisinden sorumlu olmayacağını duyurur.⁵² Bununla birlikte Rusya'daki siyasi partilerin toplantılarına katılıp buradaki izlenimlerini gazetede yayımlamayı sürdürür. Şubat 1906'da Petersburg'da yapılan Kadet Partisinin kongresinde gösterdiği medeni cesaretiyle dikkat çeker. Partinin ileri gelenlerinden F. İ. Rodiçev'in⁵³ konuşması sırasında olumsuz bir gelişmeye atıf yaparken "Tatar egemenliği döneminden kalan kötü alışkanlıklar" diye bahsetmesi ve konuşmasının bir başka yerinde istibdat yönetimini tanımlarken Cengiz Han'a gönderme yapması Akçura'nın tepkisine sebep olur. Bunun üzerine Rodiçev, hemen hatasını düzeltir ve kendisinden özür diler.⁵⁴

Akçura'nın siyasi faaliyetlerde bu kadar etkin bir rol oynaması Kazan'daki Rus yetkililerinin dikkatini çeker. Seçimlerden kısa bir süre önce Kazan Jandarma İdaresi tarafından tutuklanır ve seçim müddetince tutuklu kalır (43 gün hapis yatar). Ancak hapisten çıktıktan sonra da Petersburg'a

Yusuf Akçura, 1906'nın Ocak ayında meşguliyetlerinden dolayı Kazan Mubbiri gazetesinin yazı kurulundan istifa eder ancak gazetede yazmaya devam eder.

Kadet Partisi: Rusya Müslümanlarının ihtiyaç duydukları şeylerin çoğu Kadet (Anayasacı Demokrat) Partisinin programında bulunmaktaydı. Milliyetler meselesinde ılımlı hareket eden bu parti, diğer Rus partilerine kıyasla "ehven-i şer" idi. 1906 Bahar'ında yapılan ilk seçimde Kadet Partisi nispi çoğunluğu elde etti. Onlar, Ekim Manifestosu'yla verilen haklardan daha fazlasını talep ederek, İngiliz modeline benzer bir meşruti monarşi istiyorlardı. Rusya Meclisi'nde (Duma'da) liberal grupların çoğunluğu oluşturmamasından hoşlanmayan Çar idaresi, yönetimdeki tahakkümü elde tutmak için bazı tedbirler almaya yöneldi. Seçim Kanunu idarenin çıkarları doğrultusunda değiştirildi. Getirilen kısıtlamalar sonucunda muhafazakâr partiler Meclis'te çoğunluğu ele geçirdiler.

giderek siyasetle meşgul olmaya devam eder. Bu sıralarda yazdığı makalelerde, Rusya Meclisindeki (Duma'daki) Müslüman grubunun siyasi yönelişlerini analiz eder, Rusya'daki siyasi partilerden hangisiyle iş birliği yapılmasının uygun olacağı konusunu tartışır. Akçura, bu dönemde Rusya Müslümanları Partisinin kurulmasına öncülük ederek yol gösterici ve örgütleyici bir rol üstlenir. Mayıs 1906'da Halkın Bağımsızlığı Kulübü'nün toplantısına katılır ve oradaki müzakereler hakkındaki izlenimlerini yazar.⁵⁵ Diğer bir yazısında Aftonomistlerin programını ele alır. Onların programına göre Rusya özerk bölgelere ayrılacak, sonra bu bölgeler uzlaşıp bir federasyon (ittifak) oluşturacaktı. Kadetler ise özerk bölgelerin gitgide Rus hâkimiyetinden çıkacağı görüşüyle bu programa pek taraftar değildir. Merkezî hükümet de aynı gerekçelerle özerklik fikrine karşıdır. Ancak Duma'da özerklik (Aftonomist) akımı gittikçe revaç bulur, özellikle A.P. Lidnidskiy adlı vekilin gayretleriyle Aftonomist hareketi güçlenir.⁵⁶

Aftonomistlerin programındaki yerel özerklik fikri, Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu yerler (mesela Türkistan) için cazipti. Fakat İç Rusya Müslümanları için dinî özerklik, yani müftülük etrafındaki bir özerklik (Türkiye'deki Ermeni ve Rum patriklikleri gibi) daha uygun görülüyordu. Oysa Aftonomistler bu türden özerklikleri makul bulmuyorlardı. Dolayısıyla İç Rusya Müslümanları için Aftonomistlere katılmanın pek yararı olmayacaktı. Müslümanların ihtiyaç duydukları şeylerin çoğu Kadet Partisinin programında mevcuttu. Ayrıca bu partinin çoğunluğunu Ruslar oluşturuyordu.

Parti toprak meselesini köylülerin yararı açısından çözmeye çalışıyor, milliyetler meselesinde ılımlı hareket ediyordu.⁵⁷

Akçura, muhabir sıfatıyla Oktabristler Partisinin toplantısına da katılır, onların Müslümanlara bakışını anlamaya çalışır. Gözlemleri neticesinde Oktabristlerin Müslümanlara veya diğer halklara eşit haklar tanımak gibi niyetlerinin olmadığı kanaatine varır.⁵⁸ Bu sonuç, onun Kadet Partisine yönelme konusundaki eğilimini güçlendirir.

Rusya Müslümanlarının öncelikli meseleleri arasında medreselerin ıslahı konusu apayrı bir önemi haizdi. Nitekim Akçura 5 Haziran 1906'da Kerim Halfe'nin evinde yapılan bir toplantıda bu hususa ilişkin bir rapor sunar. Raporunda özetle şunları söyler: Mevcut hükümet hukuki değil, keyfi bir yönetime sahiptir; sadece

Yusuf Akçura, Rusya Müslümanları İttifakı Partisinin İkinci Kongresinde (Petersburg, 16-22 Ocak 1906)
(Kaynak: Tek-Esin Vakfı Arşivi)

bir milletin (Rusların) ve bir sınıfın faydasını gözetip diğerlerini baskı altında tutmaktadır. Eğer başlanan ıslahat devam eder ve gerçekten adil ve hür bir Rusya meydana gelirse Müslümanların da hakları korunacak, onlardan alınan vergiler onların yararına sarf edilecektir. Müslümanlardan alınan vergiler onların faydalanmadığı okullara, gimnazyumlara, zarar gördükleri Ortodoks misyoner okullarına değil, kendi dillerine, dinlerine dayanan mektep ve medreseler inşa etmede kullanılacaktır. Aslında o sıralarda devlet veya yerel yönetim hesabına Kazan'da orta dereceli Tatar okulları, Rusya'nın diğer bazı yerlerinde de Türk-Tatar üniversiteleri kurulması öngörülmüyordu. Ancak Akçura bu konuda pek iyimser olmadığını da beyan etmişti. O, Rus hükümetinin bunu asla yapmayacağı kanaatindeydi. Müslüman okulları millî ihtiyaçları karşılayacak nitelikte değildi, zira buralarda dünyevi bilgiler verilmiyordu.⁵⁹

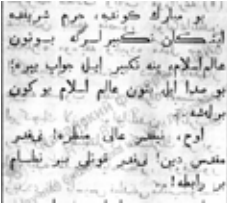

Orenburg'da Hüseyiniye Medresesi

12 Temmuz 1906'da Âlimcan Barudî ile Akçura birlikte Orenburg'a gider ve Hüseyniye Medresesi için bir program hazırlarlar. Bu programı daha geniş bir kitleye haber vermek ve başkalarının eleştirilerini almak maksadıyla taslak metnini *Vakıf* gazetesinde de yayımlarlar. Bu kararlar gazete vasıtasıyla ilim ve eğitim erbabına duyurulur ve onların bu konudaki görüşleri istenir. Ayrıca talebelerin de uyarı ve görüşlerinin dikkate alınacağı, programın böylelikle geliştirileceği duyurulur.⁶⁰

Rusya Müslümanlarının başta gelen sorunlarından toprak meselesi en çok Başkurtlar ve Kazakları meşgul ediyordu. Akçura'nın bu konuda kaleme aldığı makaleler, sorgulayıcı, öğütleyici hatta muaheze edici niteliktedir. Akçura, özellikle ulemanın bu hayati meselede suskun kalmasına tahammül edemez. Rusya'da "millileştirme" adı altında kampanya yürütenler Rus, Ukraynalı, Polonyalı, Tatar ve Kazakların hepsini bir millet kabul edip bütün Rusya toprağını bir mülk yapmaya çalışıyorlardı. Toprakları çok olan Başkurtlar ve Kazaklar bundan zararlı çıkacaklardı. Akçura çözüm için toprak meselesinin İslam diniyle alakalı olduğunu, ulemanın meselenin dinî yönünü araştırıp ortaya koymasının gerektiğini söyler.⁶¹ Müslüman yazarları ve Dumalıdaki vekilleri bu konuyu dile getirmeye çağırır.⁶² Görüldüğü gibi Akçura sadece Tatarların değil Başkurtların ve Kazakların meselelerini de içine alan kapsamlı bir yaklaşıma sahiptir.

Akçura'nın bu dönemde kaleme aldığı yazılarda dinî söylemin öne çıktığı dikkati çekmektedir. Mesela toprak meselesi hususunda "Eğer meselenin çözümlenme şekli şeriata aykırı olursa Allah indinde bunun hesabını verecek olanlar

Akçura'nın Hac ibadeti hakkında Kazan Muhibbiri'ne yazdığı makaleden bir kesit

ulemadır.” der. Bir başka yerde ise “Mebuslarımızın kararları şeriata ve millî menfaatlerimize uygun mudur?” diye sorar. Kurban Bayramı ve Hac ibadeti hakkında yazdıkları ise katıksız dindar bir Müslüman'ın duygularını yansıtır:

Bu mübarek günde Harem-i Şerif'de getirilen tekbirlere bütün Âlem-i İslam yine tekbir ile cevap veriyor. Bu sedâ ile bütün Âlem-i İslam bugün birleşiyor. Oh, ne kadar âli manzara! Ne kadar mukaddes din! Ne kadar kuvvetli bir nizam, bir râbîta!⁶³

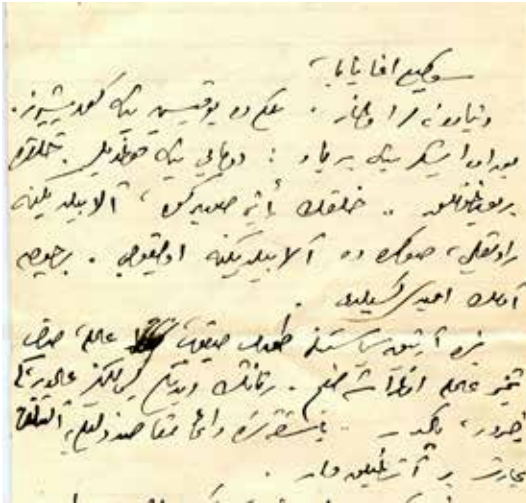
Akçura, 19 Ağustos 1906'da Nijni Novgorod'da toplanan Rusya Müslümanlarının III. Kongresinde genel sekreterlik görevini üstlenir. Kongrede şu kararlar alınır: Rusya Müslümanları mevcut inkılapta hürriyet ve terakki taraftarı olmalı, ilim ve maarifin gelişip yayılması için çalışmalı, bu amaçlara erişmek için birleşip bir ittifak oluşturmalı. Bu kararlar Badkûbe, Ak-mescit, Kazan, Ufa ve Orenburg gibi Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı şehirlerde uygulanmaya çalışılır.⁶⁴

Rusya Müslümanları İttifakı'nın programını değerlendirdiği yazı dizisinde Müslüman kadınların erkeklerle eşitliği meselesine değinir. O sırada bir kısım ulema, programa “Bütün Rusya tebaası erkek kadın ayırt edilmeksizin eşittir.” şeklinde bir maddenin konulmasına karşı çıkıyor, şeriatta kadınların erkeklerle eşit olmadıklarını söylüyorlardı. Avrupa'nın hiçbir yerinde kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip değilken kara cahil Rusya'da bu tür haklardan bahsetmenin abesle iştigal etmek olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu tür tartışmaları anlamsız bulan Akçura

ise bunlarla vakit kaybedecek yerde uygulamada eşitliğe hizmet edebilecek her vasıttan yararlanmak gerektiğini savunuyordu.⁶⁵

Akçura, o günün şartlarında yerel özerklik meselesinin siyasi hedef kabul edilmesini vakitsiz ve gerçeklikten uzak buluyordu. Dolayısıyla özerklik ve federal yönetim taleplerinin -Müslümanların gücüyle uyumlu olmadığı için- faydasız olduğu hatta zarar getirebileceği kanısındaydı.⁶⁶

Kelimenin tam anlamıyla yoğun bir gündeme sahip olan Akçura, bir yandan Kazan'ın zengin ailelerini aydınlatmak ve örgütleme için uğraşırken öte yandan Muhammediye Medresesinde tarih, coğrafya ve Osmanlı Türk edebiyatı muallimliği yapar.⁶⁷ Medresede verdiği derslerin notlarını *Ulüm ve Tarih* (Kazan, 1906) adıyla

Yusuf Akçura'nın 3 Haziran 1907'de Ali Fabri'ye gönderdiği mektup
(Kaynak: Tek-Esin Vakfı Arşivi)

Yusuf Akçura'nın, 3 Haziran 1907 tarihinde, Kazan'dan Mısır'daki dostu Ali Fabri'ye gönderdiği mektup şöyle başlıyordu:

“Sevgili Ağababa [Ali Fabri],

Dünyada neler olmaz, belki de bu kış yine görüşürüz. Burada işler yine berbat: Duma'yı yine kovdular. Halkta bir yorgunluk..”

Muhammed Zakir Remiyev

(1859-1921)

Orenburg'da yayımlanan *Vakit* (1906-1918) gazetesinin sahipleri Şakir ve Zakir Remiyev kardeşler olup baş muharriri Fatih Kerimî idi. Akçura bu gazetede çok sayıda makale yayımlamış hatta İstanbul'a geldikten sonra muhabirliğini de yapmıştır.

la yayımlar. Risalenin dili Osmanlı Türkçesine çok yakındır. Eserin girişinde “birçok hususta üstadım” diye tanımladığı İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı ortak Türk dilinde yazmayı benimsediğini belirtir.⁶⁸ Bu eserde, tarih ve coğrafya yaklaşımının hocası Charles Seignobos'un⁶⁹ *Introduction aux études historiques* (1897) kitabına dayandığını da ifade eder.⁷⁰ Akçura'nın Muhammediye Medresesinde zamanın bilimsel görüşleriyle uyumlu tarih ve coğrafya anlayışını yerleştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Akçura'nın *Kazan Mubhiri*'ndeki yazıları 1907 Ocak ayına kadar devam eder. Bu yılın ortalarından itibaren gazetede bazı yazıların sansürlendiği, ciddi yazıların giderek azaldığı, ilk sayfanın reklamlarla dolduğu, gazetede -ilk sayılarından olduğu gibi- artık Rusça yazıların da yer aldığı görülür. Akçura bu tarihten itibaren yazılarını Orenburg'da çıkan *Vakit* gazetesine göndermeye başlar. Başkurt köylerindeki izlenimleri, milliyet fikri, Rusya Müslümanlarının soylu kesiminin (mirzaların) toplum hayatındaki rolü, Rusya'da milliyetler meselesi ve Panslavizm hareketi konusundaki yazılarını hep bu gazetede yayımlar.

Türklük Fikrinin Doğuşu ve Gelişmesi

Akçura'nın vaktini hasrettiği konular içinde milliyet meselesi özel bir yere sahipti. Rusya, batıya doğru genişlemeye başlayıp medeniyetçe kendilerinden üstün ve güçlü bir milliyet duygusuna sahip olan Latinleri, Almanları ve Polonyalıları hâkimiyeti altına aldıktan sonra bu mesele ağırlık kazanmaya başlar. Kafkasya'nın zapt edilmesiyle savaşçı olan dağlıların ve Ermenilerin Rusya tebaası olmalarıyla milliyet meselesi daha da öne çıkar. Türkistan'ın Rus hâkimiyetine girmesi milliyet meselesinin önem ve şiddetine tesir etmese de Rus olmayan tebaanın sayısını arttırır. Milliyet fikri, İdil Boyu Türklerinin kendi dindaş ve soydaşlarıyla dayanışma içine girmesinin yolunu açar.

Milliyet meselesiyle epeydir muhatap olan Rusya'nın bu konudaki siyaseti, Polonyalıların ve Rutenlerin Slavlığından; ayrıca İdil Boyu, Türkistan ve Kafkasya halklarının medeniyetçe geri olmasından faydalanıp hepsini Ruslaştırmak ve böylece Rusya'da aynı dili konuşan, aynı duygularla harekete geçen hatta aynı dine inanan bir millet oluşturma temelinde yapılanıyordu. Çar III. Aleksandr bu siyaset doğrultusunda Katkov, Pobedonostsev ve Tolstoy gibi bilgili ve faal yardımcılarıyla birlikte epeyce uğraşırsa da bir sonuç alamaz. Bunun üzerine hükûmete muhalif olan hürriyet yanlıları, milliyet meselesinin çözümlenmesi için ikinci bir yol önerirler: Rusya'nın birliğini ortadan kaldırmadan her bir millete Ruslarla eşit haklar vermek ve bunların kendi yolunda gelişmesine engel olmamak. Bu sayede Rusya'da yaşayan milletler kendi çıkarlarını Rus Çarlığı

“Yusuf Akçura,
Rus şovenistlerinin,
Balkanlardaki Slav
halkların özgürlüğünü
savunurken Rusya tebaası
Müslümanların Ruslarla
eşit haklara sahip olmasını
kabullenmeyişlerini
eleştirir; bunu büyük bir
çelişki olarak görür.”

mensubu olmakta görece, milliyetler arasında ihtilaf ve çatışma kalmayacak, Rus, Polonyalı, Tatar ve Ermeni el ele tutuşup büyük Rusya'nın mutluluğuna ve zenginleşmesine hizmet edecekti. Bu milletler gerektiğinde dış düşmanlara da birlikte karşı koyacaklardı. Ne var ki hükümet, hürriyet yanlılarının bu sözlerine kulak veremeyecektir. Meclis çoğunluğu da milliyet meselesinin güç ve dayatma yoluyla çözümlenebileceğine inanmaktadır. Bu durumda Rus olmayan milletlere kalan tek yol ilim, eğitim, dayanışma ve birlik üzerinden güçlenmeye çalışmaktır.⁷¹

Akçura Rusların “dar milliyetçi” anlayışını ve diğer milletlere karşı tahakkümcü tutumlarını eleştirir. “Rusya Ruslarıdır!” davasını güden ve Rus yönetimindeki ulusların eşit haklara sahip olmalarını kabul etmeyenlerin Balkanlar'daki Slav halklarının özgürlük davasını gütmelerinin büyük bir çelişki olduğuna işaret eder. Daha medrese talebesiyken kaleme aldığı bir risalesinde, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün ancak eşitlik ilkesinin uygulanmasıyla mümkün olabileceğini yazar.⁷² Rusya'nın Tatarları ve diğer ulusları Ruslaştırma çabalarını olmayacak bir iş derecesinde görür.

Rus hükümetinin mevcut siyasetine karşın Kadet Partisi, Rus olmayan ulusları Rusya'ya bağlamak için onlara gerekli hakları ve faydaları sağlamak gerektiğini savunmaktadır. Osmanlı hürriyetçileri de buna benzer bir bakışa sahiptilerdi. Akçura'ya göre bu iki devletin milliyet sorunları için en makul yaklaşım İsviçre'deki uygulama, yani yerel yönetimlere geniş kapsamlı özerklik tanıyan, ülkedeki tüm unsurların eşit haklara sahip olmasını sağlayan bir sistemle

“Akçura'nın milliyetçilik anlayışı geniş bir perspektife sahiptir. Tatarların yanı sıra Başkırtlar ile de ilgilenir, onların modernleşmesi üzerine tespitlerde bulunur. Başkırtların medeniyet dairesine girmesiyle ilgili şunları yazar: “Medeniyet iki taraflı kılıç gibidir; girdiği yere hem fayda hem zarar verir.””

herkesi aynı oranda ülkenin hâkimi hâline getirmektir.⁷³

Gaspıralı gibi Akçura'nın Türkçülük anlayışında da dar milliyetçiliğe ve kabileciliğe yer yoktur. O, sadece Tatarların değil Başkırtların meseleleriyle de meşgul olur. Başkırtların geleneksel hayatına hayrandır. Modernleşmenin etkisiyle Başkırtlar arasında ortaya çıkan bozulmalardan üzüntü duyar.⁷⁴ Haziran 1907'de Kara Yakup adlı Başkırt köyünde bulunduğu sırada kaleme aldığı bir yazıda, Başkırtların göçebelikten yerleşik hayata geçmelerinin bir mecburiyetten kaynaklandığını anlatır. O yıllarda Başkırt topraklarına Rus soyluları, generaller, Mişerler, Ruslar, Hahollar (Ukraynalılar) gelip yerleşmekte, toprakları yok pahasına veya hiç para ödmeden gasp etmekteydiler. Akçura, misafir olduğu köyün yakınında iki Mişer, bir Başkırt ve bir Ukraynalı köyünün bulunduğunu, dolayısıyla Başkırtlar için artık göçebeliği sürdürme imkânı kalmadığını, atlarını, mallarını eskisi gibi rahatlıkla doyuramadıklarını söyler.⁷⁵ Türklerin eskiden beri sahip oldukları milli özelliklerinden, süvarilikteki ustalıklarından, daima hareket üzere olmalarından bahsettikten sonra eski Türklerin başarısında sağlıklı yiyecek ve içeceklerin önemine değinir. Nihayet sözü kırmızın faydalarına getirir. Henüz göçebe hayattan tamamen kopmamış olan Başkırtlar ve Kazaklar kırmız üretimini çok iyi biliyorlardı. Fakat son zamanlarda Başkırtlar arasına medeniyetin girmesi onlarda da bazı olumsuz hâllerin görülmesine yol açmıştı. Akçura “Medeniyet iki taraflı kılıç gibidir; girdiği yere hem fayda hem zarar verir.” diyerek yalan, hile ve her

türlü bozukluğun vapurun ve demir yolunun saf Başkurt halkının hayatına girmesinden sonra ortaya çıktığı ticari ilişkilerin artmasıyla kımızların da bozulmaya (kımıza su katılmaya) başladığı yönündeki kanaatini dile getirir. Özellikle demir yoluna yakın köylerde bu bozulmanın daha açık bir şekilde görüldüğünü ifade eder. Rus doktorların, demir yoluna uzak olup daha saf kalmış Başkurtlardan, mesela İsterlitamak Başkurtlarından kımız almayı tavsiye ettiklerini, kımız tedavisinin bir Türk buluşu olduğunu ve her hâlükârda geliştirilmesinin faydalı olacağını söyler. Ufa vilayetindeki bazı Müslüman toprak sahiplerinin (Tevkilevler, Şeyh Aliler, Canturinel) bu işi ele almalarını, ticaret maksadıyla değil hastaların faydası için kımız imalathaneleri kurmalarını salık verir.⁷⁶

Kazan Türklerinin Saban Toy kutlaması

Musa Cârullah

(1875-1949)

Dinî ıslah hareketinin en tanınmış temsilcilerinden biridir. 1875 yılında, Don Nehri kıyısındaki Novo-Çerkask şehrinde dünyaya geldi. Buraya yakın Rostov şehrinde bir Rus mektebinde okuduktan sonra Kazan ve Buhara medreselerinde eğitim gördü. Mısır'da üç yıl boyunca buranın fıkıh ve hadis âlimlerinden özel dersler aldı. Mısır'dan sonra Hicaz, Hindistan, Şam ve Beyrut'a gitti; buraların tanınmış âlimlerinden dersler okudu. Bu yerlerin tanınmış İslam reformcularıyla tanıştı, onların görüşlerinden etkilendi. 1904'te ülkesine döndükten sonra, Rusya Müslümanlarının siyasi toplantı ve kongrelerinde aktif rol oynadı; kongrelerde konuşulanların kaydını tuttu ve bunları yayımladı.

Türk kavimlerindeki şölen toplantılarından, kutlama ve bayramlardan, güreş müsabakalarından, şiir okumalardan bahseden Akçura, özetle şunları söyler: Kazan Türklerinde yaz başında *Saban Toyu* denilen kutlamalar yapılır. Anadolu Türklerinde ise söz müsabakaları (atışmalar) vardır. Burada doğaçlama şiir söyleyen âşıklar, Seyyid Battal ve Köroğlu hikâyelerini nakleden hatipler toplanır. Bu merasimlerde eski inanç ve törenlerin izlerinin devam ettiği, Müslüman halkların eski dinlerinden kalan inanç ve alışkanlıkları sürdürdükleri görülür. Tatar-Başkurtların *cıyın* (toplanma, bir araya gelme) dediği bu törenler bayram havası içinde geçer, türlü müsabakalar yapılır. Bu toplantılarda molla da bulunur, bunların çok mutaassıp olmayanları güreş meydanlarında başkan sıfatıyla mükâfatları dağıtır.

Akçura, köy cıyınlarından birini izlerken Türk topluluklarının bu hususta Ruslara olan üstünlüğünü dile getirir, zenginlerin ve aydınların, bu âdetleri muhafaza etmek ve geliştirmek için çalışmaları gerektiğini belirtir. Ona göre bu cıyınlar siyasi ittifak için milletin eskiden beri, tarihî olarak hazırladığı örgütlenmelerdir. Bunlar mahallî siezdler (toplantılar) hâline dönüştürülebilir. Kongrelere nedve şeklinde Arapça isimler takacak yerde (*nedve* tabirini kullanan Musa Cârullah'tır), cıyın ve büyük cıyın kelimeleri kullanılmalıdır.⁷⁷

1907 yılı ortasında Rusya Meclisi (Duma) dağıtılıp yeni seçim kanunu ilan edildiğinde bundan en çok zarar gören Rusya Müslümanları olur.⁷⁸ Zira artık Türkistanlılar Duma'ya vekil göndermeyecektir.⁷⁹ Birinci Duma zamanından beri

Rus olmayan milletlerin Duma'ya girmesine karşı çıkan, devletin birliği ve mutluluğu için böyle bir siyasetin izlenmesi gerektiğini söyleyip duran tutucu Rusların istediği olmuştur.

Akçura bu siyasetin Rusya'ya fayda getirmeyeceğini söyler. Gereğesi özetle şöyledir: Bir zamanlar farklı halkları şiddet yoluyla birleştirip asimile ederek güçlü milletler oluşturmanın mümkün olduğu zannediliyordu. Bazı ülkeler bu şekilde başarılı sonuçlar da elde etmişlerdi. Ancak bu usul sadece insanlığa sığmayan her türlü vahşi şiddetin caiz görüldüğü zamanlarda sonuç verebilmişti; o da bir dereceye kadar. XVIII. asırda hürriyet ve eşitlik fikirleri ortaya çıkıp milliyet fikri doğduktan sonra, asimile edildiği sanılan milletler özlere dönmeye başladı. XIX. asırda medeniyet tarihine en çok tesir eden etken olan milliyet fikri, mevcut devletlere bir nevi kimyevi âmil (reaktif) etkisi yaptı. Bu fikir, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bazı devletleri parçalarken bazılarını (Almanya ve İtalya) birleştirdi. Avusturya ve Osmanlı Devleti, parçalanmayı engellemek için onca uğraşmalarına rağmen milliyet fikri gibi büyük bir güç karşısında yenik düştü. O hâlde, zorla asimilasyon siyasetinin yaratacağı ters tepkiye mukabil yumuşak yaklaşım, Rus olmayan milletler üzerinde olumlu etki yapabiliyordu. Nitekim Ruslaştırma siyasetinin o kadar şiddetle uygulanmadığı Kafkasya'da Ruslaşma oranı İdil havzasına kıyasla daha fazla olmuştu. Zorlama ve şiddet yoluyla devleti güçlendirme siyaseti Polonyalılar, Ermeniler, Gürcüler ve Müslümanlar arasında ters tepkiler yaratacak, Rusya'daki bütün topluluklara eşit haklar, hürriyet ve hatta özerklik verilmesi ise ülkenin birliğini ve gücünü arttıracaktı.⁸⁰

Duma:

Çarlık Rusyası'nın son döneminde Rusya Meclisi'ne verilen isimdir. Nisan 1906'da açılan I. Duma, ancak 73 gün sürdü. Şubat 1907'de açılan II. Duma ise 103 gün devam ettikten sonra, 3 Haziran 1907'de ilan edilen Çar fermanıyla feshedildi. Seçim Kanunu değiştirildiği için azınlıklar III. Duma'da (1907-1912) oldukça düşük düzeyde temsil edildiler. Muhafazakâr partiler çoğunluğu ele geçirdi. Milliyetçi Rusların hâkim olduğu IV. Duma (1912-1917) oldukça sınırlı bir siyasi etkiye sahip oldu.

Türklük fikrinin doğuşunu Rusya'daki Türk burjuvazisinin gelişmesiyle ilişkilendiren Akçura, şöyle bir çözümleme yapar: Yakın zamanlara kadar dil ve din birliğinden başka hiçbir alakası olmayan, küçük hanlıklar ve padişahlıklar hâlinde yaşayan Türk toplulukları, iktisadi ve siyasi bakımdan giderek Avrupalı güçlerin hükümü altına girmişti. Hanlar ve beyler ise -yeni gelişmeler karşısında- sosyal önemlerini kaybetmişlerdi. Onların çocukları maddi güçlerini

*Yusuf Akçura, eşi Semra Hanım ve kucağındaki bebekleri
Ülken (Civelekoğlu) (Kaynak: Tek-Esin Vakfı Arşivi)*

Avrupa hayatını tanımak için harcamış, buna karşılık şehirlerdeki küçük esnaf, zanaatkârlar ve köylü çiftçiler arasından gözü açık olanlar Avrupalılardan gördükleri modern usullerle sanayi oluşturmaya ve ticaret yapmaya başlamıştı. Avrupalıların sağladığı güvenlik ve ulaşım araçları onların da işini kolaylaştırıyordu. Böylelikle yeni bir sosyal güç, zengin bir burjuvazi ortaya çıkmıştı. Kazan, Orenburg ve Bakü şehirlerinin büyük tüccar, fabrikacı ve madenci burjuvazisi bunun örnekleriydi. Burjuvazi milliyetçiydi; onların iktisadi çıkarları, milliyet fikrinin ve duygusunun gelişmesini istiyordu. Dolayısıyla Orenburg ve Kazan burjuvazisi etrafında çok geçmeden milliyetçilik teorisyenleri (nasyonalizm ideologları) toplandı. Türk dünyasında Türklük fikri ve duygusunun doğması belirtilen düşünsel süreçlerin ve maddi/mali gelişmelerin bir sonucuydu.⁸¹

Akçura, Türklük fikrinin yayılmasında İstanbul'un rolüne de vurgu yapar ve bu şehrin bütün Türk kavimleri için entelektüel bir çekim merkezi olmasından söz eder. Türklüğün uyanışı ve gelişmesinde İstanbul'un doğrudan veya dolaylı etkisi olduğunu belirtir. Ancak, bu tesirin bizzat İstanbul'dan kaynaklanmadığını, bilakis imparatorluk dışındaki Türk aydınlarının İstanbul'a yönelmesinden sâdır olduğunu söyler. İstanbul, İslam halifesi ve Türk hakanının oturduğu şehir olmasının yanı sıra hac yolu üzerindeki bir konak yeri ve okulları, kitap, gazete ve dergileriyle de fikir ve irfan kaynağı idi. İstanbul'da basılan kitap ve diğer yayınlar Türk dünyasının her tarafına dağılıyor, oralardan da İstanbul'da okumak için talebe geliyordu. İstanbul, Türk dünyasından

İstanbul

Akçura, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul'un Türk dünyası için bir cazibe merkezi hâline geldiğine dikkat çeker: İslam halifesinin ve Türk hakanının merkezi olan bu şehir, Rusyalı Müslüman hacıların uğrak yeri ve -eğitim kurumları ve matbuatı ile- bir fikir kaynağı idi.

gelenlerin birleşme noktası yani Türk dünyasının beyni mesabesindeydi. Ne var ki aradaki mesafeler uzak, ulaşım vasıtaları sınırlıydı.

Akçura, bu noktada Rusya'nın rolüne dair değişik bir bakış açısı sunar: Türk dünyasının büyük bir kısmına Rusya'nın hâkim olması sebebiyle -kısmen de olsa- bu engeller aşılabiliyordu. Bir taraftan Türklüğün değişik merkezleri fikren ve iktisaden gelişip büyük bir burjuvazi sınıfı oluşturma yoluna girerken diğer yandan Türklüğün önemli bir kısmına hükmeden Ruslar kendi iktisadi çıkarları gereği bu Türk merkezleri arasına kara, demir ve deniz yolları yapıyorlardı. Böylece ayrı duran Türk toplulukları arasındaki mesafe azalıp münasebetler artıyor, bundan da Türk birliği (Pantürkizm) fikri doğuyordu. Bu fikrin teorisyeni ise İsmail Gaspıralı'ydı.⁸²

Türk toplulukları arasında gelişmeye başlayan dayanışma, Rus hükûmetini endişeye düşürecek ve tedbirler almaya sevk edecektir. 1905 Rus Devrimi'nden önce Rusya Müslümanları kâle alınmazken devrimden sonra onların siyasi hayatta yer alıp belli bir güç edinmesi hükûmetin bakışını değiştirir; Pantürkizm ve Panislamizm tehdidinden söz edilmeye başlanır. Hükûmet, 1907 ortalarından itibaren Kazan ve Kafkasya Türkleri arasında Panislamizm ve Pantürkizm fikirleri ve teşkilatı aramaya yönelir. Bu yüzden bazı kimselerin evleri aranır; bazı muallim ve müderrislerin mektepleri, medreseleri sömürülür; milliyetçi aydınlar baskı altına alınır. Akçura, "3'ünçü İyun Vâkıa-yı Müessifesi" adlı risalesinde bu durumu Rusya'nın çıkarlarına aykırı bir hükûmet darbesi diye niteler. Sansürcü Vasiliy D. Smirnov'un savcılığa suç duyurusun-

da bulunmasıyla takibata uğrayan Akçura,⁸³ bir müddet eniştesi İsmail Gaspralı'nın yanında kalır. Bu süre içinde onun gazetesine takma adla yazılar yazar.

Akçura, Kırım'da iken yazdığı bir makalesinde denize yakın veya denizle çevrili ülkelerin her zaman denizden uzak yerlerden önce terakki ettiklerine, Kırımlıların ve özellikle Yalı Boyu halkının gelişmişlik bakımından Rusya Türklerinin ön safında yer aldıklarına, kültürel gelişmelere öncülük ettiklerine dikkat çeker. Dereköy'deki iptidai mektebin Kazan'ın çoğu medresesinden daha iyi durumda olduğunu, burada İstanbul'un orta ve yüksek okullarından mezun olmuş dört muallimin bulunduğunu, halkın eğitimde eskilik yenilik tartışmalarını çoktan geride bırakıp yeni tarz (Usûl-i Cedîd) eğitimin geliştirilmesiyle uğraştıklarını yazar.⁸⁴

Vasiliy D. Smirnov

(1846-1922)

Meşhur Şarkiyatçı ve Doğu edebiyatları profesörü olup Rusya'da Basın ve Yayımlar İşleri İdaresi'nin yayınlar sansürçüsüdür.

Kırım'da Gurzuf şehri ve camisi.

Yusuף Akçura (elinde gazete olan) ve İsmail Gasprıralı

Tatar sosyalistlerinin, Kırım ve Kazan'ın soylu ailelerini pervasızca eleştirmelerinden rahatsız olan Akçura, bir tür müdafaa yazısı kaleme alır. Sosyalistlerin eleştirilerinde haklı bazı noktalar bulsa da Müslümanların soylu kesimine yönelttikleri eleştirileri haksız bulur. Farklı sınıflara bölünmeyen, sadece halktan oluşan milletlerin, değişik sınıflara sahip milletler kadar hızlı ve düzenli gelişemediklerini, böyle bir ilerleme için soylu kesimin ve şehirlilerin desteğinin gerekli olduğunu savunur. Rusya Müslümanları içinde sadece halktan oluşan topluluklarda eğitim ve medeniyet düzeyi oldukça düşükken şehirlileri (burjuvaları) ve soyluları olan yerlerde medeni seviyenin ileri olduğunu; Mekerce, Kışkar, Kazan ve Orenburg gibi yerlerin öneminin zenginlere ve şehirli sınıfına sahip olmasından kaynaklandığını vurgular. Rusya Müslümanlarında soylu kesim az olduğundan ve bunların da yakın zamanlara kadar halka uzak durduklarından dolayı medeniyet ve terakkiye tesirlerinin az olduğunu fakat “hiç olmadı” demenin de doğru olmayacağını söyler. Eskiden beri yerel yönetimlerde (zemstvolarda) görev alan Ufa mirzalarının kendi halklarına az da olsa fayda sağladıklarını, son zamanlarda daha da fazla halkla karışmaya, eğitim işlerine hizmet etmeye başladıklarını belirtir.⁸⁵

Mirzalar zümresi içinde özellikle Kırım'lı soyluların kendi halklarına hizmet ettiklerini vurgular. Bir Kırım mirzası olan Gasprıralı İsmail Bey'in hizmetleri ortadadır. Ayrıca şehir zemstvo mahkemelerinde birçok mirzanın hizmet verdiğini, millet işleri için kafa yorduklarını söyler. Nitekim Akmesic Rüştüye Mektebi Kırım mirza-

Akmescit Rüştîye Mektebi, günümüzde İsmail Gaspıralı Kırım Tatar Kütüphanesi adıyla hizmet veriyor.

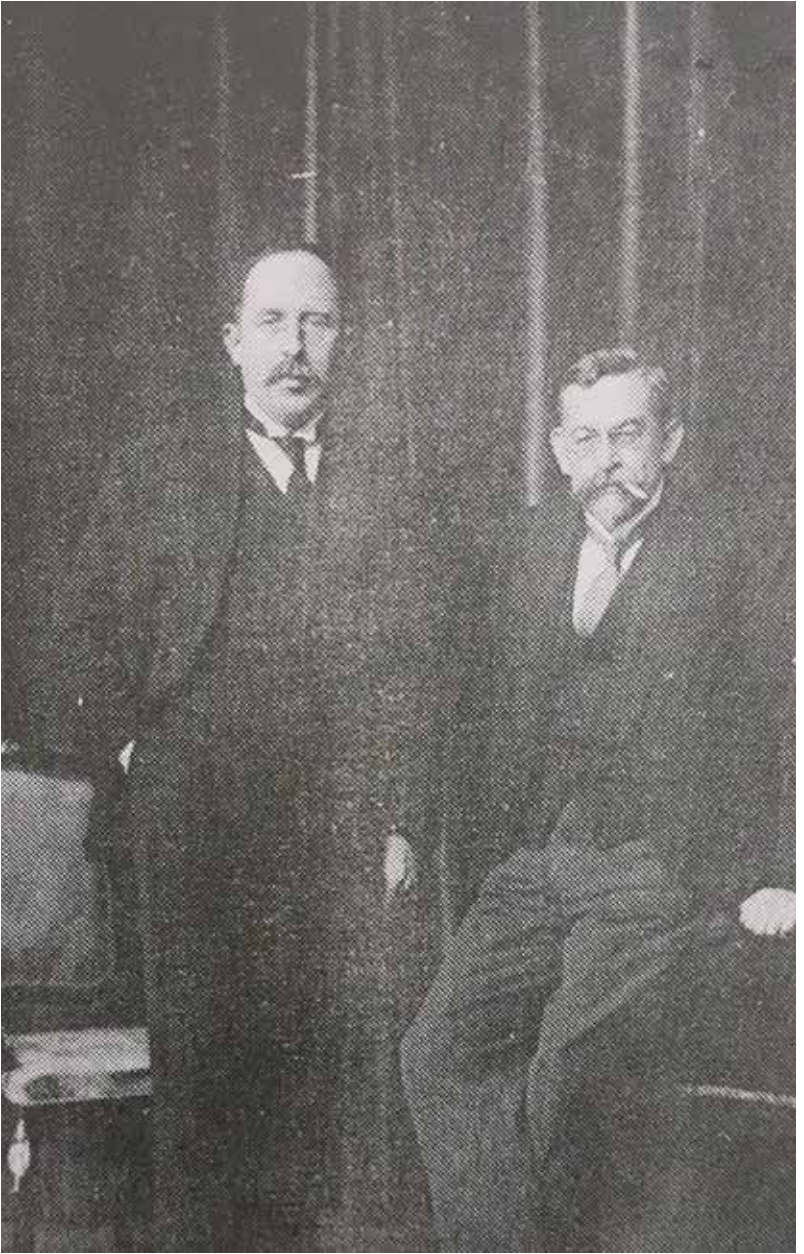
larının hizmetlerinden biriydi. Bu okula birçok mirzanın ve Cemiyet-i Hayriye'de bulunan diğer Müslümanların emekleri geçmiş olsa da okulu kuran, yürüten ve mükemmel hâle getiren kişi İsmail Mirza Müftüzâde idi. Rusya'daki Müslüman okulları içinde en muntazamı olan bu okulda bütün dersler Türkçe okutulmakta, Rusça sadece yabancı dil olarak öğretilmekteydi. Muallimlerin çoğu İstanbul Darülmualiminini veya Darülfünununu bitiren yetenekli ve faal kişilerdi. Rüştîyedeki derslere katılan Akçura, Rusya hükümetinin ve Tatar imamlarının bu mükemmel okulu baltalamak için ellerinden geleni yaptıklarını söyler. Bir yandan Rus yetkililer ve misyonerleri bu okulda Türk dostluğu, milliyet fikri ve Rus düşmanlığı gibi fikirlerin aşılandığını iddia ederlerken diğer yandan eski kafalı imamlar

Akçura, Duma oturumlarını ilgiyle takip eder; edindiği izlenimleri gazetesinde günü gününe yazar.

da burada verilen eğitimi İslam'a aykırı bularak hükûmete şikâyetler ve jurnaller yazıp durmaktaydılar.⁸⁶

Akçura Kırım'da kaleme aldığı bir yazısında ilk üç Duma hakkında bir değerlendirme yapar ve bunları Müslümanlara yararı açısından karşılaştırır. Öncekilerle kıyaslandığında Üçüncü Duma'nın kısıtlayıcı nitelikte olduğunu fakat daha önceki zamanlara, Tolstoy'lar,⁸⁷ Pleve'ler⁸⁸ dönemine nazaran, Dumalı bir yönetimin faydasının şüphesiz olduğunu belirtir.⁸⁹ Birinci Duma'dan önce hükûmet, mujikleri (Rus köylüsünü) tamamen muhafazakâr ve hükûmete bağlı zannediyor; Yahudiler, Polonyalılar ve Ermeniler dışındaki Rus olmayan halklarda milliyet duygusunun olabileceğini pek hatıra getirmiyordu. Bunun içindir ki hükûmet önceki seçim kanununda seçmenlerin çoğunu köylülerden teşkil etmiş, Rus olmayan milletlerden pek o kadar korkmamıştı. Ancak Birinci ve İkinci Duma seçimleri, kara mujiklerin bile kendi çıkarlarına sahip çıktıklarını göstermişti. Müslümanlara gelince "cahil, itaatli Tatarlarda" bile milliyet fikrinin ve biraz siyasi uyanışın olduğu anlaşılmıştı.⁹⁰

Akçura, Rusya'daki üç Duma'nın da toplantılarına katılmıştır.⁹¹ Üçüncü Duma'nın bir oturumunda özellikle Müslüman vekillerin davranışlarını gözlemler. Zaten sayıları pek az olan Müslüman vekillerin haklarını gereğince savunamadıklarını görür. Rusya'daki serbestlik döneminde Müslümanların gerçekleştirdiklerinin muhasebesini yaparken şunları söyler:

Sadri Maksudi ve Yusuf Akçura

Ahmed Ferid Tek

(1878-1971)

Türk fikir ve siyaset hayatının seçkin simalarındandır. Kuleli Askeri Lisesi, Harbiye, Erkân-ı Harbiye Mektebi gibi okullarda okudu. Meşrutiyetçi fikirlerinden dolayı Trablusgarp'a sürüldü; sonra Yusuf Akçura ile birlikte Paris'e kaçtı, École Libre des Sciences Politiques'de okudu, Jön Türklerin gazete ve dergilerinde yazular yazdı. Birkaç yıl Mısır'da yaşadı, Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a geldi ve aktif bir şekilde siyasetle meşgul oldu; 1919'da ise Milli Türk Fırkasını kurdu. Milli Mücadele sırasında önemli görevler üstlendi; Cumhuriyet devrinde önce bakanlık (İçişleri bakanlığı), daha sonra büyükelçilik (Londra, Varşova, Tokyo) görevlerinde bulundu. 1943'te emekli oldu.

Geçen iki üç yılda toplantılar yapıp dilekçeler yazıp vekiller seçip durduk. Bunlardan bir netice çıktı mı? Çıkmadıysa ne yapmak gerek? Bu konuda düşünen, endişe edenler çok az. Ancak bunda Rusya Tatarları suçlu değil. Türk halkı eskiden beri böyle. Bu durum Türklerin tabiatı hâline gelmiş. Bir işe başlayınca şevkle hareket eder, çalışırlar. Bu arada bir iş yapabilirlerse ne âlâ. Ama biraz vakit geçtikten sonra çabucak soğuyorlar; fikr-i takip (postdovatelnost) denen şey hiç yok.⁹²

Akçura'nın ilk evliliğini bu sıralarda (1906 veya 1907'de) yaptığını, bir Rus kızı ile evlendiğini biliyoruz. Emel Esin'in dediğine göre Müslüman olması ve Tatar lehçesini öğrenmesi şartıyla evlendiği eşi, Nihal adını alır. Akçura'nın onunla yaşadığı kısa evlilik manevi huzursuzluklarla geçer (bunları mektuplarında Ahmed Ferid Tek'e anlatmıştır). Her ikisi de ruhi gerilimler yaşarlar. Eşindeki buhran durumu had safhaya gelince eşinin ailesi onları ayırır.⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ilan edildiği haberini duyduktan kısa bir süre sonra (Ekim 1908'de) İstanbul'a doğru yola çıkan Akçura⁹⁵ seyahati sırasında uğradığı Kiev'i anlatır, Ukraynalıları gözlemler ve onlarla Ruslar arasındaki farklardan söz eder. Daha sonra vardığı Roman-ya'dan, oradaki Gagauzlardan,⁹⁶ Köstence'deki Türk ve Tatarların durumundan bahseder.⁹⁷

Yeniden İstanbul'da

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul, Rusya'dan ve Türkistan'dan gelen aydınların kiblesi olur. 1908 Kasım'ında İstanbul'a ulaşan Akçura, Meşrutiyet'le sağlanan hürriyet ortamında Rusya'da edindiği tecrübelerle dayanarak ve buradaki hürriyet ortamından yararlanarak geniş kültür faaliyetlerini örgütler. Okul yıllarından tanıdığı bazı Türkçüleri (Necib Âsım Bey ile Veled Çelebi Efendi) ziyaretlerinde kültürel amaçlı bir dernek kurmayı teklif eder. Bu yılın sonlarına doğru Mülkiye Mektebi Müdürü Celal Bey'in odasında yapılan bir toplantıda Türk Derneği kurulur. Bu dernek, Türk milliyetçiliği esasına dayanan ilk teşekkül olup amacı Türk topluluklarının durumlarını öğrenmeye ve öğretmeye çalışmaktır. Sadece ilimle meşgul olacak bu derneğe Türk olmayan Türkologlar da katılabilecektir.⁹⁸ Dernek, aynı adla bir dergi de yayımlar.

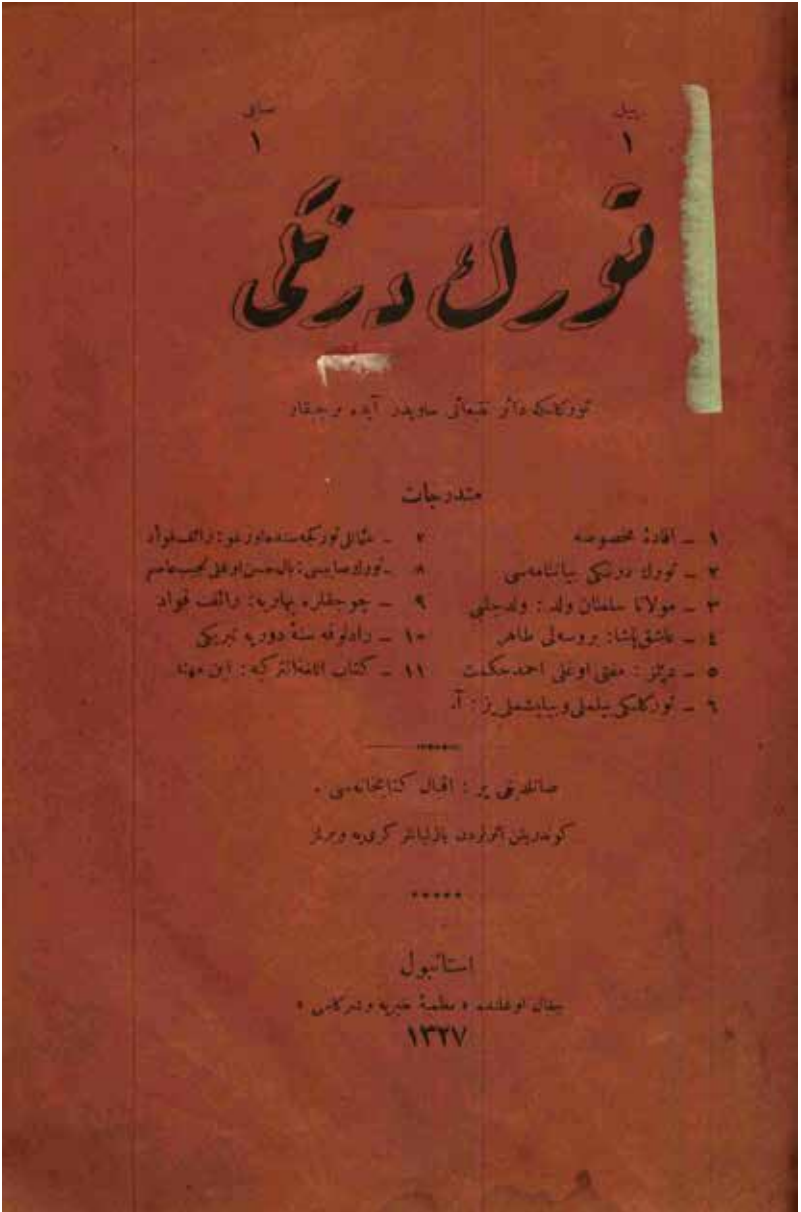
Akçura bir yandan da muhabirlik görevine devam eder. Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler ve devletin geleceği Rusya Müslümanlarını da yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Orenburg'da çıkan *Vakit* gazetesi, ondan İstanbul'da olup biteni yazmasını ister. Gelişmelere dışarıdan (ve içeriden) bakan biri vasfıyla gözlemleri ve samimi bir üslupla yaptığı değerlendirmeleriyle dönemin anlaşılması için farklı perspektifler sunar. İstanbul'daki birçok aydın, Meşrutiyet coşkusu yaşarken onun bazı kaygıları vardır. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan Genç Osmanlılardan bazılarını yakından tanıyan Akçura onların böyle bir hareketi gerçekleştirebileceklerini aklına bile getirmemiş, hürriyet ve meşrutiyet haberlerini işittiğinde şaşkınlık yaşamış hatta korkmuştur.

Necib Âsım Bey

Veled Çelebi Efendi

Akçura'nın 1911'de çıkarmaya başladığı Türk Derneği mecmuası sadece 7 sayı çıkabilmiştir.

Bu endişesi Meşrutiyet'in Balkanlar'da yaratacağı muhtemel sonuçları öngörebilmesinden doğmuştur.⁹⁹

Vakit gazetesine gönderdiği ilk yazıda İstanbul'un ileri gelenleriyle yaptığı mülakatları,¹⁰⁰ Osmanlı ülkesindeki seçimleri, halkın hangi güçlerin etkisiyle tercih yaptığını anlatır.¹⁰¹ Osmanlı Mebusan Meclisinin açılış gününde İstanbul sokaklarındaki heyecanı tasvir eder,¹⁰² Meclis'in önemli simalarıyla -Ahmed Rıza, Sahib Molla ve Said Paşa ile- mülakatlar yapar.¹⁰³ Rusya Müslümanlarının tanıyıp çok sevdikleri Ahmed Midhat Efendi'nin Meşrutiyet'in oluşum süreci hakkında anlattıklarını özetler.¹⁰⁴

İstanbul'a tahsil amacıyla gelen gençlerin kurduğu Rusyalı İslam Talebe Cemiyeti bu dönemde yoğun bir faaliyet içindedir. Akçura, Cemiyetin Aralık 1908'de düzenlediği konferansta Ahmed Midhat Efendi ve Rıza Tevfik Bey'in yaptığı konuşmalara dair kaleme aldığı özetleri *Vakit* gazetesine gönderir.¹⁰⁵ Ayrıca Celal Bey, Ali Kemal Bey, Ali Merdan Topçubaşı ve Ayaz İshaki'nin yaptığı konuşmaları da değerlendiren.¹⁰⁶ *Tanin* gazetesinin başyazarı, İttihat ve Terakki taraftarı Hüseyin Cahid Bey ile yaptığı mülakatta İttihat ve Terakki'nin baskıcı eğilimlerini (bu arada Mizancı Murad Bey'e reva görülenleri) ısrarla sorduğu hâlde ondan tatmin edici bir cevap alamaz.¹⁰⁷ Meşrutiyet'in gelmesiyle yönetimde, halkta ve memurların hayatında nelerin değiştiğini sorgular. Ona göre çok da fazla bir şey değişmemiştir.¹⁰⁸

Osmanlı Türkleri hakkındaki eleştirel gözlemleri yüzünden Kazan'dan yazan bazı dostlarından

Mizancı Murad (1854-1917)

Aslen Dağistanlı olup tanınmış gazeteci ve fikir adamlarındandır. Kafkasya ve Rusya'da tahsil gördükten sonra 1873'te İstanbul'a geldi, gazetelerde yazılar yazdı. Mülkiye Mektebinde verdiği tarih dersleriyle ve tarihi yeni bir tarzda anlatmasıyla ünlendi. Kendi adıyla özdeşleşen Mizan gazetesini çıkardı. Bir ara Avrupa'ya kaçıp hürriyetçi fikirleriyle Abdülhamid rejimine muhalif bir tutum aldıysa da Padişah tarafından ikna edilip İstanbul'a dönmesi sağlandı. Meşrutiyet'ten hemen sonra İttihatçıları eleştirdi ve bu yüzden sürgüne gönderildi. 1913'te sürgünden döndü, hayatının son yılları yalnızlık ve sefalet içinde geçti.

sitemkâr mektuplar alır. Onun Türkler hakkında fazla ümitsiz yazdığı söylenir. Bu tenkitlere karşılık Akçura, İstanbul'daki kardeşleri hakkında ne gördüyse onu (çoğu kez acı olan hakikati) yazmaya çalıştığını, abartmaya gidip insanları yanıltmak istemediğini söyler. Her yerde olduğu gibi Osmanlı Türklerinin de iki kısma ayrıldığını, bir kısmının hiç değişmeden eskisi gibi kalmak isteyen Kadimciler, diğer kısmının değişimi arzulayan Ceditçiler (terakkiperverler veya Türkiye'deki tanımıyla "Genç Türkler") olduğunu yazar. Rusya'da hürriyet hareketi ilerledikçe Kadimcilerin sindiğini, benzer şekilde Osmanlı ülkesinde de Genç Türkler ilerledikçe Yaşlı Türklerin gözlerden kaybolduğunu söyler.¹⁰⁹ Kadimci imamlardan bahsederken diğer bazı Ceditçiler gibi aşağılayıcı veya düşmanca bir dil kullanmaz. Tersine onları anlamaya çalışır, onların tepkilerini tabii bir durum olarak kabul eder.

Meşrutiyet Dönemi'ndeki partileri analiz eden Akçura, İttihat ve Terakki'yi Rusya'daki Oktabristlere, Ahrar Fırkasını ise Kadet Partisine benzetir. İttihatçılarda millilik ve merkezîyetçilik, Ahrar'da (hürriyetçilerde) ise yerinden yönetimcilik ağır basmaktadır. Rusya'da toprak meselesi ne kadar önemliyse Osmanlı ülkesinde de milliyet meselesinin o derece mühim olduğunu vurgulayan Akçura, iki ülke arasında mukayese yapar: Türk toprağında Türk'ten fazla Türk olmayan unsurlar, -Rusya'daki tabiriyle inorodetsvardır.¹¹⁰ Özellikle İstanbul Rumlarınca haklarının verilmediği iddia edilmekte, Rum basınında milliyetçi ve ayrılıkçı haberler yer almaktadır. Rumlar kadar yüksek sesle olmamakla birlikte Ermeniler de millî taleplerini dile getirmeye

başlamıştır. Bu hareketler karşısında Türkler arasında da kıvılcıklar meydana geldiği fark edilmektedir. Tüm bu manzara karşısında Akçura, Osmanlı ülkesindeki sorunların Rusya'dakinden çok daha zorlu olduğunu ifade eder.¹¹¹

Din ulemasının talim ve terbiye usulleri açısından çağın epeyce gerisinde kaldığını düşünen Akçura, onların Mebusan Meclisindeki itirazlarını yersiz bulur.¹¹² Meşrutiyet'in gelişinden sonra pek de fazla bir şeyin değişmediğinden,¹¹³ İstanbul'un mutaassıp hocalarının "Şeriat isteriz!" diye bağırıp çağırımlarından, bu reaksiyonun özellikle Fatih Camii çevresinde olduğundan söz eder. Durumu yerinde görmek üzere Fatih Camii'ne gidip halkı ve hocaları dinler. Aydınların halkı tanımadıklarını, onların arasına girip dileklerini ve ihtiyaçlarını anlamaya çalışmadıklarını, böyle olunca halk ile hocaların baş başa kaldığını anlatır.¹¹⁴

Akçura, 31 Mart Vakası'nı ortaya çıkaran gelişmelere değinirken¹¹⁵ o gün ayaklanan İttihad-ı Muhammedî Partisinin düzenlediği mitinglere katılır, onların konuşmalarına kulak verip bu hareketin sebeplerini anlamaya çalışır. Aynı

31 Mart Olayı: 31 Mart 1325'te (13 Nisan 1909'da), İstanbul'da, softaların kıskırtmasıyla, bir kısım askerler tarafından çıkarılan ve İttihatçılara hedef alan ayaklanma ve darbe girişimidir. On bir gün devam eden bu isyan, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırılmış; isyana teşvik eden Derviş Vahdeti ve 70 kişi yargılanarak asılmıştır. Olaylardan Padişah'ı da sorumlu tutan Meclis, II. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine V. Mehmed Reşad'ı getirecektir.

31 Mart Vakası'nda Ayasofya Meydanı'nda toplanan balk ve askerler

zamanda, İttihatçıların hatalarından da söz eder.¹¹⁶ Ayaklanma günlerinde cesaretle isyancılar arasında dolaşıp gördüklerini günü gününe yazar.¹¹⁷ Ayasofya Meydanı'nda toplanan isyancılardan genç bir molla ile konuşarak fikirlerini öğrenmeye çalışır. Molla ona, istibdat yönetimi sırasında şeriatın uygulanmadığını, istibdat bittiği için artık şeriatı tamamen icra etmenin mümkün olduğunu fakat Meclis'in buna yanaşmadığını söylediikten sonra şöyle devam eder: "İşte, biz onlara, İslam askeriyle birleşip vazifesini hatırlatıyoruz; şeriatın tatbik edilmesini talep ediyoruz."¹¹⁸ O günün ertesinde İstanbul basınının karakterli bir duruş sergilemediğini, Meşrutiyet'e karşı ayaklanan askerleri övdüğünü, Hareket Ordusu'nun İstanbul'da hâkimiyeti tesis etmeye çalıştığı üç gün içinde hangi tarafı tutacakları konusunda şaşkınlık yaşadıklarını belirtir. Akçura'ya göre bu hadise *sarık ile kılıcın çatışmasıdır*. Hareket Ordusu ve onun dayandı-

Kazan Türklerinin cemaatleşmesinde faaliyet gösterenlerden bir grup Ayaktakiler: (Soldan sağa) Yusuf Akçura, Abdullah Bubi, Petersburg İmamı Lütfi İshaki, Haris Feyzi
Oturanlar: (Soldan sağa) Abdurrahman Abmer, Ömer Halife Devletyar, Hadi Maksudi, Niyaz Muhammed Süleyman

ği İttihat ve Terakki Fırkası, yani kılıç sahipleri sonunda denetimi sağlasa da irtica tamamen yenilmemiştir.¹¹⁹

Akçura, 1909 yılında gazetecilik (muhabirlik) görevi yanında tüccarlık, muallimlik, mütercimlik ve tarihçilik gibi birçok işle meşgul olur. İstanbul'da epey bir hadisenin (Hareket Ordusu'nun gelmesi, İstanbul sokaklarındaki çatışmalar, taht değişikliği) gerçekleştiği böyle bir zamanda *Vakıf* gazetesine yazı hazırlayıp gönderme fırsatı bulamaz.¹²⁰ Bu arada Petersburg'a gider ve oradan *Tercüman* gazetesine yazılar gönderir. Rusya Müslümanlarının birkaç yıl önceki hareketleri -baskılar sebebiyle- durulmuştur. "O zaman kaynayan bir hayat vardı. Şimdi? Şimdi yedi sekiz adam, soğuk, büyük, fazla aydınlık bir odada sessizce toplanıyorlar, tekellüfle selamlaşıyorlar; ihtiramsız, hararetsiz, belki de samimiyetsiz fakat nazikâne konuşuyorlar." diyerek Müslümanların o günkü ruh hâlini yansıtır.¹²¹ Petersburg'tayken Rus Parlamentosunda (Duma'da) yapılan tartışmaları takip eden Akçura, bir yazısında Sadri Maksudî'nin Meclis kürsüsünde yaptığı ateşli konuşmadan söz eder. Maksudî, söz arasında kendisine "Rus halkından bahsetmek sizin hakkınız değil!" diyerek sataşan bir milletvekiline Tatarların Rusya'daki konumlarını gereği gibi ifade eden bir cevap verir.¹²²

Akçura Aralık ayında Almanya'ya geçer. Her ne kadar "Peterburg'da iken *Tercüman* okuyucularına yazacak bir hâl-i vekâyi, efkâr, hiç olmazsa dedikodu bulunuyordu ama dil bilmeksizin Nemse memleketinden Tatarların merakını kabartacak bilmem ne yazılabilir?" diye sorsa da ne yapar eder yazacak bir şeyler bulur. Almanya'nın

*Sadri Maksudî,
Duma'daki konuşması
sırasında kendisine "Rus
halkından bahsetmek sizin
hakkınız değil!" diyen
sağcı bir milletvekiline
şöyle seslenir:*

*"Ben bilmek isterim, Rus
halkı dediğiniz kimler
oluyor? Eğer bu siyasi
manasıyla alınırsa, ben
de herkes gibi Rusyalı
grajdanım [vatandaşım];
eğer ırk cihetinden
alırınsanız, siz de Rus değil,
Slavyansınız. [...] Her bir
devlet muhtelif milletleri
havidir. Bu milletler kendi
milletlerini muhafazaya
çalışırlar. Ben Tatarım
ve Tatarlığın an'anesini,
tarz-ı maişetini, dinini,
kısacası milliyetini
müdafaaya ben de
çalışıyorum, lakin bu
benim Rus grajdanı
olmaklığıma hiç de mani
değildir."*

iktisadi ilişkilerinden söz eder. Berlin’de Doğu Rusya ve Asya mallarını Almanlara satan bir ticarethanenin sahibi (Abdülhamid Kazakov) ile sohbet eder. Rusya-Almanya ticaretine ve Rusya Müslümanlarının bu ticarete tutabilecekleri yere dair bilgiler edinir. “Okuyuculara onu satacağım.” der.¹²³ Bunu izleyen yazısında Almanya’daki Rus hammaddelerinin niçin Almanlırından daha ucuz olduğunu izah eder.¹²⁴

1910 yılının başında yeniden İstanbul’a dönen Akçura’nın en önemli işi *Türk Yurdu* adını taşıyan bir dergiyi yayımlaması olacaktır. Ahmed Ağaoglu’nun anlattığına göre şair Mehmed Emin’in girişimi ve Ziya Gökalp’in yardımı ile İttihat ve Terakki’nin Umumi Merkezi böyle bir derginin neşrine karar verir. Ağaoglu bunu şu sözlerle ifade eder:

Umumi Merkez tarafından gönderilen mu-
rahhas bana geldi ve mecmuanın benim
evimdeki ilk kuruluşuna ezcümle Yusuf da iş-
tirak etti. Mecmuanın idaresi Yusuf’a verildi.
Hemen aynı zamanda Celal Sahir, Köprülü-
zade Fuad ve Hamdullah Subhi de mecmua
etrafında toplandılar. Necib Âsım, Fuad Bay-
lar gibi öteden beri Türk tarihiyle uğraşanlar
da tabiatile mecmuanın erkânı arasında idiler.
Selanik’te çıkan ve Ziya Gökalp tarafından il-
ham edilen Genç Kalemler etrafında toplan-
mış olan merhum Ömer Seyfettin, Ali Canib
gibi genç muharrirler de çok geçmeden Türk
Yurdu’na geldiler.¹²⁵

Türk Yurdu 1911 yılı sonundan itibaren yayımlan-
maya başlar. Akçura, bazı kısa aralar dışında altı
yıl boyunca dergiyi yönetir. Dünyadaki Türkleri

تورک یوردی

تورک لکړه فائده سته جالیشیر اون ایش کونده بر جیقار

ناشری : تورک یوردی
مدبری : آق چوره اونغل یوسف

برنجی جلد

۱۳۲۷ - ۱۳۲۸

1960 SB 5260
195
استانبول مطبعی
۱۳۲۸

Cengiz Han

Timur

Akçura'ya göre Osmanlı aydınları kendi tarihlerine yabancıların gözleriyle bakıyor; Attila, Cengiz ve Timur gibi Türk büyüklerini kan dökücü, medeniyetten uzak vahşiler şeklinde telakki ediyorlardı.

birbirine tanıtmayı, bunun için Türk dünyasında olup biteni, edebî ve fikrî gelişmeleri anlatmayı amaçlayan bu dergi sadece Osmanlı ülkesinde değil, İdil Boyu'nda hatta Türkistan'da da okunur.¹²⁶

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk milliyetçiliğinin yükselişine koşut şekilde Türk merkezli tarihçilik de ön plana çıkar. *Türk Yurdu* da Türkçü bir tarih anlayışının geliştirilmesinde ve kurumsallaşmasında önemli bir işlevi yerine getirir. Akçura derginin ilk sayısından itibaren Türk tarihinin yönünü değiştirecek bir gayret içinde olur. Cengiz Han hakkındaki makaleler dizisinde *Tatar* kelimesine yüklenen olumsuzlukları sorgular. Osmanlı tarih yazıcılığında Moğol veya Tatar fetihleri, hesapsız ve vahşi orduların batıya akması, insan denizinin idraksiz şekilde taşması şeklinde tasvir edilmekteydi. Akçura, kökleri Moğol istilası zamanına kadar uzanan bu anlayışın tashih edilmesi için uğraşır, bu hususta bir duyarlılığın oluşmasını temine gayret eder. Osmanlı tarihçisi Abdurrahman Şeref Bey'in Moğolların Merv'i zapt ettikleri sırada yaptıkları katliamı tasvir ederken söylediklerini eleştirir.¹²⁷

Akçura'ya göre Türklerin kendi büyüklerini (Cengiz'i ve Timur'u) sürekli aşağılamasının sebebi, onları başkalarının gözünden görmekten kaynaklanıyordu. Yakın zamanlara kadar Attila, Cengiz ve Timur'u Osmanlı Türklerine öğretenler, çoğunlukla Farslar veya Farslaşmış kimselerdi.

Biz, Osmanlı Türkleri, bugün bile o tarihçilerin izinden giderek atalarımızı tahkirden lezzet alıyoruz! Nâmık Kemal merhumun,

Abdurrahman Şeref Bey'in tarih veya tarihimsi kitaplarını hatıra getiriniz. Fars ve Arap medeniyetleri tesirine kapılmış Türkler, babalarının, kardeşlerinin ahvalini, hareketlerini, yabancıların, düşmanların telkinleri altında muhakeme etmişlerdir. Cengiz'e fitne-engiz, Timur'a pür-şûr dedirten, Türklere "Etrâk-ı bî-idrâklik" vasfını yapıştıran, Tatar'ı kan dökücülükle tanımlattıran sebep hep bu anlayıştan kaynaklanmaktadır. Biz kendimize, kavmimize, ırkımıza, yabancıların gözümüze taktığı gözlükle bakıyoruz.¹²⁸

Ona göre Cengiz'in nefret ve lanete müstahak, kan dökücü bir canavar gibi görülmesi İranlı yazarların Türkler üzerindeki etkisinin bir sonucuydu. İran-Turan kavgasında Turanlılar muharebelerde galip gelmişler, İran'ı baştan başa istila etmişler, İran üzerinde hâkimiyet kurmuşlardı. Fakat çok geçmeden İran'ın kültürü ve medeniyeti üstün gelmiş, Türkleri etkisi altına almıştı. Akçura bu kültürel tutsaklığı şu sözlerle dile getirir:

Bu esaret değil midir ki Nâmık Kemal'i Turan'a karşı İran'ı müdafî kılmıştır? [...] Cengiz Han ve Hârezimşah muharebeleri, birçok asırlar devam eden İran-Turan çarpışmasının bir safhasından ibarettir. Efendiler, müsaadenizle bir noktaya daha nazar-ı dikkatinizi celb edeceğim. Alaaddin ve Celâleddin Müslüman idiler; Cengiz Şamani idi. İran-Turan nizaında, Müslümanların çoğu İran tarafında bulunuyordu. Pek uyanık, pek mütebassır İran medeniyeti, bu vaziyetten istifadede asla gecikmedi. Turan-İran kavgasına küffâr ile ehl-i İslâm çatışması şeklini verebildi; me-

deniyet-i İrâniye, din-i İslamı da maksadı uğrunda kullandı. Biz Türkler hâlâ bu tefsirin taht-ı tesirindeyiz. Cengiz'e karşı Kemal ve mu'akkablarına [onun izinden gidenlere] o belîğ fakat haksız sözleri püskürttüren bir mühim sâik de hiç şüphesiz, heyecan-ı diniyedir.¹²⁹

Akçura, Cengiz Han'ın şiddetle hareket ettiğini kabul eder fakat o dönemin şartlarına bakıldığında bunun tabii bir durum olduğunu, savaşlarda hiçbir tarafın diğerine acımadığını, esirlerin kılıçtan geçirilip teslim olmayan şehirlerde katliamlar yapıldığını hatırlatır. Cengiz Han'ın da bundan fazla bir şey yapmadığını, onun karşısındakilerin de farklı davranmadıklarını ilave eder. Hârizmşah tarihçisinin ifadesine göre onların galip geldiği Pervane Muharebesi'nde "İranlı at uşakları, Moğol esirlerinin ızdıraplarını arttırmak için kulaklarına kazık sokuyorlardı ve Celaleddin Hârizmşah da bu manzarayı keyifle seyrediyordu."¹³⁰

Türk Ocakları'nın kuruluşu sırasında Cemal Paşa, Ziya Gökalp, Yahya Kemal, Ali Fuat Paşa ve Yusuf Akçura

Hemen tüm devirlerin savaşlarındaki acımasızlıklardan Moğolların payına düşenler bir yana, Akçura'yı en çok ilgilendiren husus Cengiz Han'ın Türk tarihindeki önemi idi. Zira, onun zamanı, Türk tarihinin en güçlü ve parlak devriydi. Cengiz Türk kavimlerinin hemen hepsini birleştirmiş, Türk dünyasını tek bir devlet hâline getirmişti. Cengiz, Türk hükümdarlarının ortak atası, Türk dünyasında hükümdarlık hakkının meşru kaynağı olarak görülmüştür. Türkistan hanları hükümdarlık haklarını göstermek için Cengiz neslinden olduklarını iddia ederlerdi. Yakın zamanlara kadar bağımsızlıklarını koruyabilen Kazak hanlarının hepsi ve Orta Asya soylularının birçoğu Cengiz Han soyundan gelmekle övünürlerdi.¹³¹

Osmanlı Türkleri arasında ciddiyle Türk tarihi yazmaya kalkışan pek az kimse olduğunu, Necib Âsım Bey'in Batı'da yazılmış eserlere dayanarak bunu yapmaya çalıştığını belirten Akçura, Türk dünyasında millî tarihin araştırılıp sistemleştirilmesi yolunda bazı gayretler olmakla beraber bunların yeterli olmadığını söyler. Osmanlı Türklerinin bu alandaki noksanlarını Kuzey Türklerinin gayret ve himmetlerinin bir nebze olsun kapattığını ifade eder.¹³² O zaman genç bir tarihçi olan Ahmed Zeki Velidi'nin *Türk ve Tatar Tarihi* (Kazan 1912) adındaki kitabını büyük bir sevinçle karşılar. Osmanlı Türk okulları için yazılan tarih kitaplarının Türklük konularına ayırdığı yerin üç dört sayfayı geçmediğini söyler. Onun deyişiyle Osmanlılar, Deşt-i Kıpçak tarihine dair ne kendi vakanüvislerinin hikâyelerinden ne de son zamanlarda bol bol tercüme ettikleri Fransız liseleri için yazılan

ders kitaplarından yeterli bilgi edinebilirlerdi. Zeki Velidi'nin bu kitabı Türk tarihine dair kitaplar içinde en mükemmeliydi. Kitapta Cengiz İmparatorluğu'na, Türk-Tatarların iktisadi ve kültürel hayatına, Cengiz döneminde Türk edebiyatının gelişmesine geniş bir yer ayrılmıştı.

Akçura, Kazanlı tarihçiler arasında -Rus tarihçilerinin etkisiyle- "Tatar hâkimiyeti"ni yadsıyan ve Tatar olan her şeyden uzak durmaya çalışan bir eğilim olduğuna dikkat çeker ve bu tavrı eleştirir. Söz konusu tarihçilerin tezine göre çok eski zamanlardan beri Volga havzasında yaşayan Bulgar Türkleri medeniyetçe oldukça ileri durumdaydılar. Ziraat, sınaat ve ticarete çok ileri gitmişlerdi. Hanlarının oturduğu Bulgar şehri Doğu Avrupa'nın o zamanlar en önemli ticaret merkezi idi. Bulgar Hanı Müslümanlığı kabul ettikten sonra onların medeniyeti daha da gelişmişti. Ancak Volga havzasına gelen Cengiz orduları Bulgar Hanlığı'na son verip onların medeni gelişmelerini kesintiye uğratmıştı. Bütün Rusya, Tatar boyunduruğu altında kaldığı gibi Bulgarlar da bu mahkûmiyet altında ezildi. Dolayısıyla Bulgar Hanlığı'nın bugünkü sekene olan Kazanlılar, Tatar değil Bulgardırlar. Akçura, Kazan'da bulunduğu sıralarda işittiği bu sözleri Türk ırkı arasında nifak ve düşmanlık tohumları ekebilecek bir yaklaşım olarak görür.¹³³

Akçura'nın gazete ve dergi yazıları tarihî konuları merkeze alsa da bir yanıyla güncel meselelere dayanır. Nitekim onun o sıralardaki gündeminde Türk-Rus yakınlaşması bulunuyordu. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal ettiği sıralarda İstanbul basını Rus-Türk yakınlaşmasından söz etmekteydi. Akçura da böyle bir dayanışma ihtimalini tartı-

şan bir makale kaleme alır ve burada şu fikirleri ileri sürer: Türk dünyasının büyük bir kısmına hükmeden Rusya için “en büyük Türk devleti” denebilirdi. Ruslar ve Türklerin altı yedi asırlık kanlı bir geçmişi unutarak birbirlerine sıcak ve samimi el uzatmaları gerektiğini (Türk ve Rus basınında) savunanlar olmuştu. Mesela İsmail Gaspıralı, 1896 yılı başlarında Türk-Rus yakınlaşmasını tavsiye eden bir makale yayımlamış, sonraki yıllarda da bu tavrını sürdürmüştü. II. Meşrutiyet’in ilanından iki ay önce Rusya Dışişleri Bakanı İzvolski’nin Duma’da konuşma yaparken Osmanlı padişahına hürmetkâr bir iki cümle sarf etmesi üzerine Gaspıralı Türk-Rus dostluğu fikrini yeniden gündeme getirmişti. Akçura, bu yaklaşımı dikkate almaya değer bulur ve onun makalesinden bazı alıntılar yapar.¹³⁴

1912-13 öğretim yılında İstanbul Darülfünununda Siyasi Tarih dersleri veren Akçura, aynı yılın sonunda üniversiteden ayrılmak zorunda

Akçura, 1912-1913 öğretim yılında İstanbul Darülfünununda Siyasi Tarih dersleri verir ancak -muhtemelen Ziya Gökalp’in tesiri sonucunda- üniversite ile ilişiği kesilir.

Akçura ve öğrencileri (Kaynak: geni.com)

Halide Edib Adıvar

(1881-1964)

*II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin tanınmış romancı ve yazarlarından-
dır. Üsküdar'da Amerikan Kız Koleji'nde okudu,
1908'den itibaren çeşitli gazete ve dergilerde yazdı.
1912'den sonra Türk Ocağı'nda konferanslar verdi,
Türk Yurdu'na yazılar yazdı. I. Dünya Savaşı devam ederken Cemal Paşa'nın davetiyle Suriye'ye gitti, orada kız okulları ve Darüleytam açtı. 1919'da Fatih ve Sultanahmet meydanlarında verdiği ateşli nutuklarla dikkati çekti. Bundan hemen sonra eşi Adnan Bey ile beraber Anadolu'ya geçti. Sakarya Savaşı sırasında Batı cephesinde görev yaptı. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Mustafa Kemal ile olan ihtilafı yüzünden 1925'te ülkeden ayrıldı, 1939 yılında tekrar yurda döndü. Bundan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde İngiliz Edebiyatı Bölümünde profesör olarak görev yaptı.*

kalır.¹³⁵ Ayrılma sebebi -Ahmet Temir'in naklettiğine göre- yemin meselesinden (İttihat ve Terakki Cemiyetine gittiğinde yemin etmemiş olmasından) dolayı Ziya Gökalp ile arasının açılmasıdır. Gökalp'in etkisiyle onun üniversiteyle ilişkisi kesilmiş ve bir müddet işsiz kalmıştır.¹³⁶ Kazanlı tabip Lebib Karan'ın anlattıklarına bakılırsa Halide Edib Hanım'ın Cemal Paşadan rica etmesiyle Akçura'ya Heybeliada Deniz Lisesinde muallimlik görevi bulunmuştur. Ayrıca, Büyükaada'da bir İngiliz'in boş duran evine yerleşmiştir.¹³⁷

Akçura, 1912 yılının Bahar'ında, Ahmed Hikmet Bey ile birlikte Müsteşrikler Kongresine katılmak üzere Atina'ya gider. Bu seyahatinin ayrıntılarını yazarken Türk insanına, özellikle akademisyenlere ve entelektüellere yurt dışına seyahat etmenin, bilimsel toplantılara katılmanın o kadar da zor bir şey olmadığını anlatmak ister.¹³⁸ Vapur yolculuğunda tuttuğu notlarda Osmanlı edebiyatında İstanbul'un yok denecek kadar az olmasından yakınır. Diğer yandan

Heybeliada Deniz Lisesi

Rusya'da Moskova üzerine çok şey yazıldığından, şair ve yazarların bu şehri olduğundan çok daha güzel tasvir ettiklerinden söz eder. İstanbul'a gelince musikin az da olsa mevcut lakin ressamlık ve heykeltıraşlığın hepten namevcut olduğunu, edebiyatın toprak ve memleketle rabitasının çok zayıf kurulduğunu söyler. Sonra bu durumu Kazan Tatarlarınıninkiyle karşılaştırır:

Acaba, dedim, bizim Şimal Türk edebiyatı, sanayi-i nefisesi, toprağa, köye, şehre, vatana sağlam bağlanmış mı? Onlardan doğup onlarla yaşıyor mu? Hiç korkmadan cevap verdim: Herhâlde Osmanlılarınkinden fazla.¹³⁹

Bunları düşünürken yanındaki Osmanlı yazarı ile sohbet eder. "Ben bütün Şimal Türkleri gibi kendimizi çok, belki fazla bile methettim." der. Osmanlı şairi ise vapurda sohbet eden hayat dolu Romenleri gösterir ve bir ülkenin gerçek savunucularının bu gibi insanlar olduğunu söyler. Bu grubun ortasında kadınlar, etrafında ayakta duran erkekler vardır. Yazar, şöyle devam eder: "Romenleri bizim idareimizden çıkararak, Romenleri bugünkü seviye-i medeniyete yükselten hep şu hayattır." Akçura da aynı görüştedir, nitekim o da gözlemlerini şu sözlerle paylaşır:

Romenler, Rumlar, Macarlar vapurun güvertesinde bir araya toplanmışlar, birer küçük cemiyet kurmuşlardı; onları böyle bağlayan, onlara taazzu ve teşekkür hâssasını veren bir kuvvetin, bir ruhun vücudu zâhirdi. Biz Türkler, Araplar, başsız, başsız, ayrı ayrı, avare, dağınık kitap yaprakları gibi geminin başından gelen rüzgârla uçuşup duruyorduk.

Ahmed Hikmet Müftüoğlu
(1870-1927)

Edebiyatçı, fikir adamı ve diplomattır. Galatasaray Lisesi'nde okudu. 1899'da Hariciye'ye intisap etti, çeşitli konsolosluklarda (Marsilya, Pire, Poti, Kerç) görev aldı. 1912'de Peşte Başşeb-benderi (başkonsolosu) oldu. Yurda döndükten sonra Hariciye'de çalıştı, Galatasaray Lisesinde muallimlik yaptı. Önceleri Servet-i Fünun ve Edebiyat-ı Cedide zümresi içinde bulunduysa da sonraki yıllarda Türkçüler grubuna dâhil oldu, Türk Yurdu'nun yazı kurulunda yer aldı.

Akçura, Osmanlı edebiyatının halka vatan sevgisi, memleket rabıtası vermediği kanaatindedir; edebî eserlerde toplumsal sorunlardan ziyade Avrupa hayatının işlenmesinden yakınıır.

Zaten Şark'ın büyük cemiyetleri, İranları, Afgan[istan]ları, Türkistanları da o ruhtan mahrum, böyle dağınık, şirazesiz bir kitap değil mi?¹⁴⁰

Akçura, Osmanlı edebiyatında büyük bir boşluk olduğu kanaatindedir. Zira mevcut edebiyatın halka vatan sevgisi, memleket rabıtası vermediği fikrindedir. Edebiyatta Rumeli'nin ve Anadolu'nun değil Fransa'nın, Belçika'nın işlenmesine hayıflanır (sadece Ahmed Hikmet Bey'in bazı eserlerinde Anadolu'nun bir köşesinin azıcık görüldüğünü söyler). Halid Ziya'nın eserlerindeki İstanbul'un sahte olduğunu, onun Paris'e gidip ruhunu kaybedip dönen bir Paris kuklası hâline geldiği kanısındadır.¹⁴¹

Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin açıldığı 5 Kasım 1925 günü eski Büyük Millet Meclisi bahçesinde Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa, İsmet Paşa ve Mahmed Esat Bey ile profesörler ve öğrenciler

Balkan Savaşı ve Türk Millî Uyanışı

Balkan Savaşı başlayınca Akçura *Türk Yurdu*'nun idaresini şair Mehmed Emin (Yurdakul) Bey'e bırakarak askerlik görevine talip olur ve Çatalca'ya hareket eder. Onun bu savaş hakkındaki yorumları özetle şöyledir: Balkan İttihadi'nin (Güney Slavlarının İttihadi) gayesi Türkleri ve Almanları Balkanlar'dan çıkarmak; Arnavutları, Yunanları ve Romenleri Slav hâkimiyetine tabi kılmaktı. 93 Harbi'nde olduğu gibi Balkan Savaşı'nda da Slavlık, el birliğiyle Türklüğe saldırıyordu. Slavlığın büyük kısmı askerî bir harekete girişmese de savaştaki ırktaşlarına her türlü manevi, iktisadi ve siyasi yardımı vermekteydi. Akçura ise Slavların bu hummalı faaliyetlerine karşılık onların doğal düşmanları olan Türkler, Almanlar ve Arnavutlar arasında bir dayanışma olmamasından yakınıyordu. Slavlar lehindeki siyasi durumu Türklerin faydasına çevirebilecek yegâne gücün ise Osmanlı ordusu olduğu görüşündeydi.¹⁴² Ancak bundan bir ay kadar sonra (1912 yılı Kasım'ında), savaşın Türkler aleyhinde gelişmesi üzerine şunları söyleyecekti:

Pek acı bir hakikati itiraf edecek kadar mertlik gösterelim. Bugüne değin harpte galip gelen biz değiliz. İstihfaf ettiğimiz [küçümsemiştik] sütçü Bulgarlar, domuz çobanı Sırplar hatta meyhaneci Yunanlar bizi, beş yüz yıldır hepsine efendilik eden Osmanlıları yendiler. Hayalimizin bile alamayacağı şu hakikat, eğer büsbütün ölmemiş isek gözümüzü açtıracak, zihnimizi salim düşüncelere sevk eyleyecek şiddetli bir şamar olabilir.¹⁴³

İslam Mecmuası (1914-1918)

İttihat ve Terakki'nin maddi desteğiyle Kazanlı aydınlardan Halim Sabit [Şibay] (1883-1946) tarafından çıkarıldı. Rusya Türklerinden Rızâeddin b. Fahreddin, Musa Cârullah, Fatih Emirhan, Fuad Tuktar ve Ağaoglu Ahmed gibi yazarların da makaleler neşrettiği bu dergi dinî ıslahat odaklı mevzular için bir platform sağladı. Derginin Türk fikir hayatına en önemli katkısı -Türkiye'de çok da hoş bakılmayan- reformist İslamcı fikirleri tartışmaya açmış olmasıydı.

Akçura, Çatalca'dan döndükten sonra dört, dört buçuk ay sürecek Suriye ve Hicaz seyahatine çıkar. Bu arada Hac farızasını da ifa ettikten sonra Ağustos ayında İstanbul'a döner.¹⁴⁴ 1913 yılı Türklük açısından bir kırılma noktasıdır. Balkan Savaşlarında alınan yenilgiler (Akçura'nın ifadesiyle "Rumeli darbesi"), başta Osmanlı Türkleri olmak üzere bütün Türk topluluklarının gözünü açmış, Türk dünyasında millî bir uyanış yaratmıştır.

Akçura, millî uyanışla birlikte dinî uyanışın da geliştiği kanaatinindedir. Din, bir milletin oluşumunda başat etkiye sahip unsurlardan olduğu için millî tarih bir dereceye kadar dinî tarih anlamına da geliyordu. O hâlde millî uyanış, aynı zamanda dinî uyanış demektir. Nitekim Türk dünyasında millî uyanışla birlikte dinî uyanışın da açık işaretleri görülmüştü. Bunun en önemli göstergesi İslam'ı anlama ve anlatma arzusu olmuş; o sıralar Kur'an'ı Türkçeye tercüme etme girişimleri görülmüştü. Akçura, dinî uyanışın bir yansıması mahiyetinde, İstanbul'da 1914'te yayımlanmaya başlanan dinî ıslahat yanlısı *İslam Mecmuası*'nın faaliyetlerine değinir. Mecmuası, Mısırlı Muhammed Abduh, Kazanlı Rızâeddin b. Fahreddin ve Musa Cârullah gibi âlimlerin eserlerine dayanarak İslam açısından kadınların hayatının nasıl olduğunu ortaya koymakta, kadınların özgürlüklerini savunmaktaydı. Yusuf Bey ise bu neşriyata farklı bir açıdan bakacak, Hilafet merkezinde İslam'ı, günün ihtiyaçlarına göre anlayan ve yorumlayan din âlimlerinin böyle bir dergi etrafında toplanıp fikirlerini yayabilme imkânına kavuşabilmelerinin ancak o yıl mümkün olabileceğine dikkat çekecekti.¹⁴⁵

Yusuf Akçura Balkan Savaşlarında yaralanan Kazanlı Ârif Kerimi (Fatih Kerimi'nin kardeşi) ile birlikte

I. Dünya Savaşı ve Türk Birliği İdeali

Akçura, bu sırada yayımladığı *Türk, Cermen ve İslavların Münâsebât-ı Tarihiyeleri* adlı risalesinde tarih boyunca Türkler ve Almanlar arasındaki ortak çıkarlardan ve bu çıkarların XIX. asrın son yıllarında nasıl arttığından bahseder. Avrupa Hunlarının Attila önderliğinde Avrupa'ya doğru ilerleyip önlerine çıkan Slavları, Cermenleri, Frankları ve Latinleri kaplamasını "Türk tufanı" diye niteler.¹⁴⁶ Kuzeyden yürüyen atlı ve göçebe Türklerin Doğu Avrupa ormanlarında yaşayan Slavlara rast geldiklerini, bu iki kavim arasındaki tarihî çatışmanın böylelikle başladığını belirtir. Slavların doğudan Türk fatihlerinin atları ile batıda Cermen şövalyelerinin demir elleri arasında sıkıştığından söz eder.¹⁴⁷ Almanya İmparatorluğu'nun Hristiyan dünyasındaki yerini, imparatorluğun son yıllardaki iktisadi gelişmelerini ve demir yolu planlarını uzun uzun anlatır. İngiliz, Fransız ve Rus üçlüsüne karşı Türk-Macar-Cermen ittifakının oluşmasından bahsettikten sonra Osmanlı Devleti'nin Almanlara yardım etmek üzere ordularını sınırlara sevk etmesini doğru bir siyaset olarak görür.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasına bir zorunluluk atfeden Akçura, bu savaştan Türklük adına olumlu sonuçlar ümit eder. Onun -ve genel itibarıyla Türkçülerin- gözünde bu savaşın temel niteliği, İmparatorluk dışındaki Türk ve Müslüman soydaşları tutsaklıktan kurtarmaktır.¹⁴⁹ Savaşa girmek konusunda Osmanlı Devleti'nin verdiği kararın doğru olduğunu haretle savunur; bunları Türk Ocağı'nın büyük salonunda, canlı, kalabalık, ümitli ve heyecanlı bir dinleyici grubu karşısında söyler.¹⁵⁰

Akçura, savaş sırasında bazı filî görevler de üstlenir. Büyükaada'da yaşadığı günlerde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşkilât-ı Mahsusa'sından kendisini görüşmeye çağıran bir telgraf alır. Cemiyetten uzak durması yüzünden sıkıntılar yaşamıştır, dolayısıyla bu davet onu büyük bir endişeye sevk eder. Bu sırada yanında bulunan Kazanlı hemşehrisi Lebib Karan onun ruh hâlini şu sözlerle anlatır:

Bu tel üzerine Yusuf Akçura çok düşünceye daldı ve âdeta beti benzi soldu. Kendisine herhangi bir kapalı haber gelirse önce onun kötü yönlerini gözler önüne getirir ve saatlerce hep o yönü düşünürdü. Partiye üye olmadığının acısını hâlâ çekmekte iken bu kere o partinin esrar dolu siyasi bir kısmından niçin olduğu belli olmayan bir iş için davet alınca bu işin hiç de iyi yönünü düşünemiyordu.¹⁵¹

Cemiyete gittiğinde, Enver Paşa tarafından kendisine millî bir iş tevdi edildiğini öğrenir ve büyük bir rahatlama ile adaya döner. Rusya'daki Türk-Tatarların haklarını korumak amacıyla oluşturulan heyetin başkanı olarak Avrupa'ya gönderilecektir. Savaş sırasında askerî harekâta koşut şekilde siyasi bazı girişimlerin de yapılmasının gerekli olduğuna karar verilmiş, muhtemelen bu iş için de Akçura'nın biçilmiş kaftan olduğu düşünülmüştür.

1915 yılı ortalarında, Akçura'nın başkanlığındaki heyet Avrupa'ya hareket etmeden önce, kongreye sunulmak üzere bir metin oluşturulur. Akçura tarafından kaleme alınan bu metin, Avrupa'ya ulaştıklarında Almanca olarak

Enver Paşa
(1881-1922)

Yusuf Akçura, Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle Rusya'daki Türk Tatarların haklarını korumak amacıyla Avrupa'ya gönderildi.

yayımlanacaktı.¹⁵² Kitapçıkta Rusya'da yaşayan Türk-Tatar halklarının (Kuzey Türkleri, Kırgız-Kazaklar, Türkistanlılar, Türkmenler, Kafkasya Türkleri ve Kırım Tatarlarının) nerelerde yaşadıkları, nüfusları, sosyal sınıfları, sanayi ve ticaretleri, eğitim sistemleri ve Usûl-i Cedid okulları, fikir hareketleri, edebiyatları, siyasi faaliyetleri ve kültürel özerklik talepleri anlatılıyordu. Rusya Türklerini tanıtıcı nitelikte olan bu kitapçık Fransızca da neşredilecektir.¹⁵³

Avrupa'ya gönderilecek heyetin başında bulunan Akçura, aynı zamanda Kazan Tatarlarını temsil ediyordu. Hüseyinzâde Ali Azerbaycan Türklerinin, Mukimeddin Begcan Türkistanlıların, Çelebizade Mehmed Esad ise Kırım Türklerinin temsilcisi sıfatıyla heyette yer almıştı. 1915 yılı sonunda yola çıkan heyet,¹⁵⁴ Bu-

Turan Heyeti'nde, Hüseyinzâde Ali Azerbaycan Türklerinin, Mukimeddin Begcan Türkistanlıların, Yusuf Akçura Kazan Tatarlarının ve Çelebizade Mehmed Esad ise Kırım Türklerinin temsilcisiydi.

dapeşte'ye vardığında Başbakan'la ve diğer bazı ileri gelen kimselerle görüşmüş, Rusya mahkûmu Türklerin kurtarılması için Avusturyalıların, Macarların ve Almanların yardımlarını talep etmişti.¹⁵⁵ Akçura, ayrıca Budapeşte'deki Macar Millî Akademisinde Rusya'da yaşayan Türk-Tatarların durumunu ve dileklerini açıklayan bir konferans vermişti.

Budapeşte'den Viyana'ya geçerek Avusturya Başbakanı ile Dışişleri Bakanı'nı ziyaret eden Türk heyeti, oradan da Berlin'e gidip Alman devlet adamlarıyla görüşmeler gerçekleştirmişti. Akçura, Berlin Prusya Akademisinde bir konuşma yapmıştı. Bu konuşma Şarkiyatçı Martin Hartmann tarafından Almancaya çevrilmiş, Akçura hakkında Alman gazetelerinde yazılar yayımlanmıştı. Heyet, 1916 Şubat'ında Bulgaristan'a uğrayıp Başbakan ve bazı ileri gelenlerle görüşmeler yaptıktan sonra İstanbul'a doğru yola çıkmıştı.¹⁵⁶

Akçura başkanlığındaki bir başka heyet 1916 yılı Haziran'ında Avrupa seyahatine başlayacaktır. Heyetin asli görevi, 27-29 Haziran tarihleri arasında İsviçre'nin Lozan şehrinde düzenlenecek III. Milletler Konferansı'na katılmak ve Rusya'da yaşayan Türk halklarının maruz kaldıkları hak-sızlıkları dile getirmektir. Heyet üyeleri seçilirken Rusya Müslümanlarının değişik topluluklarının temsil edilmesine özen gösterilir. Kazan Tatarlarından Yusuf Akçura, Özbeklerden Buharalı Mukimeddin Begcan, Kazak-Kırgızlar adına Ahmedoğlu Safa, Kumuklar adına Ahmet Saip Kaplanov, Dağıstanlılar adına Seyit Tahir Efendi katılır. Heyet, Rusya Müslümanları adına hareket etse de Kazan Tatarları, "Çağatay milleti" ve Ka-

Martin Hartmann
(1851-1918)

İslam araştırmaları üzerine uzmanlaşmış 1875'te Leipzig Üniversitesinde doktorasını tamamlayan Hartmann, 1876 ve 1887 arasında Beyrut'ta Alman konsolosluğunun tercüme odasında çalışmaya başlamış; 1887'den ölümüne değin Berlin'deki Doğu Dilleri Dairesi'ndeki görevini sürdürmüştür.

zak-Kırgızların temsilcileri ayrı ayrı muhtıralar sunarlar. Kazanlılar adına konuşan Akçura, Ruslarla eşit haklara sahip olma ve kültürel özerklik bağlamlarındaki taleplerini dile getirir.¹⁵⁷

Konferansta Türk illerinin maruz kaldığı haksızlıkların ve millî taleplerinin dile getirilmesi Rus basınında büyük tepkilere sebep olur. O günleri yaşayan Ayaz İshakî, Rusya'daki Türk basınının bu konuda yazmasına Rus askerî sansürünün izin vermediğini, bu yüzden Kazanlıların neler olup bittiğini kulaktan dolma öğrendiğini ifade ettiği yazısına şöyle devam eder:

Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra, 1918 yılının yazında Yusuf Akçura Bey, Türk Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin vekili sıfatıyla Rusya'ya gelip Kongre hakkında bizi aydınlatmış olsa da o zamanlar gazetelerimiz Bolşevikler tarafından kapatılıp matbaalarımız elimizden alındığı için bu mühim vakıyı gereği gibi halkımıza anlatma imkânı bulamamıştık. Yusuf Bey merhum kendisi de Türkiye'ye gittikten sonra Türkiye İtilaf Devletlerinin nezareti altına alınmış, ondan sonra [kendisi de] İstiklal Savaşlarına katılmış, bu konudaki mevcut malzemeyi bir araya getirip bir risale veya kitap şeklinde neşretme fırsatı bulamamıştır. Ondan sonra görüştüğümüz vakitlerde her zaman "şu konudaki işim bitsin de bunları toparlayacağım" deyip duruyordu. İş arkasından başka işler çıkıp son zamanlarda da milletvekili ve profesör olup meşgul olduğu için bu işi tamamlayamadan ölüp gitti. Bu kongre ile alakalı bütün belgeler ve yazıları onun arşivinde kaldı.¹⁵⁸

Ayaz İshakî, adı geçen makaleyi yazarken Akçura'nın kendi eliyle yazdığı "Rusya'da Yaşayan Türk-Tatar Müslümanlarının Vaziyeti" adlı metni de kullandığını söyler. Zeki Velidî Togan da Akçura'nın kendisine 1915-16 yıllarında Avrupa'daki girişimlerine dair hatıralarını verdiğini ve *Bugünkü Türkili* kitabında bunlara dayanarak Türkistan hakkında haricteki faaliyetleri yazdığını belirtir. Togan, ayrıca Akçura'nın Lozan'daki kongreden sonra Zürih'e geçip orada Rus sosyalistleri ve Lenin ile görüşüğünü ve onun Rusya'daki milliyet sorunu hakkında ne düşündüğünü öğrenmeye çalıştığını yazar. Yazılanlara bakılırsa Akçura, Rusya'da yaşayan Türk-Tatarların taleplerini bildiren muhtırayı Lenin'e sunmuş, o da "Sizin istediğiniz haklar, biz iktidar mevkiine geçerse fazlasıyla sağlanacaktır. Mamafih, bu yazılarınızı okuruz; uygun görürsek gazetelerimizde neşrederiz." demiştir.¹⁵⁹

Darülmualiminin hocalarından Aziz [Meker] Bey, Yusuf Akçura ve diğer iki kişi ile birlikte İsviçre'de Lenin'in kaldığı otele gidip tanıştıklarını, daha sonra bir kafeye gidip kendisiyle üç saat boyunca görüştiklerini şu sözlerle anlatır:

Yusuf Akçura Bey ile beraber 1916 senesi Haziran'ında Lozan'da in'ikad eden Millet-i Mahkûme Kongresi'nde bulunuyorduk. Orada bazı Rus sosyalistleri ile tanıştık. Bunlardan Zifeld isminde genç bir adam, bizi Lenin ile görüştürmeye vasıta oldu [...] Genç sosyalist ile beraber Zürih'e gittik. [...] Lenin ile ilk mülakatımız Temmuz nihayetlerinde vukua geldi [...] Biz, millet-i mahkûme olduğumuzu ileri sürerek hakkımızdaki,

Aziz Meker
(1877-1941)

Abhaz kökenli olup Kuban Bölgesi'ndeki bir köyde doğdu, ilk eğitimini Kafkasya'da aldıktan sonra ailesiyle Eskişehir'e göçtü. Yüksek tahsil için Fransa'ya gitti, tarımcılık alanında öğrenim gördü. Avrupa'da bulunduğu sırada Yusuf Akçura ile birlikte Zürih'e giderek V. İ. Lenin ile görüştü. Aziz Meker, bundan sonra, Osmanlı hükümetinin onayıyla Çeçen, Abhaz ve Dağıstan bölgelerinde siyasi girişimlerde bulundu. Büyük Millet Meclisi tarafından 1921'de Sovyetlere gönderilen elçilik heyetinde yer aldı.

Vladimir Lenin

Akçura, Zürih'te bulunan Lenin'le görüşür; Rusya'da yaşayan Türk-Tatarların taleplerini bildiren bir metni kendisine sunar. Lenin ona, ülkede iktidarı ele geçirdikten sonra Türk-Tatarların istediklerinden de fazlasını vereceklerini söyler.

yani milel-i mahkûmeye ait efkârını sorduk. Buna cevaben [Lenin] büyük bir milletin küçük milletlere tahakküm etmesini kabul etmediğini beyan etti. Çünkü onun fikrine nazaran, ne kadar küçük olur ise olsun, bir millet, tabiatın kendisine bahşettiği vasıfları inkişaf ettiremez veya böyle bir inkişafa mümânât edilir ise, bu milletten matlup olan faide husûle gelmez. Hatta o cemiyet-i mahkûme bir zaman gelir ki milletler heyetinde maddi ve müspet bir rol oynayamadığı gibi diğer devletler arasında da her vakit için bir vesile-i nizâ ve mücadele teşkil eder.¹⁶⁰

Lenin'in sürgündeyken Zürih'te yaşadığı apartman

Yeniden Rusya'ya: Hilâl-i Ahmer Temsilcisi

Akçura, 1917 Sonbahar'ında, Ruslara esir düşen Türk askerleriyle ilgilenmek, onları arayıp bulmak ve yardım eli uzatmak üzere Türk Kızılayı (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti) tarafından görevlendirilir.¹⁶¹ Bunun için en uygun olan yer, Rusya'ya komşu olan tarafsız devletler, yani İskandinav ülkeleridir. Almanya ve Avusturya devletlerinin Kızılhaç teşkilatları buralarla irtibat hâlinindedir. Osmanlı Devleti, Rusya'da 60-70 bin kadar olduğu tahmin edilen Türk savaş esirleriyle alakadar olmak üzere 1917 Yaz'ında Üserâ Şubesi Müdürü İzzet Bey'i görevlendirmiştir. Onun sunduğu rapordan sonra Akçura'nın İskandinav ülkelerine gönderilmesi kararlaştırılır. Akçura'nın görevi tam olarak şudur: (i) Rusya'daki Osmanlı savaş esirleriyle bağlantı kurarak onların sayısını, nerelerde olduklarını doğru şekilde tespit etmek, sağlık durumları ve ihtiyaçları konusunda bilgi edinmek; (ii) tutsakların aileleriyle haberleşmelerini sağlamak; (iii) İsveç ve Danimarka Kızılhaç teşkilatlarıyla bağlantıya geçerek onlar aracılığıyla Türk esirlere para, hediye ve kitaplar yollamak; (iv) İskandinavya yoluyla Osmanlı ülkesine gönderilen yaralı esirleri karşılayıp onlara yardımcı olmak.¹⁶²

Kopenhag'da düzenlenecek olan Esirlerin Mübadelesi Konferansına katılmak üzere Osmanlı ülkesinden de temsilciler davet edilmişti. Bahriye Miralayı Rauf Bey, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey ve Hilâl-i Ahmer Üserâ Şubesi Müdürü İzzet Bey ile Yusuf Akçura Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere yola çıkarlar. Os-

manlı heyeti Kopenhag'a vardığında Rus ve diğer ülkelerin temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirir. Rusya'daki Türk esirlerin kendilerini bölgenin soğuk havasından koruyacak yeterli giysilerinin bulunmadığını öğrenip onlara kışlık elbiseler gönderilmesi işiyle meşgul olur. Bu konuda Alman askerî yetkililerinden destek alınarak -kısmen de olsa- ihtiyacın giderilmesi sağlanır. Söz konusu konferansta yapılan uzun müzakereler sonunda, esirlerin göreceği muamele şartlarını içeren ilkeler (mukâvelenâme) karara bağlanır. Bundan sonra Akçura üzerine düşen görevi yerine getirmek üzere kolları sıvar. Kopenhag'dan Kızılhaç aracılığıyla Rusya'daki tutsak Türk subaylarına ulaştırılmak üzere paketler hâlinde kitaplar (Kur'an-ı Kerim ve çeşitli kitaplar) gönderir (sonradan bu kitapların yerine ulaştırılmadığını öğrenecektir). 24 Ekim 1917'den itibaren Osmanlı yaralı savaş esirleri Rusya'dan Finlandiya, İsveç, Almanya yoluyla İstanbul'a gönderilmeye başlanır. Akçura, esir kabilelerini İsveç'in Malmö Tren İstasyonu'nda karşılar. Yaralı Türk subaylarına nakdî yardımlar yapar, bazı hediyeler verir. Bütün bu işleri zor şartlar altında gerçekleştirmek zorundadır. Rusya'daki karışıklıklar yüzünden tutsaklara para göndermek gerçekten çok zordur. Bankalara veya posta havalesine güvenmek mümkün değildir. Posta ile sadece kitap gönderir fakat bunların da yerine ulaşip ulaşmadığından haber alamaz. Kızılhaç aracılığıyla bazı subaylara gönderdiği paraların sahiplerine teslim edilmediğini (sonradan) öğrenecektir. Bir başka yol ise İsveç ve Danimarka Kızılhaçlarına para emanet edip bu paranın Rus karargâhlarında esir tutulan Türk askerlerine dağıtılmasını sağlamaktır.

İsveç Kızılhaçı'nın bu görevi daha iyi ifa ettiğini öğrendikten sonra onlarla iş görmeyi yeğler. Rusya'ya ulaştığında ise orada bir tür Osmanlı Kızılay temsilcileri ağı oluşturarak yardımların etkin şekilde yerine ulaştırılabilmesi için çalışır. Bu işleri yürütürken Rusya'daki Müslüman Türklerin de yardımını sağlar.

Akçura 13 Ocak 1918'de Petrograd'a ulaşır. Savaş yüzünden Türkiye ve Rusya arasında diplomatik ilişkiler kesildiğinden Rusya'daki Osmanlı tebaasının işleri İspanya Büyükelçiliği nezdindeki Osmanlı memuru tarafından yürütülmektedir. Fakat bu ülkenin de Rusya'daki

Balkan Harbi sırasında Osmanlı Hilâl-i Abmer'inde yaralılara bakmak için öğrenimlerini yarıda bırakıp gelen Türk-Tatar hanımlar
Oturanlar (soldan): Ârif Kerimi, Fatih Kerimi
Ayaktakiler: Meryem Yakubova, Ümmügülüm Kemalova, Yusuf Akçura,
Rukiye Yunisova, Meryem Pataşeva

varlığı oldukça sınırlıdır. Bunu fark eden Akçura, İsveç'in bu konuda çok daha fazla imkâna sahip olduğunu (zaten bu devletin Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın işlerini yürüttüğünü), dolayısıyla Osmanlı tebaasını himaye işinin de bu devlete verilmesinin daha uygun olacağı kanaatine varır. Kızılay Genel Müdürlüğüne bu fikrini bildirir, gerekli girişimler yapılarak Osmanlı savaş esirlerinin (Alman esirlerinki gibi) İsveç Büyükelçiliği'nin himayesine verilmesini sağlar. Böylece Osmanlı savaş esirlerinin önemli bir kısmına daha etkin şekilde yardım ulaştırmak kabil olur. Ayrıca Osmanlılar hakkında çok az malumatı olan İsveç ve Danimarka halkını bilgilendirmek amacıyla Hilâl-i Ahmer'in insani yardımlarını anlatan mülakatlarını gazetelerde neşrettirir.¹⁶³

Bir Osmanlı askerinin Rusya'dan gönderdiği esir kartpostalı

Sibirya İrkutsk esir kampının koğuşu

Akçura, Rusya'da bulunduğu zamanı (13 Ocak 1918-1 Şubat 1919) iki kısma ayırır: (i) Petrograd ve Moskova'da bulunduğu zamanlar; (ii) İdil Boyu'na gelen Türk esirlerin ülkeye gönderilmesini sağlamak üzere Moskova'dan ayrılp doğu taraflarına gittiği sıralar. İlk zamanlar bir taraftan esirlerin değiş tokuşunu ve onların Rusya'daki durumlarını olabildiğince iyileştirmeye çalışıp Hilâl-i Ahmer temsilcisi sıfatıyla Esirler Komisyonu'na katılır. Diğer taraftan esirlerin aileleriyle mektuplaşmalarına aracılık etmek, onların ihtiyaçlarını öğrenmek, kitap ve gazeteler göndermek gibi görevler üstlenir. Komisyondaki Almanya, Sovyet ve Avusturya-Macaristan temsilcileri arasında uzun müzakereler ve tartışmalar olur. Tutsak erlerin üstlerine hizmet etmelerinin doğru olup olmadığı tartışılırken Akçura da söz alır ve şunları söyler:

İslam bütün müminleri kardeş görür; İslamiyette sunûf-ı içtimaîye [sosyal sınıflar] farkı yoktur; ekseriyeti İslam olan Osmanlı ordusunda, efrâd ve zâbitân [erler ve subaylar] arasında bir hiss-i uhuvvet [kardeşlik

duygusu] vardır. Ve nefer, sırf yaşlı bir kardeşine, bir ağabeyine muavenet [yardım] arzusu hissiyle zabitlerine hizmet eder.¹⁶⁴

Sosyalist düşüncelerle paralellik gösteren bu sözler (özellikle ilk cümle) Alman subaylarının hoşuna gitmez. Yapılan müzakereler ve tartışmalar sonunda, erlerin kendi isteğiyle veya belli bir ücret karşılığında subaylara hizmet etmeleri uygun bulunur.

Akçura, Rusya'daki Tatar gazeteleri vasıtasıyla Petrograd'a bir Osmanlı Hilâl-i Ahmer temsilcisinin geldiğini haber verir. Bir yandan da Rusya Müslümanlarının ilgi ve şefkatini çekmek için uğraşır.¹⁶⁵ Gazete idarehanelerine ve kitapçılara mektuplar yazarak Osmanlı esirlerine kitap ve gazete göndermelerini rica eder. Moskova ve Kazan'dan satın aldığı kitapları ya bizzat ya da bir aracıyla tutsak askerlere ulaştırır. Bu arada, esirlerin kitaplara pek ilgi göstermediklerini, onların daha ziyade mektuplardan hoş-

Rusların elindeki Türk esirler

landıklarını gözlemler. Bütün bu yaptıklarına bakınca onda vazifesini hakkıyla yerine getirme titizliği açıkça görülür. Akçura bu iş için meslekten yetişme biri olmasa da durumu yerinde tespit edip elde ettiği deneyimleri kullanarak Kızılhaç'a havale edilen işlerin ne derece yerine getirildiğinin ısrarlı takipçisi olur. Bu takipleri sayesinde birçok sorun çözülür.

Kastroma, Vologda, Kazan, Simbirsk ve Ufa vilayetlerine Hilâl-i Ahmer temsilcisi kimliğiyle yaptığı ziyaretler sırasında tutsakların günlünü almaya çalışan Akçura, maddi yardımlar da dağıtır. Türk esirleri sıkıştıkları zaman yerel Müslümanlardan da borç para alırlar. Ayrıca Tatar zenginleri onlara karşılıksız yardımlarda bulunur. Yerel Müslümanlar Türk esirler için yardım komiteleri oluşturarak yakındaki karargâhlara erzak gönderir, ülkesine dönmek isteyenlere rehberlik edip maddi yardım sağlarlar. Bu yüzden Çar hükûmeti tarafından cezalandırılanlar olur. Mesela Tobolsk'un tanınmış tüccarlarından Miftaheddin Buharayev ve Petrograd ulemasından Lütfi İshâkî (İhsan Paşa'nın memlekete dönüşüne yardımcı oldukları suçlamasıyla) birkaç ay hapis yatar.¹⁶⁶ Tatarlar, Moskova, İdil-Ural ve Batı Sibiryâ vilayetlerinde Türk esirlere yardım maksatlı kurumlar ve hayır cemiyetleri oluştururlar. Tatar gazeteleri de bu konuda seferber olur, dindaş ve soydaşları olan Türk esirlere yardım teminine yönelik neşriyatta bulunur.

1918 yılı ortasında cephelerde nispi bir sakinlik hüküm sürerken siyasi faaliyetler hız kazanır. Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya delegeleri bir araya geldikleri İstanbul'da Kafkasya'nın geleceğini belirleyecek ka-

“Bütün bu yaptıklarına bakınca Akçura'da vazifesini hakkıyla yerine getirme titizliği açıkça görülür.”

rarlar almanın peşine düşerler. Bu arada savaşın başında Bulgarlara terk edilen toprağın iadesi istenmiştir. Rusya ise Rus İnkılabı'nın nasıl bir yola gireceği konusundaki belirsizlik altında hercümerç olmuştur.¹⁶⁷

Temmuz sonunda Kazan'a gittiğinde şehrin Beyazların eline düşmek üzere olduğunu gören Akçura, Kazan'ın Sovyet hükûmetine başvurarak Türk esirlerin daha güvenli olan kuzeybatıya gönderilmelerini talep eder. Türk esirler sevk edilemeden (6-7 Ağustos gecesi) Bolşevikler şehri terk eder ve Kazan, Beyazların eline düşer. Karışıklıkların hüküm sürdüğü bu günlerde hayati tehlike söz konusudur. Yabancı elçilik memurlarından öldürülenler olur. Şehre hâkim olan Çek askerleri, Almanlara ve Macarlara karşı şiddetle davrandıkları hâlde Hilâl-i Ahmer mensuplarına hoşgörü gösterirler. Akçura, bunun sebebini bölge nüfusunun yarısına yakınının Müslümanlardan oluşmasına bağlar.¹⁶⁸

20 Ağustos'ta Simbirsk'e giden Akçura, burada bulunduğu sırada 93 Harbi'nde esir düşüp bu şehre gönderilen ve burada vefat eden 42 Osmanlı askerinin mezarlarının kaybolmak üzere olduğunu haber alır. Müslümanların Diniye Nezaretine başvurarak hem Simbirsk'tekiler hem de Cihan Harbi'nde esir düşüp Rusya'nın değişik yerlerinde vefat eden Türk askerleri için ortak birer mezar taşı dikilmesi hususunda ricada bulunur, bu hususta söz konusu kurumdan söz alır.

Daha sonra Samara'ya geçer, oradan da Ufa'ya ulaşır. Sibiryadaki Türk esirlerin sayısı ve durumları hakkında bilgi edinmeye çalışır fakat pek fazla malumat elde edemez. Sibiryaya gitmek istemesine rağmen Amiral Kolçak'ın elinde

bulunan bu bölgeye hem kendisi için güvenli olmaması hem de tutuklanma ihtimali bulunması yüzünden gidemez. Zira Rus milliyetçisi unsurlara dayanan Çar taraftarı Kolçak'ın Müslüman topluluklara bakışının şovenist yönde olduğunu ifade eder:

Sibirya'da zuhur eden Kolçak diktatörü, Konstitusionalist Demokratlarla daha sağ, yani Rus hâkimiyet-i milliyesine şiddetle taraftar fırkalara ve nihayet İtilaf Devletlerine istinat ediyor ve Rusya'da sakin Müslüman akvama [halklara] evvelki hükûmetler kadar mümâşât [uyumlu görünme] lüzumunu hissetmiyordu.¹⁶⁹

Bolşeviklere eğilimi açıkça görülen Akçura, Türk esirlerin ülkeye dönüş yolunu açacak Kızıl Ordu'yu bir kurtarıcı gibi beklediklerini, Ufa şehrine çok yaklaşan Kolçak ordusunun çekilmesinden sevinç duyduklarını anlatır. 1 Ocak 1919'da Bolşevikler şehre girer. Bolşevik ordusu kumandanı, subayları ve askerlerinden iyi muamele gördüklerini söyleyen Akçura, yaşadıklarını şu sözlerle anlatır:

Sibirya'daki Türk esirlerden batıra

Tehlikeli ve telaşlı günlerde kendimin ve kâtibimin oturduğu evlere Osmanlı ve Hilâl-i Ahmer sancakları asmıştım. Kâtibimin evine bir Bolşevik zabiti girip asılı sancağın ne ifade ettiğini sormuş ve Hilâl-i Ahmer olduğunu anlayınca dostâne bir selam ile evinin her türlü taarruzdan masun kalacağını [korunacağını] beyan eylemiştir.¹⁷⁰

Akçura, Bolşevik kumandanının sağladığı vagonlarla 150 kadar Türk esiri Moskova'ya götürür. Moskova'da açlığın kol gezdiği günlerde Türk esirlerin ihtiyaçlarını sağlamak için koşuturur, onları Kiev'e gönderir. Buradaki Türk Büyükelçiliği mensuplarının, geriye ne bir kuruş para ne de herhangi bir haber bırakmadan şehirden ayrılmış olduklarını hayretle öğrenir ve bu konudaki hayal kırıklığını şu sözlerle dile getirir:

Bolşevikler, 1919 yılı başında Ufa'ya girerler. Yusuf Akçura da o sırada bu şehirdedir.

Moskova'ya dönünce Sefaret'in ve Komisyon'un birkaç ay evvel avdet ettiklerini gerek Sefaret-i Seniyye'nin gerekse Alman Komisyonu'nun kendilerine emaneten mevdu akçemden bir miktarını olsun bana bırakmamış olduklarını istigrap ve ızdırap ile öğrendim [...] Bundan başka, Hilâl-i Ahmer'e ait evrak ve eşyanın ne olduğuna, nereye tevdi edildiğine dair de bir haber bırakmamışlardı! Yabancı bir memlekette ve en buhranlı zamanlarda beraber çalışan vatandaşların yekdiğerine karşı bu derece kaygısızlığı, doğrusu çok teessürümü mucip oldu.¹⁷¹

Akçura, Rus Bolşeviklerin, kendisine -Hilâl-i Ahmer temsilcisi olarak- gayet iyi davranıp kolaylık göstermelerini, Sovyetler Cumhuriyeti'nin Müslüman halklara yönelik siyasetine bağlar. Zira Bolşeviklerin, Batı kapitalizmi tarafından sömürülen Doğu'nun Müslüman halklarının, yeterli propaganda yapıldığı takdirde uluslararası sosyal ihtilale yönelecekleri beklentisi içinde olduklarını ifade eder.

17 Şubat 1919'da Moskova'dan ayrılıp Finlandiya'ya geçen Akçura, oradan da Stokholm'e ulaşır. Bu esnada eski dostu Sadri Maksudî ile görüşür (Maksudî, Türk-Tatarların taleplerini dile getirmek üzere Versailles Barış Konferansı için gelmiştir). İki arkadaş Türk dünyasının içinde bulunduğu durum hakkında fikir alışverişi yapar. Buradan ayrılıp Kopenhag'a vardığında da Orhon Yazıtlarını çözen meşhur Türkolog Vilhelm Thompsen ile buluşur.¹⁷²

Rusya'da iken en büyük isteği Sibiryâ karargâhlarını ziyaret ederek Vladivostok'a kadar uzan-

Vilhelm Thomsen

(1842-1927)

Danimarkalı dilci ve Türkolog. 1893'te, Alman kökenli Rus Türkolog Wilhelm Radloff'un yardımıyla Moğolistan'da keşfedilen Türk Yazıtlarını çözdü. Osmanlı Padişahı V. Mehmed Reşad, Türklüğe hizmetinden dolayı kendisini Mecidi Nişanı ile ödüllendirdi.

mak ve oradaki esir kafilesiyle birlikte yurda dönmektir. Fakat bölgedeki olağanüstü durum sebebiyle bu isteğini gerçekleştiremeyip Sibiryaya gidememiş olmasına hayıflanmıştır. Yine de Avrupa'da bulunduğu süre içinde Sibiryadaki Türk esirlere para göndermekle meşgul olmuş, uzun ve yorucu bürokratik engelleri aşarak Haziran ve Eylül aylarında onlara para göndermeyi başarmıştır.

Avrupa'da bulunduğu sürenin bir kısmında Berlin'de kalan Akçura nihayet Hamburg'dan hareketle 23 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşır. Kendisine tevdi edilen görevi yüksünmeden yerine getirmiş hatta herkesin üzerinden attığı bazı işleri de yüklenmiş, meslekten biri olmasa da Hilâl-i Ahmer memurluğu vazifesinin ruhuna uygun hareket etmiştir. Devletin parasını yerinde harcamaya gayret edip mümkün mertebe tasarruflu olmaya çalışmıştır. Bütün bu işleri, inkılapların, savaşların, birbirini deviren hükümetlerin birbiri peşi sıra dizildiği ve açlığın kol gezdiği, can güvenliğinin olmadığı savaş yıllarında yürütmüştür. Dahası yaptığı sarfiyatın kayıtlarını titizlikle tutmuş, hesabını vermiş ve hazırladığı raporu (20 Kasım 1919'da tamamlayarak) bir kitap hâlinde yayımlamıştır.

Bence, dünyada işlenen işlerin mutlak surette iyisi ancak şefkat işleridir. Hilâl-i Ahmer'in memuru olmak, esirlerin ızdırabını tehvîne [hafifletmeye] uğraşmak bana hayatımda ifaya çalıştığım vazifelerin en mukaddesi gibi göründü; ruh ve kalbimi bu işe bağladım. Hizmetimdeki kusurlarım, vazifemin ehemmiyet ve kutsiyetini anlayamayışımдан veya ona kâfi derecede merbut

olmayışından değil, ancak beceriksizliğimden neş'et etmiştir.¹⁷³

Rusya'da geçirdiği süre içinde Rusya Müslümanlarının yaşadıklarını yakından gözlemleme imkânı bulan Akçura, onların savaş yıllarında edindikleri deneyim sayesinde olgunlaştıklarını söyler. Beş on sene öncesine kadar onların en uzak idealleri müftüyü serbestçe seçebilmek, müftülük makamında adı Müslüman velakin kendisi Rus memuru olan birini görmemek, modern bir okul açma izni alabilmek gibi en basit taleplerden ibaret iken böylesine kısa bir zaman içinde millî kurultaylar düzenlenmiş, millî hükümetler kurulmuş hatta millî devlet hudutları çizilmişti. Gerçi bu oluşumların çoğu devam etmemişti ama yine de bunlar bağımsız hayatın basamaklarıydı. Türk halkları bunlara basarak yükselecekti. Yeni kurulan devletlerden Azerbaycan Cumhuriyeti hâlâ yaşıyordu ve bu Türk devletinin bir tür himaye altında bağımsız yaşaması ihtimali vardı. Eğer Türklük bir bütün olarak algılanırsa bütün bunlar az bir başarı değildi. Türk ille-

rinin kuzey kitlesinde bağımsızlıklar, muhtariyetler kurulması, bu istiklal ve muhtariyet fikirlerinin o Türk illerinin ortak dimağında, millî bilincinde yer etmesi önemli bir gelişmeydi.¹⁷⁴

Sadri Maksudî, o dönemde Akçura'nın Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri olumlu karşıladığını, Rusya Türklüğü için kurtuluş yolunun Bolşeviklere katılmaktan geçtiği kanaatini taşıdığını ifade etmektedir.¹⁷⁵

Millî Mücadele Yılları

Akçura İstanbul'a döndüğünde memleket sıkıntı içindedir. İmparatorluk dağılmış, Arap vilayetleri koparılmış, Ermeniler bazı doğu vilayetlerinde bağımsızlık ilan etmiştir. İttihatçı liderlerin bir kısmı yurt dışına çıkmış, bir kısmı Malta'ya sürülmüş, diğerleri ise değişik yerlere dağılmıştır. İstanbul hükûmeti kurtarabildiğini elde tutmaya çalışırken Anadolu'da Millî Mücadele başlamıştır. Yetmemiş, Mayıs ayında da Yunanlılar İzmir'i işgal etmiştir. Yusuf Akçura işte böylesi bir ortamda Türklerin haklarını savunmak için konferanslar verecek, yazılar yayımlayacaktır.¹⁷⁶

Akçura 16 Eylül 1919'da, Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta -her şeye rağmen- ümitsizliğe kapılmadığı izlenimini verir, savaşın hemen öncesinde savunduğu görüşlerin doğru olduğunu ispat etmeye çalışır: Kurtulmak ve kurtarmak ideali uğruna, sayısız kurban verdiklerini söyler:

İstanbul'da bulunan bir Türk Ocağı şubesi

Ben hâlâ hakkın, hakkımızın, Türk'ün hakkının en sonunda galip geleceğine imanımda sabitim. Hatta bütün dehşetlerine, felaketlerine, açlığına, susuzluğuna, Türk Milleti'nin bedeninde, belki de biraz ruhunda açtığı yaralara rağmen geçen beş kan ve ateş senesinden büyük emelin kazandığına, büyük emele doğru ilerlediğimize kâniim.¹⁷⁷

Bunları söylerken Türk yurdunun sınırlarının biraz daha doğuya, biraz daha kuzeye itildiğini ve bunun önemli bir kayıp olduğunu kabulleniyordu. Bununla beraber Türkiye dışındaki Türklerin durumlarının iyiye gitmesiyle teselli buluyor; Türk illerinin Cihan Harbi'nden kazanarak çıktığına inanıyor, Türk topluluklarının güneyde ve kuzeyde “milliyetini daha şuurlu anlamaya, milliyetini gerçekleştirecek adımlar atmaya başladıklarını” söylüyordu.¹⁷⁸

Sultanahmet Mitingi

Türkiye'ye döndükten sonraki bir konuşmasında söyledikleri, onun fikrî evrimini anlamak açısından önemlidir. Türkçülük cereyanının gitgide iki kola ayrıldığını iddia eden Akçura, demokratik Türkçülük ve emperyalist Türkçülük ayırımını yapar. Demokratik Türkçülük, milliyet esasını her millet için bir hak mahiyetinde görür ve bütün Türkler için istediği bu hakkın diğer milletlerin de aynı derecede hakkı olduğunu kabul eder. Arapların, Arnavutların ve diğer milletlerin bu hakka dayanarak haklı isteklerinin karşılanması taraftardır. *Türk Yurdu* kadrosu (aslında kendisi) bu görüşünü, Arap meselesinde birkaç defa ifade etmiştir. Türk topluluklarının büyük bir kısmı diğer milletlerin hükmü altında yaşıyordu. Hâkim durumda olanlar (Osmanlılar) bile, iktisadi ve kültürel bakımlardan bağımlıydılar. Bu durumu kabul ve teslim eden demokrat Türkçüler, Türk'ün mevcut birikiminin ancak kendi kendini yaşatmaya yeteceğini düşünüyor, diğer milletleri asimile etmek şöyle dursun, onları yönetmeye çalışmayı dahi (o gücü azaltmaya sebep olacağı düşüncesiyle) zararlı sayıyorlardı. Demokratik milliyetçilik hak mücadelesine dayanmakta olup savunmacıydı; gasp edilen hakkı almaya, gasp edilmek istenileni savunmaya çalışıyordu. Emperyalist Türkçülerse Avrupa nasyonalistlerine benziyorlardı; haklı olana değil sadece kendi gücünü arttıran milliyetçiliğe taraftardılar.¹⁷⁹

Akçura, 1919 yılı sonlarında tutuklanıp Agopyan Hanı'nda hapsedilir, hapisten çıktıktan sonra Trablusgarp Komutanı Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'in kızı Selma Hanım ile

Sultanahmet Mitingleri

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra, İstanbul'un, Fatih ve Sultanahmet meydanlarında, bu durumu protesto eden mitingler düzenlendi. Halide Edib, Hamdullah Subbi, Mehmed Emin Yurdakul ve diğer bazı aydınlar, işgali kınayan ve direnişe çağıran konuşmalar yaptılar. Bu mitinglere büyük kalabalıklar katıldı.

Şevket Bey (öl. 1905)

*Akçura'nın eşi Selma Hanım
(1896-1938)*

evlenir.¹⁸⁰ Recep Paşa, İkinci Abdülhamid'in Trablusgarp'a sürdüğü siyasi suçlulara iyi davranmasıyla tanınmıştı.¹⁸¹ Şevket Bey ise "gayyur, namus, fazilet ve fedakârlık timsali" bir zat idi. Kızlarından Müfide Ferid Hanım Ahmed Ferid Tek ile, diğer kızı Fahire Hanım, iktisat profesörü Zühtü İnhan ile evlenmiştir.¹⁸²

Akçura bu sırada bir taraftan da siyasi faaliyetlerle Millî Türk Fırkası adındaki siyasi oluşumun kurulmasına önyak olur. Sosyalist ve milliyetçi fikirlere sahip olan bu parti Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki hareketine tam destek verir. Ocak 1920'de yapılan seçimlere milletvekili adayı olarak katılırsa da seçilemez.¹⁸³ Bundan iki ay kadar sonra milliyetçi aydınların tutuklanmaları sıklaştığında İstanbul'u terk edip Anadolu'daki millî harekete katılmaya karar verir.¹⁸⁴ Onun bu sıradaki ruh hâlini anlatan Kazanlı Halim Sabit şu hatırasını nakleder:

Güneşli, sıcak bir gündü. Yusuf'a büyük köprü'nün üstünde rastladım. Her vakitki gibi bıyıklarının altından gülümseyerek görüştüğüm sonra "Ben, o tarafa geçmeğe karar verdim, artık hazırım." dedi. Dolmabahçe'ye doğru demirlemiş denizdeki yabancı harp gemilerini göstererek "İşte bunlar kaldıkça fikirlerimiz, yurdumuz, biz hep tehlikedeyiz. Karınca kararınca belki de oralarda bir işe yararım." diyordu. Vedalaştık. İstiklal Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya gidiyordu.¹⁸⁵

29 Mart'ta (eşi Selma Hanım ve şair Mehmed Emin Bey ile birlikte) İstanbul'dan yola çıkar. İnebolu'ya çıktıklarının ertesi günü cepheden güzel haberler gelmeye başlar.

İnebolu'ya çıktığımız zaman biraz sert fakat çok sağlam bir hava bizi kucakladı. Uzakta yüksek, temiz ve karlı dağlar. Önümüzde gür sesiyle homurdayan hudutsuz deniz. Bu dağlar yerinden kımıldamadıkça, bu denizin suyu çekilip kurumadıkça, Türk bu toprağın, bu suyun efendisi kalacaktır. Bu his Anadolu'nun bana ilk ilhamı oldu. Çok ve uzun aylar İstanbul'un ılık esaret havasını yuta yuta hastalanmış ciğerlerim, bu saf ve sağlam istiklal havasıyla yıkandı.¹⁸⁶

Ankara'da Hariciye Vekâletinde görev almış, Rusya'yı yakından tanıyan biri vasfıyla Büyük Millet Meclisinin Bolşeviklerle gerçekleştirdiği temaslarda rol oynamıştır. Kırım, Kazan ve Batı Sibirya'da açlık felaketinin yaşandığı günlerde Rusya Müslümanlarına insani yardımlar yapılmasına hizmet etmiştir. Rusya Müslümanları Dinî İdaresini temsilen Ankara'ya gelen Muharrem Feyzi Togay ve Feyzi Bubi'yi (meşhur muallim Abdullah Bubi'nin kardeşi) Mustafa Kemal Paşa ile tanıştırmış, bazı gıda maddelerinin gönderilmesine vesile olmuştur.¹⁸⁷

Akçura'nın Ankara'ya geldiği günleri hatırlayan Emel Esin, onun cepheye gidişini şu şekilde anlatır:

Yüsuf Bey, kırışan saçları ve sakalı ile Harbiye yıllarından kalma, kırmızı şeridli bir mülâzım üniforması giymiş, başında kalpak, elinde baston cepheye gitti.¹⁸⁸

Akçura, Sakarya Savaşı'nda bulunmuş, Halide Edib'in riyaset ettiği Tetkik-i Mezalim Şubesi'nde -Yakup Kadri ile birlikte- görev yapmış-

“Yûsuf Bey,
kırışan saçları ve
sakalı ile Harbiye
yıllarından kalma,
kırmızı şeridli
bir mülâzım
üniforması giymiş,
başında kalpak,
elinde baston
cepheye gitti.”

tır. Halide Edib’in “eski dostum” dediği Akçura, onun saatlere bağlı, düzenli çalışma ısrarına isyan etmiş; bir hafta kadar surat astıktan sonra bu işe dayanamayıp gitmiştir. Halide Edib o günleri şöyle anlatmaktadır:

Akçura savaş heyecanı olmadığı zamanlar, özellikle yeni evlenmiş olduğu için çok sabırsızlanıyordu. Buna karşılık Yakup Kadri gayet sakin davranıyor ve Yusuf Akçura ile birlikte yattıkları odada geçen şeyleri bana gülererek anlatıyordu. Akçura sabahleyin gözlerini açınca bana sövüp sayarmış. “O kadın büyücü” dermiş. İşin garip yanı, sahiden de benim büyü yaptığımı inanıyormuş.¹⁸⁹

Millî Mücadele devam ederken ileriye yönelik planlar yapan Akçura, 1921 yılının Nisan ayında kendisiyle mülakat yapan *Yeni Gün* gazetesi muhabirine şunları söyler:

Şimdiye değin hep hocalık ve yazarlık yaptım. Bundan sonra da mesleğime devam etmek isterim. Ülkenin felaketiyle yayımı kesintiye uğrayan Türk Yurdu’nu tekrar yayımlayabilmek en aziz emellerimdendir.¹⁹⁰

1921 yılı Haziran’ında yayımladığı bir makalesinde tarih boyunca İslam-Hristiyan çatışmalarından, eski ve yeni Haçlı seferlerinden söz eder. Özellikle Avrupalıların mali istilasını ele alır ve nihayet o günlerde Batı cephesinde devam eden Türk-Yunan Savaşı için lazım gelen fedakârlıkları vurgular.¹⁹¹

5 Aralık 1922’de Bursa Türk Ocağı’nda verdiği konferansta (“Cihad-ı Ekber’e Dair” adıyla yayımlanmıştır.) askerî mücadelenin başarıyla

tamamlanmasından sonra Türklerin iktisadi mücadelede girişmeleri gerektiğini dile getirir. Türklerin bu alanda geri kalmalarının tarihî sebepleri üzerinde durur ve yeni iktisadi idealin gençlere, özellikle de okullardaki gençliğe aşılmasının önemini vurgular.¹⁹² İstiklal Savaşı'nın galibiyetle neticelenmesinden sonra kaleme aldığı "Gâlip Geldik, Muzaffer Olacağız" başlıklı yazısında Türk milletinin bundan sonraki hedefinin hayat mücadelesi olduğunu söyler:

Yusuf Akçura, Kurtuluş Savaşı'nda Yedek Erkân-ı Harp Yüzbaşı rütbesiyle cepbeye gider.

Bugün, bu Kurban Bayramı günü, diğer bir saha-yı harbe girmekteyiz. Bu harp evvelkîsinden daha çok zaman, sabır, metânet, sa'y ve gayret isteyecektir. Bunda da kurbanlar vereceğiz. Bu yeni ve büyük harbin kılınçları orak, tüfenkleri saban, mitralyözleri harman makinesi, topları fabrikalar olacaktır.¹⁹³

2 Şubat 1922'de Ankara'da Ukrayna SSC Büyükelçiliğinde, General Mihail Frunze tarafından seksen kişilik bir ziyafet verilir.¹⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı toplantıya Akçura, Türk Dışişleri Müşaviri sıfatıyla katılır. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa'dan sonra kendisi söz alır. Rus edebiyatı, gayeleri ve tesirleri hakkındaki konuşmasını Rusça olarak kâğıttan okur. Bu konuşma Ruslar ve Ukraynalılarca büyük bir ilgiyle dinlenir. Konuşmanın sonunda Yusuf Akçura, uzun uzun alkışlanır; birkaç kere kalka-

Sovyet hükümetinin büyükelçiliğinde verilen çay partisi -İşçi Bayramı münasebetiyle- (1 Mayıs 1922). Arka tarafta, ortada Yusuf Akçura da yer alıyor. (Kaynak: geni.com)

Yusuf Akçura, 2 Şubat 1922'de SSCB Ankara Büyükelçiliğindeki General Frunze'nin veda yemeğinde. (Kaynak: geni.com)

rak teşekkür etmek durumunda kalır.

Türk Dışişleri Bakanı, Akçura'yı misafirlere takdim ederken onu "Rusya ve Ukrayna muhibbi" diye tanıtır. Akçura Rusçayı iyi bilmediğini fakat yine de duygu ve fikirlerini misafirlere içtenlikle ifade edebilmek için Rusça hitap etmeyi uygun gördüğünü söyler. Arkasından, "Rus lisanı, işittiğim lisanların nasıl ki en samimisi ise Rus edebiyatı da okuduğum edebiyatların en insanıyetperver, en şefkatkâr, en cesur ve en idealist olanıdır." der.¹⁹⁵ Rusların güzel sanatlardaki, özellikle resim ve tiyatro alanındaki başarılarından, önemli fikir adamları yetiştirdiklerinden söz eder. Özellikle de halkçılık fikrine vurgu yapar. Halka gitme düşüncesinin Ruslara özgü olduğunu, onlar tarafından icat olunduğunu dile getirir. Avrupa ülkelerinde buna benzer bir hareketin görülmediğine dikkat çektikten sonra Birinci Osmanlı İnkılabı'ndan

beri Türkiye’de halka gitme hareketinin etkilerinin görüldüğünü, bu hareketin Türkiye’ye Rusya’dan geldiğini ifade eder.¹⁹⁶ Dünya Savaşı başlamadan önce Türk halkçılarının, halkçılığın klasik vatani olan Rusya ile olan ilişkilerin artmasını istediklerini belirtir. Türk talebelerinin tahsil için Batı ülkelerine gönderildiklerini ama en az o kadar hatta daha fazla talebenin Rusya’ya gönderilmesi gerektiğini vurgular.¹⁹⁷ Rus İhtilali’nin “her kavmin kendi mukadderatını kendisi tayin etmek hakkına sahip olduğu” ilkesi gereği, Rusya’daki milletlerin kültürel, millî ve siyasi özerkliklerini kazandıklarını dile getirir.

Akçura, konuşmasının sonunda, Rusya denildiğinde hatırına hep Tolstoy geldiğini söyler: “Tolstoy bana Rus edebiyatının en büyük siması olmaktan ziyade Rus halkının tecessümü gibi görünür.” dedikten sonra Tolstoy ile Lenin arasında benzerlik kurar.¹⁹⁸

Son zamanlarda dünyayı zulüm ve kahıryla inleyen Avrupa emperyalizmini yıkmak, âlemi iğfalat ve ifsadatıyla çürüten Avrupa kapitalist medeniyetini temizlemek için Lenin’in büyük bir hareket başlattığını ifade eden Akçura, dünyada birçok *pan* hare-

keti olduğu gibi *Panmazlumizm* diye bir şey de bulunduğunu ve bunun diğer pan hareketlerinden daha büyük bir güce sahip olduğunu sözlere ekler. Uluslararası kapitalin tahakkümünü yıkacak, o tahakküm altında ezilenleri kurtarıp serbest nefes aldıracak, yaşatacak gücün mazlumların birleşmesinden hasıl olacağını vurgular. Yusuf Akçura konuşmasını bitirdikten sonra Frunze ayağa kalkar ve şöyle der:

Profesör Akçura'nın eserlerini Rus lisanıyla dinledim. Bu profesör bize gösterdi ki kendileri Rusya'ya, Rus lisanına, Rus edebiyatına tamamiyle aşinadılar. Eserindeki samimi hisleri arasında kıymetli bir ressamlık, bir şairlik gördüm. Bununla iftihar eder ve kendilerini tebrik eylerim. Ümit ederim ki eserlerini Ukrayna'ya, ahaliye ilan etmek üzere alıp götürmekliğime müsaade edeceklerdir.¹⁹⁹

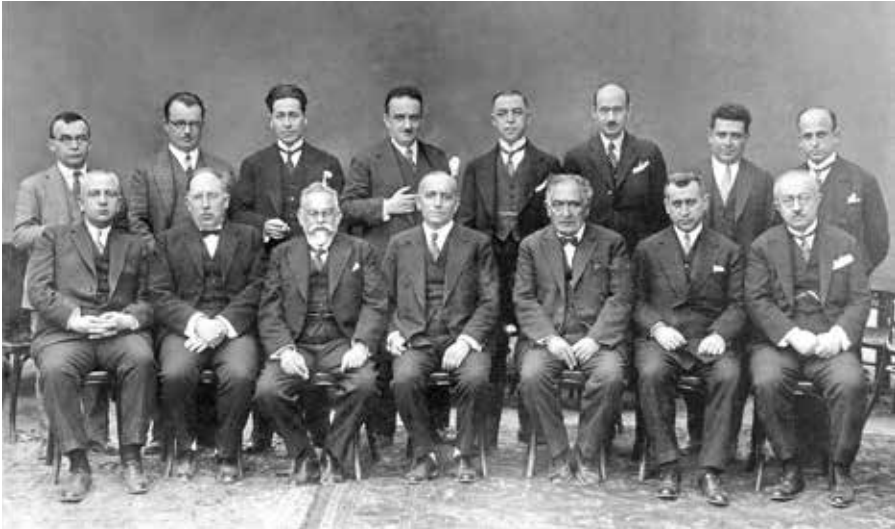

Yusuf Akçura, 6 Ekim 1923'te İstanbul'u İtilaf Devletleri temsilcileri ve İngiliz subaylardan TBMM adına resmen teslim alıyor.

Cumhuriyet Dönemi: Türkiye Türkçülüğü

Akçura'nın Cumhuriyet Dönemi'ndeki rolüne gelecek olursak; David Thomas'ın kanaatine göre o, Mustafa Kemal'in yakın muhiti içinde olmamış, hükûmette veya kabinede önemli bir görev almamış, daha ziyade hocalık ve gazetecilik işleriyle meşgul olmuştu.²⁰⁰ 1921-22 yıllarında Serbest Halk Dersleri kursunda hocalık yapmış, 1925'te ise Ankara Hukuk Mektebine tayin edilmiş, yaklaşık sekiz yıl kadar burada dersler vermişti.

Akçura'nın 1920'li yıllarda yazdıklarına bakılırsa -*Türk Yılı 1928*'de Türkçülüğün tarihî gelişimini anlattığı hacimli makalesi dışında- onun dış Türklerden hiç söz etmediğini, daha ziyade yeni Türk devletinin meselelerine odaklandığı görülür. "Asrî Türk Devleti ve Münevverine

Yusuf Akçura, Ankara Hukuk Mektebi hocalarıyla birlikte

Düşen Vazife” adlı yazısında modern devletin kökenlerinden, ayırıcı vasıflarından, Doğu medeniyetinin mevcut zaaflarından ve Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaş devlete dönüşme çabalarından söz eder. O günün önemli sorunlarından Şeyh Sait İsyanı’nın sosyolojik analizini yapar.²⁰¹

Akçura bundan sonra “Skolastik” ve “Münevverlere Düşen Vazife” adında iki konferans verir. 16 Ekim 1925’te İstanbul Türk Ocağı’nda verdiği konferansın metnini “Her Şeyden Biraz” başlığıyla yayımlar. Burada, medeniyet merkezlerinin hep kuru yerlerde olması teorisini tartışır, İstanbul’un medeni bir merkez olmadığını ileri sürer ve bunun sebepleri üzerinde durur. Sorunun irade ve karakter üzerindeki etkilerinden, Rus ve Türk toplumlarının geçirmekte oldukları dönüşümden bahseder.²⁰²

Makale yazmaya iki yıl kadar ara verdikten sonra *Türk Yılı 1928* adındaki hacimli yıllığı yayımlar. Eserin büyük bir kısmını bizzat kaleme almıştır.

Yusuf Akçura, eşi Selma Hanım, çocukları ve kim olduğunu bilemediğimiz bir hanım (en solda) (Kaynak: geni.com)

Baş taraftaki “Türkiye Cumhuriyeti” (s. 41-82) adlı kısımda yaptığı tarih hülasasının arkasından yeni Türk cumhuriyetinin savunma ve adliye işleri, maarif, iktisat, içişleri gibi bakanlıkları, Türkiye’nin mali idaresi gibi konuları ayrı başlıklar hâlinde incelemiştir. Bir kitap büyüklüğündeki diğer makalesinde ise Türkçülük hareketinin tarihini kaleme almıştır.²⁰³ Bundan bir yıl sonra Atatürk’ün *Nutuk* adını taşıyan eseri üzerine yazdığı bir makalede, Gazi’nin siyasi ve içtimai fikirlerini, yani felsefesini incelerken onun tamamen realist olduğu, hayata bakışında romantik ve mistik duygu ve düşüncelere yer olmadığı hükmüne varır.²⁰⁴ Oysa bütün Osmanlı hükümet ricali ile İstanbul’un düşünür ve aydınlarının

romantik, hissî ve mistik kuruntular ve hayaller arkasında dolaştıklarını ileri sürer. Aslında kendisi de bir realist olan Akçura, yeni Türk devletinin genel siyasetinin de bu gerçekçi görüşe göre şekillendiğini söyler. Panislamizm ve Panturanizm siyasetlerine dair mütalaa ve münakaşaları Atatürk'ün *Nutuk*'ta çok vâkıfane şekilde yürüttüğünü ifade ettikten sonra onun bu husustaki sözlerini nakleder: "Dünyanın bugünkü umumi şerâiti ve asırların dimağlarda ve karakterlerde temerküz ettirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olmaz."²⁰⁵

Cumhuriyet Dönemi'ndeki yeni şartları benimseyen Akçura yeni Türk devletinin başarılı bir şekilde gelişmesine hizmet etme idealine yönelir. Türkçülüğün tarihî gelişimini anlatırken Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını Türkçülük idealinin gerçekleşmesi olarak yorumlar.²⁰⁶ Bütün Türklerin birleşmesi (Pantürkizm) siyaseti konusunda Atatürk'ün gerçekçi yaklaşımını benimsediğini ihsas ettirir. Bu, millî sınırlar dâhilinde, kendi gücüne dayanan, millet ve memleketin gelişmesi noktasına odaklanan, tali emeller peşinde milleti maceraya atıp zarara sokmayan bir milliyetçiliktir.²⁰⁷ "Üç Tarz-ı Siyaset"te savunduğu Türk birliği siyasetine ilişkin görüşünün değiştiğini de ifade eder:

Bugünkü düşünceme göre bu makalede mühim bir tahlil noksanı vardır: "Türklük siyaseti" ile "tevhid-i Etrak", "İslam siyaseti" ile "tevhid veya ittihad-ı İslam" birbirlerine karıştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin dâhilen Türklük veya İslam siyaseti takip etmesi, hâricen Pantürkist veya Panislamist olmasını mutlaka icap ettirmez.²⁰⁸

Cumhuriyet Dönemi'nin tarih anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Akçura, 1932'deki Tarih Kongresinde, din ve mezhep farklılıklarını bir yana bırakıp Türklük ideali etrafında bütünlüşmeyi savunur. Osmanlı Türklerinin Türk ırkına ve kavimlerine yeterince önem vermeyişlerini, Türklerin durumuna sırf Müslümanlık ve Sünnilik gözüyle bakışlarını eleştirir.²⁰⁹ Liseler için hazırlanan dört ciltlik ders kitaplarını hazırlayan komisyonun içinde yer alır, Osmanlı tarihine ait üçüncü cildi de bizzat yazar.²¹⁰ Buna karşın Uzunçarşılı, Osmanlı tarihçisi olmadığı hâlde Türk tarihinin bu safhasının Akçura'ya tevdi edilmiş olmasını doğru bulmaz. Onun anlattığına bakılırsa, Atatürk, bu cilt basılmadan önce müsveddelerini tetkik etmiş, aklına yatmayan bazı hususları tarihçilerle tartışmış hatta bir yanlışlığın düzeltilmesini sağlamıştır.²¹¹

Akçura, Ocak 1932 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin -sonraki adıyla Türk Tarih Kurumu- başına getirildikten sonra büyük bir gayretle kurumun ilk büyük kongresini düzenlemiş, vefatına kadar olan bu birkaç yıl içinde kariyerinin zirvesine ulaşmıştır. O dönemde tarih metodolojisi ve tarih öğretimi hakkındaki fikirlerini kaleme almış, milli bir tarih oluşturma idealinin gerçekleştirilmesinde bu kurumun üstlendiği role işaret etmiştir. Bu kongrede Türk tarihinin nasıl okutulması gerektiği konusu ona havale olunmuştur. Görevi; tarih metodu ve bu metodun Türkiye'de ve Batı'da nasıl uygulandığını araştırmak, Batı ülkelerindeki orta ve yüksek öğretim kurumlarında tarihin ne gibi amaçlarla ve hangi usullerle öğretildiğini Tür-

*Yusuf Akçura, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Afet İnan'la birlikte
(Kaynak: geni.com)*

kiye'deki ile karşılaştırmaktır. Türk tarihine dair Osmanlı tarih yazıcılığını eleştirdiği gibi Batı tarihçiliğindeki önyargılara da dikkat çekmiştir. Batı okullarında kullanılan tarih kitaplarının belli bir amaca hizmet edecek şekilde yazılmış olduğunu, bunun bir tek Osmanlı Türklerinde böyle olmadığını, yakın zamanlara kadar Fransız tarih kitaplarının tercüme edilerek Türk okullarında okutulduğunu ifadeden sonra, "Artık biz de kitaplarımızda, derslerimizde kendi ırkımıza, kendi kavmimize layık olduğu mevki vermeye ve bütün beşer vakıalarına millî nokta-i nazarımızdan bakmaya, yani Garplıların telif ve tedris usullerini benimsemeye başladık." demiştir.²¹²

(Kaynak: Yusuf Mehmet Civelekoğlu)

“ Akçura'nın fikirlerine ve gayretlerine baktığımızda onun daha ilk gençlik yıllarından itibaren, Kuzey Türklerine olan bağını daima muhafaza ettiğini, Osmanlı aydınlarının dikkatini Rusya Türkleri üzerine çekmeyi amaçladığını ve bunda da önemli ölçüde başarılı olduğunu görürüz. ”

Yusuf Akçura, Türk Tarih Kurumu üyeleriyle birlikte Eski Anadolu Eserleri Müzesi ziyaretinde (1934)

Akçura bir yandan Ankara Hukuk Fakültesinde ders vermekle meşgul olurken öte yandan ders notlarını kitaplaştırmakla uğraşmış, *Tarih-i Siyasi* (Ankara 1926-1928) ve *Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi* (Ankara 1929-1933) adlarında kitaplar yayımlamış, sanki hayatının yetmeyeceğini anlamış gibi bu işleri bir an evvel tamamlama gayreti içinde olmuştur. Hayatının son iki yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin işleriyle meşgul olmuş, bu da kendisini bir hayli yormuştur. 11 Mart 1935'te İstanbul Üniversitesinde ders verdikten sonra eve dönüş yolunda kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.

Genel Değerlendirme

Akçura'nın fikirlerine ve gayretlerine yönelik bütüncül bir yaklaşım onun daha ilk gençlik yıllarından beri Kuzey Türklerine olan bağlılığını daima muhafaza ettiğini, Osmanlı aydınlarının dikkatini Rusya Türkleri üzerine çekmeyi amaçladığını ve bunda önemli ölçüde başarılı olduğunu gösterir. Aynı soydan ve dinî inançtan gelmelerine rağmen Rusya Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki kültür farklarını görmüş, Türklük dünyasının bu iki parçası arasında bir köprü olma vazifesini üstlenmiştir. Bunu hem fikir yazılarında hem de siyasi girişimlerinde görmek mümkündür. Fikirlerinin evrimine bakıldığında ise ilk yazılarında ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde İslami reform ve milliyetin oluşumunda din unsuruna ağırlık verirken daha sonra sadece milliyet vurgusuna ve dünyevi Türkçülüğe yöneldiği fark edilir.

Türkçülüğü, çoklarının zannettiğinden farklıdır: Tahakkümcü değil demokrat bir Türkçülüğü savunmuştur. Nitekim Abdullah Cevdet, "Onun Türkçülüğünden diğer milletler için bir tehlike yoktur." demektedir. Osmanlı ülkesinde hâkim millete mensupken Rusya'da mahkûm bir milletin üyesi olduğunun bilincindedir. Bu yüzden Türk olmayan halkların taleplerini anlayışla karşılamış, empati kurmuştur. Filistin ve Suriye'ye yaptığı seyahatte Arap milliyetçileriyle karşılaştığında onların durumuna anlayışla yaklaşmıştır. Türkçülük anlayışında birlik fikri daima baskın olmuş kabileciliğe asla itibar etmemiştir. Kendisini Osmanlılaşmış bir Tatar olarak görmüş, Tatarların Türk milletinin bir parçası olduğunu savunmuştur.

Afrika'da bedevilerle birlikte (Kaynak: geni.com)

Akçura'nın fikirlerinde ağır basan bir başka özellik de halkçı olmasıdır. Halkı yakından tanımaya çalışmış, yazılarında halkın faydasına odaklanmıştır. Konferansları ve gazete yazılarıyla halkı irşat etmeye, okumuşları aydınlatmaya, onlara fikirler telkin etmeye çalışmıştır. Yazılarının hepsinde bir fikir ve iddia vardır. Makalelerinin önemli bir kısmı gazete yazıları veya konferans metinleridir.

Akçura, aynı zamanda çok iyi bir öğretmendir. Üniversite hocasının nasıl olması gerektiği konusundaki şu sözleri oldukça anlamlıdır:

Dârülfünun hocası talebesine, ilimle beraber, ilim kadar, belki ilimden fazla muayyen bir ruh, bir ideal verebilmelidir. Bu ruh, kanaatimce, ilme, vüsûka muhabbet, fikir ve gayelere sadakat olmalıdır. [...] Bundan başka, millete, milliyete, halka muhabbet; maraza, acze, fakre ve sefaletle merhamet telkin edebilmelidir. İlim maddi ve manevi bu hastalıkların çaresini bulabilmek itibarıyla bir kıymettir. İlim hayat içindir; fakat hayatı

*Yusuf Akçura, kendini Osmanlılaşmış bir Tatar olarak görmüştür.
(Kaynak: geni.com)*

ferdiyeden [kişisel hayattan] ziyade, hayat-ı umumiye, hayat-ı içtimaiye [toplumsal yaşam] içindir. İçtimai gayesiz, idealsiz ilim kırsırdır. Türk dârülfünunu hodperest [kendini beğenmiş] profesyonelleri, ilmin esnafını, tüccarını, bakkalını yetiştirmemelidir; fâzıl [erdemli], gayr-endîş [başkalarını düşünen] âlimler yetiştirebilmelidir.²¹³

Akçura'nın belirleyici vasfı sorgulayıcı olmasıdır. Bir meseleyi ele alıp enine boyuna tartışıp kritik eder fakat bunu illa kesin bir sonuca bağlamaz. Bazen meseleyi soru olarak ortaya atar. Fikirlerinde iktisadi unsurlar önemli bir yer tutsa da bunu sosyalizme temayüllü olduğu şeklinde yorumlamak biraz aşırı bir genelleme olur. Fakat hür fikirli ve teorik düşünmeye yatkındır.

Akçura, Türkiye'deki tarihçilik anlayışına yenilikler getirmiş, müstakil Türk tarihi yazılmasının gerektiğini vurgulamıştır. Cengiz Han ve Timur gibi şahsiyetlerin Türk kahramanları içine dâhil edilmesinde önemli katkısı olmuştur. Osmanlı tarih yazıcılığında gelen bazı alışkanlıklara karşı çıkmış, Cengiz ve Timur düşmanlığının Osmanlılara Farslardan veya Farslaşmış tarihçilerden geçtiğini savunmuş, Türklerin tarihlerine yabancıların gözlüğüyle değil kendi gözleriyle bakmaları gerektiğini söylemiştir. Tatar kelimesi üzerindeki olumsuz imajı kaldırmak için çalışmış, Türk tarihine Sünni gözüyle bakmanın yanlış olduğunu vurgulamıştır.

Tarih hocalığının yanında Akçura'nın en önemli vasfı gazeteciliğidir. Kazan'da neşredilen ilk Türkçe gazeteyi (*Kazan Mubbiri*) o çıkarmıştır. Birçok gazetede yazılar yayımlamış, İstanbul'a

Yusuf Akçura, kızı Ülken Hatice ve oğlu Tuğrul Ömer'le beraber
(Kaynak: geni.com)

Akçura'nın en önemli vasfı, sorgulayıcı olmasıdır. Bir meseleyi ele alıp enine boyuna tartışıp kritik eder fakat bunu illa kesin bir sonuca bağlamaz.

geldiğinde Orenburg'da çıkan *Vakit* gazetesinin muhabirliğini yapmıştır. Hepsinden önemlisi ise *Türk Yurdu* gibi döneme damgasını vuran bir dergiyi çıkarması olmuştur. Bu dergi en kıymetli neşriyatını onun idaresi sırasında yapmıştır.

Dipnotlar

- 1 Bu çalışmayı baştan sona okuyup fikirlerini paylaşan Dr. Kadri Mustafa Orağlı, Ali Bilgin, Özgür Akpınar ve Ozan Karabulak'a, bazı kaynakları temin etmek lütfunda bulunan Prof. Dr. İlyas Kemalolu'na ve Zafer Karatay'a müteşekkirim.
- 2 Yusuf Akçura, "Tâ Kendim yahut Defter-i Âmâlîm", Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1944, s. 97-141.
- 3 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928.
- 4 David S. Thomas, *The Life and Thought of Yusuf Akçura (1876-1935)*, basılmamış doktora tezi, Montreal: McGill University, 1976.
- 5 Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944, s. 98.
- 6 Bunu yakın zamanda yayımlanan bir makaleden öğreniyoruz (fakat makalede belgenin aslı verilmemiştir). N. İ. Tairov – İ. N. Tairov, "Novie faktı o date rojdeniya Yusufa Akçurı," *Vestnik*, II/2 (2015), s. 96-97.
- 7 Togay, *a.g.e.*, s. 116.
- 8 *a.g.e.*, s. 119-120.
- 9 *a.g.e.*, s. 138-139.
- 10 Abdullah Taymas, "Yusuf Akçura'nın Türkçülüğü ve Rusya Türkleri Arasındaki Çalışmaları", *Türk Yurdu*, XXVI/7 (1942), s. 221.
- 11 Akçuraoğlu Yusuf, "Cevaplarımız: Halide Edib Hanımefendi Hazretlerine", *Türk Yurdu*, I/18 (12 Temmuz 1912)], s. 560.
- 12 Akçuraoğlu Yusuf, "Şihâbüddin Mercânî İstanbul'da", *Mercânî*, nâşiri: Salih b. Sâbit Ubeydullin, Kazan: Maarif Matbaası, 1915, s. 420.
- 13 *a.g.m.*, s. 420.
- 14 Bu, Akçura'nun yayımladığı ilk makalesidir: Abbasî – Y. Akçurî, "Kazan Ulemâsından Mercânî Efendi", *Malûmat* (30 Kânûn-ı sâni 1312 [11 Şubat 1897]), s. 421-422.
- 15 Constantin-François Volney (1750-1820): Fransız düşünür, Şarhiyatçı ve siyasetçisi.
- 16 Akçuraoğlu, "Emel (İdeal)", *Türk Yurdu*, II/16 (14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912]), s. 488-489.
- 17 Akçura ve Abdullah Cevdet, II. Meşrutîyet'in ilan edildiği günlerde İstanbul'da yeniden görüşeceklerdir.
- 18 David S. Thomas, "Yusuf Akçura and the Intellectual Origins of Üç Tarz-ı Siyaset", *Journal of Turkish Studies*, 2 (1979), s. 131-132, 135.
- 19 François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 30, 73.
- 20 Akçuraoğlu, "Meşrûtiyet, Töre hem Şeriat", *Şûrâ*, sayı 19 (1908), s. 602-605.
- 21 Akçuraoğlu Yusuf, "Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe", *Bilgi Mecmuası*, I/1 (Teşrin-i sani 1329 [Kasım/Aralık 1913]), s. 82-83.

- 22 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928, s. 403.
- 23 Makalenin başında “dest-i teshîr-i a’âdâda kalan kıt’alardan birinde mutavattın bir Türk tarafından irsal olunmuştur.” şeklinde bir not düşülmüştür. Neden isim belirtilmediği –Akçura mı istemedi yoksa Ali Kemal mi koymadı– bilinmemektedir. “Üç Tarz-ı Siyaset”, *Türk*, (Kahire), sayı 24 (14 Nisan 1904), s. 1-2.
- 24 Vasiliy Dimitrievîç Smirnov (1846-1922), tanınmış bir Şarkiyatçı ve Doğu edebiyatları profesörüdür. Rusya’da Basın ve Yayın İşleri İdaresinin sansürçüsüdür. Rusya Müslümanlarının kitaplarını basılmadan önce inceleyen ve sansür eden bu zat hakkında olumsuz yorumlar yazılmıştır. Ayaz İshâkî onun bir Türk-Tatar düşmanı olduğunu söyler. Fatih Emirhan ise “kara ve ahmak psikopat” olarak niteler. bk. *Gayaz İshakiy: Eserler*, VII, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2008, s. 326.
- 25 Akçuraoğlu, *Din Münâzaralarında İrkinçilik Hakkında*, Kazan: Haritanof Matbaası, 1906, s. 6-8.
- 26 Lamelif [Yusuf Akçura], “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/79 (25 Şubat 1325) [10 Mart 1910] s. 7.
- 27 Akçuraoğlu, *Din Münâzaralarında İrkinçilik Hakkında*, s. 20.
- 28 Lamelif [Yusuf Akçura], “Medreselerin Islahı”, s. 8.
- 29 Sadri Maksudî Arsal, “Dostum Yusuf Akçura”, *Türk Kültürü*, XV/174 (Nisan 1977), s. 133. Rusya Müslümanları İttifakı Komitesi’nde onunla iki yıl beraber çalışan Sadri Maksudî, Paris’teki yıllarına göre Akçura’nın dindarlığının biraz gevşediğini ifade eder. Dine olan ilgisi sonradan zayıflamış olsa da dinî duygularını ömrünün sonuna kadar muhafaza ettiğini biliyoruz.
- 30 A.Y., *Mevkûfiyet Hâtıraları*, İstanbul: 1330 [1914], s. 11. Bu risale iki defa Latin harflerine aktarılmıştır. 2002’de yapılan Şefika Akile Durukan’ın çevirisinde birçok okuma hatası vardır: “Yusuf Akçura’nın Mevkufiyet Hatıraları”, *Tarih ve Toplum*, sayı 217 (Ocak 2002), s. 4-12. Erdoğan Mura tarafından hazırlanan aktarım tercih edilmiştir: *Yusuf Akçura: Hatıralarım*, İstanbul: Hece Yayınları, 2005, s. 71-98.
- 31 Akçura, “Şihâbüddin Mercânî İstanbul’da”, s. 425-426. Akçura, 1928’de (*Türk Yılı* kitabında) Mercânî biyografisini bir kez daha kaleme alır. Bu defa Mercânî için daha değişik bir yorum getirir: Onu milliyetçilik suurunun Kuzey Türklüğü içinde meydana gelmesinin (*Tercüman* gazetesinden sonra) hizmet eden ilk büyük adam olarak takdim eder.
- 32 Akçura’nın bu eserinin Türkiye Türkçesine aktarımı için bkz. Yusuf Akçura, *Damolla Âlimcan el-Barudî: Tercüme-i Hâli*, haz. Ahmet Kanlıdere, İstanbul: Ötügen Neşriyatı, 2019.
- 33 Y. Akçuraoğlu, *Damolla Âlimcan el-Barudî: Tercüme-i Hâli*, Kazan: Şeref Matbaası, 1907, s. 29.
- 34 Akçuraoğlu Yusuf, “Türklerin Büyük Muallim ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski”, *Türk Yurdu*, II/10

- (6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912]), s. 690-695.
- 35 Akçuraoğlu Yusuf, "Muallime Dair", *Türk Yurdu*, VI/12 (27 Teşrin-i sâni 1330 [10 Aralık 1914]), s. 2409-2412.
- 36 Akçuraoğlu Yusuf, "Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair", *Sırât-ı Müstakim*, II/39 (21 Mayıs 1325 [3 Haziran 1909]), s. 202.
- 37 *a.g.m.*, s. 202.
- 38 *a.g.m.*, s. 203-204.
- 39 Akçuraoğlu Yusuf, "Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair", *Sırât-ı Müstakim*, II/40 (28 Mayıs 1325 [10 Haziran 1909]), s. 210.
- 40 Akçuraoğlu, "Meşrutiyet-i Avamiye ve Müsülmanlar", *Kazan Mubbiri*, sayı 34 (8 Fıvral 1906), s. 2-3.
- 41 Sergey Y. Vitte (Graf Vitte), Rusya'nın ilk başbakanıdır (1905-1906). Çar Nikola yönetiminin en aydın bakanlarından olup 1890'lardaki mali reformun mimarıdır.
- 42 Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s. 34-36.
- 43 Abdullah Battal Taymas, "Yusuf Akçura'nın Türkçülüğü ve Rusya Türkleri Arasındaki Çalışmaları", s. 224.
- 44 Kazan Mubbiri, "Meslek", *Kazan Mubbiri*, sayı 1 (29 Oktabr 1905), s. 1.
- 45 29 Ekim 1905'te çıkmaya başlayan *Kazan Mubbiri* gazetesinde Y. Akçura'dan başka şu şahıslar yazıyordu: Ahmed Hâdi Maksudî, Ayneddin Ahmerof, Fatih Kerimî, Abdülmecid Gafurî, Sâfiye Kulahmitova, Ahmedcan Seydaşev, Ziyaeddin el-Kemalî, Abdullah Bubi, Şâkir Muhammedyarof, Cemaleddin Aliksandroviç, Hâris Fevzi, Muhammed Vâiz Nevruzî, Abdullah Feyzi Bubi, Fatih Hakimof, Abdullah Kildiyef, M. Sami, Ayn. Eminî, Şerif Kemal, Abdullah Bubi, Habibürrahman ez-Zibirdi.
- 46 Y.A., "İki Türlü Hükûmet ve Cemiyet", *Kazan Mubbiri*, sayı 1 (29 Octabr 1905), s. 2-3.
- 47 *a.g.m.*, s. 2-3.
- 48 Kararın altında şu kişilerin imzası vardı: Seyid Girey Mirza Alkin, Abdullah Molla Apanayef, Sâdık Molla İmankulof, Ahmedcan Seydaşev, Süleyman Aytof, Hâdi Maksudî, Cemalî Hüseyinof, Yusuf Akçuraoğlu, Burhan Şeref.
- 49 Bu derneğin amaçları arasında, Doğu'yu, özellikle de Rusya'nın doğusunu araştırıp Doğu'ya ve Rusya'ya fayda sağlamak, Doğu'yu Batı'nın ilim ve medeniyeti ile tanıştırmak, Batı'ya ise Doğu'nun eski medeniyet hazinelerini açmak ilkeleri yer almaktaydı. Akçura, bunun pek inandırıcı olmadığını, derneğin başında bulunan kimsele-re bakıldığında bu sözlerin samimi olmadığını hemen anlaşılacağını belirtir. Bunlar, Şark düşmanlığı ile tanınan ve uzun yıllar İstanbul sefaretinde bulunan Aleksandr Nelidov (İgnatiyev'in şakirdi olup onun izinden gidenlerdendir), Rusya'da Türk-Tatar edebiyatının terakkisine engel olmaya çalışan Vasiliy D. Smirnov ve "İslam düşmanlığı" ile tanınan Vladimir Çerevanskiy gibi bilim ve siyaset adamlarıydı.

- 50 A. S. Budiloviç (1846-1908), son zamanlarda Rusya Müslümanlarının uyanmış olduğunu da belirtir. Y.A., “İhtibâr-ı Şark Cemiyetinde (Общества Востоковедения)”, *Kazan Mubbiri*, sayı 36 (13 Fıvral 1906), s. 2-3.
- 51 Y. A., “İhtibâr-ı Şark Cemiyetinde [III]”, *Kazan Mubbiri*, sayı 38 (17 Fıvral 1906), s. 3.
- 52 Y. A., “20nçi Fıvral Manifesti”, *Kazan Mubbiri*, sayı 42 (27 Fıvral 1906), s. 1
- 53 Fedor İzmailoviç Rodiçev (1854-1933): Kadet Partisinin kurucularındandır. I. ve IV. Duma’da vekil olarak görev yapmıştır.
- 54 Y. A., “Meşrutiyet-i Avamiye ve Müsülmanlar”, *Kazan Mubbiri*, sayı 34 (8 Fıvral 1906), s. 2-3.
- 55 Y. A., “Peterburg’da Dört Kün (7-10 May): II. Öz Mebuslarımız”, *Kazan Mubbiri*, sayı 86 (17 May 1906), s. 3.
- 56 *a.g.m.*, sayı 88 (21 May 1906), s. 3.
- 57 *a.g.m.*, sayı 89 (22 May 1906), s. 3.
- 58 Y. A., “Oktabristler Arasında [1]” *Kazan Mubbiri*, sayı 150 (15 Sıntabır 1906), s. 2-3
- 59 Akçuraoğlu Yusuf, “Mekteb ve Medrese Meselesi [1]”, *Kazan Mubbiri*, sayı 114 (10 İyul 1906), s. 3.
- 60 “Medrese-i Hüseyniye’nin Programmasını Tanzim maksadıyla Cem’ Olan Komisyonun Mukarrerâtı”, *Vakit*, sayı 56 (1 Avgust 1906), s. 2.
- 61 Y. A., “Cir İş ve Ulemadan İstifta”, *Kazan Mubbiri*, sayı 78 (3 May 1906), s. 1-2.
- 62 A. “Avıldan Hatlar II”, *Kazan Mubbiri*, sayı 111 (5 İyul 1906), s. 2.
- 63 Y. A. “Kurban Bayramı”, *Kazan Mubbiri*, sayı 203 (12 Gınvar 1907), s. 1.
- 64 Y. A., “Rusya Müsülmanları İttifakı Programma Lâyihasının Tedkiki I”, *Kazan Mubbiri*, sayı 127 (3 Avgust 1906), s. 3.
- 65 *a.g.m.*, *Kazan Mubbiri*, sayı 131 (9 Avgust 1906), s. 2-3.
- 66 *a.g.m.*, *Kazan Mubbiri*, sayı 132 (13 Avgust 1906), s. 2-3.
- 67 Akçura, Temmuz 1912’de yayımladığı bir makalesinde, “yedi sekiz sene evvel Kazan’ın Medrese-i Muhammediyesi’nde tarih muallimi idim” demekte, medresenin âli sınıflarında ders verdiğini belirtmektedir: A.Y., “Türk ve Tatar Tarihi”, *Türk Yurdu*, II/18 (12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912]), s. 557.
- 68 Yusuf Akçuraoğlu, *Ulüm ve Tarih*, Kazan: Haritanof Matbaası, 1906, s. 2.
- 69 Charles Seignobos (1854-1942): Tanınmış Fransız tarihçisidir.
- 70 A. Zeki Velidi Togan, *Tarih ve Usul*, 2. baskı, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969, s. 172-173.
- 71 Y. A., “Duma’da Milliyet Meselesi”, *Vakit*, sayı 250 (29 Noyabr 1907), s. 1-2.
- 72 Sa’fes, “Müsâvât-ı Tamme”, *Tercüman*, sayı 54 (22 İyul 1908), s. 1-2.
- 73 Sa’fes, “Milliyet”, *Tercüman*, sayı 58 (5 Avgust 1908), s. 2.
- 74 Y.A., “Başkurt Avulunda”, *Vakit*, sayı 201 (28 İyul 1907), s. 3-4.

- 75 *a.g.m.*, *Vakit*, sayı 186 (23 İyün 1907), s. 2-3.
- 76 Akçura bu makaleyi 3 Temmuz 1907'de yazmış, yazısında bol miktarda Rusça kelime kullanmıştır: Y.A., "Başkurt Avulunda: II", *Vakit*, sayı 197 (19 İyül 1907), s. 3-4. Akçura, ayrıca şöyle bir not düşer: "Kendimizden hatta Başkurt'tan doktorlarımız var. Belki hayaldir, öyle de olsa, bu işe içlerinde cidden hâzikleri mevcut olan Osmanlı doktorlarının da nazar-ı dikkatini celb eder idim. Alman ve Fransız doktorları gelip durmaktalar. Osmanlılar, soydaşlarına ilimleri ile niye yardım etmesinler?"
- 77 Y. A., "Başkurt Avulunda: III", *Vakit*, sayı 201 (28 İyül 1907), s. 3-4
- 78 Y. A., "3'üncü İyün Vâkıa-i Müessifesi", *Vakit*, sayı 193 (10 İyül 1907), s. 2.
- 79 *a.g.m.*, *Vakit*, sayı 194 (12 İyül 1907), s. 2.
- 80 *a.g.m.*, *Vakit*, sayı 193 (10 İyül 1907), s. 3.
- 81 A.Y., "Türklük", *Altın Armağan*, II, İstanbul, 1329 [1913], s. 55-56.
- 82 *a.g.m.*, s. 60.
- 83 Y.A., "3'üncü İyün Vâkıa-i Müessifesi", *Vakit*, sayı 193 (10 İyül 1907), s. 2.
- 84 Y.A., "Hanlar Memleketinden", *Vakit*, sayı 226 (29 Sintabr 1907), s. 3.
- 85 *a.g.m.*, *Vakit*, sayı 231 (13 Oktabr 1907), s. 2.
- 86 *a.g.m.*, s. 2.
- 87 Dimitri A. Tolstoy (1823-1888): Muhafazakâr görüşleriyle tanınan Rusya Eğitim Bakanı idi.
- 88 V. K. von Pleve (1846-1904): Rus gizli polisi Ohrana'dan da sorumlu olan Polis Şubesi Başkanı idi. 1902-1904 yıllarında İçişleri bakanlığı yaptı. Suikast sonucu öldürüldü.
- 89 Y. A., "Üçüncü Duma", *Vakit*, sayı 241 (8 Noyabr 1907), s. 1-2.
- 90 *a.g.m.*, *Vakit*, sayı 242 (10 Noyabr 1907), s. 2.
- 91 "Allah teâlâ doğru getirdi, üç Duma'ya da cıyuhşları vaktinde girip çıkabildim" der. Y.A., "Merhum Dumalar ve Üçüncü Duma", *Vakit*, sayı 248 (23 Noyabr 1907), s. 2.
- 92 *a.g.m.*, sayı 249 (27 Noyabr 1907), s. 2-3.
- 93 Y. Akçuraoğlu, "Yañi Zakonlar Kütkeni I", *Abbar*, sayı 11 (7 Gınvar 1908), s. 1.
- 94 Emel Esin, "Yusuf Akçura Hakkında Bilinmeyen Kaynaklar ve F. Georgeon'un Araştırması", *Türk Kültürü*, XVII/200-202 (Haziran-Temmuz-Ağustos 1979), s. 433.
- 95 *a.g.m.*, s. 430-432.
- 96 Y. A., "Dârü'l-Hilâfet Yolundan II", *Vakit*, sayı 385 (23 Oktabr 1908), s. 2-3.
- 97 *a.g.m.*, *Vakit*, sayı 387 (28 Oktabr 1908), s. 2-3.
- 98 Yusuf Akçuraoğlu, *Türk Yılı 1928*, s. 435-436.
- 99 Y. A., "Dârü'l-Hilâfet Yolundan I", *Vakit*, sayı 380 (9 Oktabr 1908), s. 2.
- 100 Y. A., "Dârü'l-Hilâfet'den I [Ahmed Midhat Efendi ile Mülakat]",

- Vakit*, sayı 398 (28 Noyabr 1908), s. 3.
- 101 Y.A., “Türkiye’de Meclis-i Mebûsan Sayımları”, *Vakit*, sayı 409 (18 Dikabr 1908), s. 2.
- 102 Y.A., “Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı’nın Açılışu”, *Vakit*, sayı 411 (25 Dikabr 1908), s. 2.
- 103 Y.A., “Dârü’l-Hilâfet’den II”, *Vakit*, sayı 412 (28 Dikabr 1908), s. 2-3.
- 104 Y.A., “Dârü’l-Hilâfet’den III”, *Vakit*, sayı 414 (3 Gınvar 1909), s. 2-3.
- 105 Y.A., “Türkleri Tanıma ve Tanıtma Konferansı”, *Vakit*, sayı 416 (8 Gınvar 1909), s. 2.
- 106 Y.A., “İkinci Konferans”, *Vakit*, sayı 419 (15 Gınvar 1909), s. 2.
- 107 Y.A., “Dârü’l-Hilâfet’den”, *Vakit*, sayı 418 (13 Gınvar 1909), s. 2-3.
- 108 Y.A., “Dârü’l-Hilâfet’den”, *Vakit*, sayı 422 (22 Gınvar 1909), s. 2.
- 109 Y.A., “Dârü’l-Hilâfet’den VI [1]”, *Vakit*, sayı 434 (21 Fıvral 1909), s. 2-3.
- 110 “Diğer milletten olan, yabancı” anlamına gelen *inorodets* tabiri, Çarlık zamanında Slav kökenlilerin dışındaki milletler için kullanılırdı (çoğulu: *inorodtsı* / *инородцы*).
- 111 Y.A., “Dârü’l-Hilâfet’den”, *Vakit*, sayı 441 (10 Mart 1909), s. 2.
- 112 Y.A., “Dârü’l-Hilâfet’den”, *Vakit*, sayı 442 (12 Mart 1909), s. 2.
- 113 A.Y., “Dârü’l-Hilâfet’den IX [1]”, *Vakit*, sayı 444 (17 Mart 1909), s. 2.
- 114 A.Y., “Dârü’l-Hilâfet’den IX [2]”, *Vakit*, sayı 445 (19 Mart 1909), s. 2-3.
- 115 A.Y., “İstanbul’da Kanlı Künler ve Uluğ Alışınular I”, *Vakit*, sayı 467 (9 May 1909), s. 2-3.
- 116 a.g.m., *Vakit*, sayı 469 (14 May 1909), s. 2-3.
- 117 a.g.m., *Vakit*, sayı 472 (23 May 1909), s. 2-3.
- 118 a.g.m., *Vakit*, sayı 474 (28 May 1909), s. 2.
- 119 A.Y., “Dârü’l-Hilâfet’ten Kayıt-kanda”, *Vakit*, sayı 508, (18 Avgust 1909), s. 2-3.
- 120 a.g.m., *Vakit*, sayı 507 (15 Avgust 1909), s. 2-3.
- 121 Sa’fes, “Peterburg Haftası”, *Tercüman*, sayı 44 (30 Oktabr 1909), s. 2.
- 122 Sa’fes, “Peterburg Haftası V”, *Tercüman*, sayı 48 (27 Noyabr 1909), s. 2-3.
- 123 Sa’fes, “Berlin’den I”, *Tercüman*, sayı 51 (18 Dikabr 1909), s. 2-3.
- 124 Sa’fes, “İktisadî Bir Bahis”, *Tercüman*, sayı 1 (1 Yanvar 1910), s. 2-3.
- 125 Ağaoğlu Ahmed, “Yusuf Akçora”, *Cumhuriyet*, (13 Mart 1935), s. 3.
- 126 Akçuraoğlu Yusuf, “Rusya’da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniye, Fıkriye ve Siyasiyelerine Dair”, s. 437-439.
- 127 “Meraga’da bir Tatar karısı bir saray halkını alelumum katletmiş ve hiç birinde mukavemet değil, tahlis-i can için bir hareket-i mezbuhanê dahi görülmemişti.” Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, I, İstanbul: Karabet Matbaası, 1309, s. 57.
- 128 Akçuraoğlu Yusuf, “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Bart-

- hold'a göre Çingiz Han", *Türk Yurdu*, I/1 (17 Teşrin-i sâni 1327 [30 Kasım 1911]), s. 17-18.
- 129 a.g.m., *Türk Yurdu*, I/5 (12 Kânun-ı sani 1327 [25 Ocak 1912]), s. 141.
- 130 a.g.m., *Türk Yurdu*, I/7 (9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912]), s. 202.
- 131 A.Y., "Türk ve Tatar Tarihi", *Türk Yurdu*, II/19 (26 Temmuz 1328 [7 Ağustos 1912]), s. 594.
- 132 A.Y., "Türk ve Tatar Tarihi", *Türk Yurdu*, II/18 (12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912]), s. 557-558.
- 133 A.Y., "Türk ve Tatar Tarihi", s. 596-597.
- 134 T.Y., "Türk-Rus Mukâreneti Hakkında", *Türk Yurdu*, I/2 (1 Kânun-ı evvel 1327 [24 Aralık 1911]), s. 53-55.
- 135 Akçuraoğlu Yusuf, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usûllerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, İstanbul: T.C. Maarif Vekâleti, 1932, s. 579.
- 136 Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, s. 48.
- 137 Lebib Karan'ın neşredilmeyen "Yusuf Akçura Büyükada'da" adlı makalesinden. Aktaran: Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, s. 48.
- 138 A.Y., "Hakîmler Şehrinde Hakîmler Arasında Uzgan Bir Atna II", *Vakit*, sayı 978 (29 Mayıs 1912), s. 2.
- 139 Akçuraoğlu Yusuf, "İstanbul'dan Uzaklaşırken", *Donanma*, IV/38 (31 Mart 1329 [13 Nisan 1913]), s. 630-633.
- 140 a.g.m., s. 630-633.
- 141 A.Y., "Hakîmler Şehrinde Hakîmler Arasında Uzgan Bir Atna II", *Vakit*, sayı 978 (29 Mayıs 1912), s. 3.
- 142 Bu haber dergide duyurulmuştur: "Risalemizin müdür-i muhteremi Akçuraoğlu Yusuf Bey'in harb-i hâzır münasebetiyle hizmet-i askeriyeye talip olması hasebiyle vazife-i müdüriyeti Türk şair-i muhteremi Mehmed Emin Beyefendi deruhte eylemiştir." Akçuraoğlu Yusuf, "1328 Seferi", *Türk Yurdu*, III/25 (18 Teşrin-i evvel 1320 [31 Ekim 1912]), s. 32.
- 143 A.Y., "1328 Seferi (II)", *Türk Yurdu*, III/26 (1 Teşrin-i sani 1328 [14 Kasım 1912]), s. 62.
- 144 Akçura'nın dönüş haberi dergide şu şekilde duyurulmuştur: "Dört -dört buçuk ay evvel Suriye ve Hicaz cihetlerinde bir tetebbu seyahati icra etmek üzere İstanbul'u terk eden fâzıl yazıcılarımızdan Akçuraoğlu Yusuf Bey selâmetle avdet etmiş ve kendisini özleyen arkadaşlarına kavuşmuştur. Yusuf Bey bundan sonra yine âlimâne ve faydalı yazılarıyla *Yurd*'umuzu zinetlendirecektir." T.Y., "Akçuraoğlu Yusuf Bey", *Türk Yurdu*, IV/45 (25 Temmuz 1329 [7 Ağustos 1913]), s. 736.
- 145 A.Y., "1329 Senesinde Türk Dün-yası", *Türk Yurdu*, VI/4 (17 Nisan 1330 [30 Nisan 1914]), s. 2135-2136. Musa Cârullah Kur'an tercümesini tamamlamış fakat Ufa şehrindeki Müslüman Dinî İdaresi bunun basılmasına izin vermemiştir. bk. Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 71-72.

- 146 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk, Cermen ve İslavların Münâsebât-ı Tarihîyeleri*, İstanbul: Kader Matbaası, 1330, s. 4-6.
- 147 a.g.e., s. 7-8.
- 148 a.g.e., s. 17-30.
- 149 A.Y., "Cihan Harbi ve Türkler", *Türk Yurdu*, VII/1 (11 Kânûn-ı evvel 1330 [24 Aralık 1914]), s. 2425-2430.
- 150 Akçuraoğlu Yusuf, "Cihan Harbine İştirâkımız ve İstikbâlimiz", *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makâle*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1340, s. 7-20.
- 151 Lebib Karan'ın neşredilmeyen "Yusuf Akçura Büyükkada'da" adlı makalesinden. Aktaran: Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, s. 49.
- 152 Aktschura Oglu Jussuf, *Die gegenwärtige Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Bestrebungen*, yy., ty. [1916], 12 sayfa.
- 153 Aktchoura Oglu Youssouff, *L'Etat actuel et les Aspirations des Turco-Tatares Musulmans en Russie*, Lausanne: Imprimeries Réunies S.A., 1916, 14 sayfa.
- 154 Togan'ın *Bugünkü Türkîli* kitabının Latin harfleriyle neşrinde heyetin yola çıkış tarihi sehven "1913 yılı başında" olarak yazılmıştır (s. 475). Ancak, eserin eski baskısında bu ibare "1915 senesi nihayetinde" şeklindedir, doğrusu da budur. bk. A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi*, Kahire: el-Matbaatül-arabiyye ve Matbaatül-itimad, 1929-1940, s. 457.
- 155 "Türk ve Tatar Heyeti", *Türk Yurdu*, IX/9 (31 Kânûn-ı evvel 1331 [13 Ocak 1916]), s. 2884-2886.
- 156 Togan, *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, s. 475-476.
- 157 a.g.e., s. 477-478.
- 158 Ayaz İshakî, "Lozan Kongresiniñ 20 Yılığî", *Yaña Milli Yul*, VIII /12 (Dikabr 1936), s. 2.
- 159 Togan, *Bugünkü Türkîli*, s. 478.
- 160 Aziz [Meker], "Lenin ile Mülâkât", *Tasvir-i Efkâr*, sayı 2316 (20 Kânûn-ı evvel 1917), s. 1.
- 161 Yusuf Akçura'nın Kızılay hizmetinde iki yıl süren faaliyetleri hakkında bkz. Seçil Karal Akgün – Murat Uluğtekin, *Akçuraoğlu Yusuf: Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibiryaya Hilâli-abmer Hizmetinde*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2009.
- 162 *Rusya Üserâ Murabhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Dersaadet: Matbaa-i Orhaniye, 1335, s. 3-4.
- 163 a.g.e., s. 15-17.
- 164 a.g.e., s. 21.
- 165 a.g.e., s. 19-22.
- 166 a.g.e., s. 27.
- 167 A.Y., "İcmal-i Siyasi", *Donanma*, IX/123 (4 Temmuz 1334 [1918]), s. 1965-1966.
- 168 *Rusya Üserâ Murabhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, s. 49.
- 169 a.g.e., s. 63.
- 170 a.g.e., s. 66.
- 171 a.g.e., s. 69-70.
- 172 Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, s. 62.

- 173 *a.g.e.*, s. 101.
- 174 Akçuraoğlu Yusuf, *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makâle*, İstanbul, 1340, s. 13.
- 175 Sadri Maksudî Arsal, “Dostum Yusuf Akçura”, s. 133-134.
- 176 David Thomas, *a.g.t.*, s. 172-173.
- 177 Akçuraoğlu Yusuf, “Cihan Harbine İştirâkımız ve İstikbâlimiz”, s. 11.
- 178 *a.g.m.*, s. 12-13.
- 179 *a.g.m.*, s. 16-17.
- 180 Abdullah Battal Taymas, *Kızıl Dünya (Ben Bir Işık Arıyordum): Bolşevik İhtilâli Sırasında Rusya ve Türk Dünyası*, İstanbul: Tan Gazetesi Matbaası, 1962, s. 129-130; Emel Esin, “Akçuraoğlu Yusuf Bey’e Dair Hatıralar”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987, s. 39.
- 181 İbrahim Alâettin Gövsa, “Recep Paşa (1842-1908)”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Yayınları, ty., s. 318.
- 182 “Zindan Hatıraları”, *Akşam* (3 Şubat 1932), s. 5.
- 183 Halim Sabit, “Yusuf Akçura İdil Boyu’ndan Dönünce” adlı yayımlanmamış makaleden. Aktaran: Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 63.
- 184 Akçuraoğlu Yusuf, “Bir Mülakat”, *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makale*, s. 33-38.
- 185 Halim Sabit, “Yusuf Akçura İdil Boyu’ndan Dönünce”, s. 63.
- 186 “Türk Mütefekkeri Yusuf Akçura Bey’le Mülâkât”, *Anadolu’da Yeni Gün*, sayı 591-211 (24 Nisan 1921), s. 2.
- 187 Togay, *Yusuf Akçura’nın Hayatı*, s. 68-71.
- 188 Emel Esin, “Akçuraoğlu Yusuf Bey’e Dair Hatıralar”, s. 39.
- 189 Halide Edib – Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani: Kurtuluş Savaşı Anıları*, 8. baskı, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1985, s. 200.
- 190 “Türk Mütefekkeri Yusuf Akçura Bey’le Mülâkât”, s. 2.
- 191 Akçuraoğlu Yusuf, “Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi”, *Sebilürreşad*, XIX/484 (18 Haziran 1337 [1921]), s. 167-175.
- 192 Akçuraoğlu Yusuf, “Cihad-ı Ekber’e Dair (Musahabe, 5 Kânun-ı Evvel 1338 [5 Aralık 1922])”, *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makale* adlı eseri içinde, İstanbul: Yeni Matbaa, 1924, s. 123-136.
- 193 Akçuraoğlu Yusuf, “Galip Geldik, Muzaffer Olacağız”, *Hilâl-i Ahmer* (27 Temmuz 1339 [1923]), s. 1.
- 194 Bu ziyaretin ayrıntılı anlatımı için bkz. Işıl Çakan Hacıbrahimioğlu – Mehmet Perinçek, “Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinden Yeni Bir Belge: Frunze’nin Veda Yemeğinde İmzalanan Anı Defteri”, *Toplumsal Tarih*, sayı 251 (Kasım 2014), s. 60-69.
- 195 “Ukrayna Fevkalade Murahhası Frunze Cenaplarının Evvelki Gece Verdikleri Ziyafet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, sayı 396 (4 Kânun-ı sani 1922), s. 1.
- 196 *a.g.m.*, s. 2.
- 197 *a.g.m.*, s. 2.

- 198 *a.g.m.*, s. 2.
- 199 *a.g.m.*, s. 2.
- 200 David S. Thomas, *a.g.t.*, s. 173.
- 201 Akçuraoğlu Yusuf, "Asri Türk Devleti ve Münevverine Düşen Vazife", *Türk Yurdu*, III/13 (Teşrin-i evvel 1341 [Ekim 1925]), s. 1-16.
- 202 Akçuraoğlu Yusuf, "İstanbul Türk Ocağında Konferanslar: Her Şeyden Biraz", *Türk Yurdu*, sayı III/14 (Teşrin-i sani 1925), s. 238-243.
- 203 Akçuraoğlu Yusuf, "Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları," *Türk Yılı 1928*, s. 289-455.
- 204 Akçuraoğlu Yusuf, "Nutuk", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, I/1 (Haziran-Ağustos 1929), s. 16-17.
- 205 *a.g.m.*, s. 22.
- 206 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, s. 454.
- 207 Akçuraoğlu Yusuf, "Nutuk", s. 22.
- 208 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, s. 406.
- 209 Akçuraoğlu Yusuf, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usüllerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, İstanbul 1932, T.C. Maarif Vekâleti, s. 592.
- 210 İ.H. Uzunçarşılı, "Türk Tarihi Yazılırken: Atatürk'ün Alâka ve Görüşlerine Dâir Hatıralar", *Belleten*, III/3 (1939), s. 351.
- 211 Uzunçarşılı'nın bahsettiği "yanlışlık" Yeniçeri teşkilatının Orhan zamanında mı yoksa I. Murad zamanında mı olduğu konusundadır. "Osmanlı tarihini bilmeyen ve yazdığı bu kısmı da, ibarelerini değiştirmek suretiyle Abdurrahman Şeref Bey merhumun *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* isimli mektep kitabından alan Yusuf Akçura merhum, Osmanlılardaki Devşirme ve Yeniçeri teşkilatını Orhan Bey zamanında göstermişti." demekte, Hammer ve diğer yabancı kaynakların da aynı hataya düştüklerini belirtmektedir. Atatürk, bu görüşe itiraz etmiş, bu teşkilatın I. Murad zamanında olması gerektiği konusunda fikir yürütmüştür. İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 351-352.

- 212 Akçuraoğlu Yusuf, "Birinci Türk Tarihi Kongresi", *Ülkü*, I (Şubat 1933), s. 27-28.
- 213 Akçuraoğlu Yusuf, "Dârülfünûnlarda Talebe Hayatı ve Talebe Rûhu", *Türk Yurdu*, II/7 (Nisan 1341 [1925]), s. 26.

Kaynaklar

- Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, I, İstanbul: Karabet Matbaası, 1309.
- Adivar, Halide, *Türkün Ateşle İmtihanı: Kurtuluş Savaşı Anıları*, 8. baskı, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1985.
- Ağaoğlu Ahmed, “Yusuf Akçora”, *Cumhuriyet*, (13 Mart 1935), s. 3.
- Abbasi – Y. Akçurin, “Kazan Ulemâsından Mercanî Efendi”, *Malûmat* (30 Kânûn-ı sâni 1312 [11 Şubat 1897]), s. 421-422.
- Akçuraoğlu, Yusuf, “Üç Tarz-ı Siyaset”, *Türk*, (Kahire), sayı 24 (14 Nisan 1904), s. 1-2.
- _____, “Üç Tarz-ı Siyaset”, *Türk*, (Kahire), sayı 26 (28 Nisan 1904), s. 1-2.
- _____, “Üç Tarz-ı Siyaset”, *Türk*, (Kahire), sayı 27 (5 Mayıs 1904), s. 1-2.
- _____, “İki Türü Hükûmet ve Cemiyet”, *Kazan Mubbiri*, sayı 1 (29 Ocak 1905), s. 2-3.
- _____, *Din Münâzaralarında İrkinçilik Hakkında*, Kazan: Haritanof Matbaası, 1906.
- _____, *Yusuf Akçuraoğlu, Ulûm ve Tarih*, Kazan: Haritanof Matbaası, 1906.
- _____, “Meşrutiyet-i Avamiye ve Müsülmanlar”, *Kazan Mubbiri*, sayı 34 (8 Fıvral 1906), s. 2-3.
- _____, “İhtibâr-ı Şark Cemiyetinde (Общества Востоковедения)”, *Kazan Mubbiri*, sayı 36 (13 Fıvral 1906), s. 2-3.
- _____, “İhtibâr-ı Şark Cemiyetinde [III]”, *Kazan Mubbiri*, sayı 38 (17 Fıvral 1906), s. 3.
- _____, “20nci Fıvral Manifesti”, *Kazan Mubbiri*, sayı 42 (27 Fıvral 1906), s. 1.
- _____, “Cir İşi ve Ulemadan İstifta”, *Kazan Mubbiri*, sayı 78 (3 May 1906), s. 1-2.
- _____, “Peterburg’da Dört Kün (7-10 May): II. Öz Mebuslarımız”, *Kazan Mubbiri*, sayı 86 (17 May 1906), s. 3.
- _____, “Peterburg’da Dört Kün (7-10 May): III”, *Kazan Mubbiri*, sayı 87 (19 May 1906), s. 3.
- _____, “Peterburg’da Dört Kün (7-10 May)” *Kazan Mubbiri*, sayı 88 (21 May 1906), s. 3.
- _____, “Peterburg’da Dört Kün (7-10 May)” *Kazan Mubbiri*, sayı 89 (22 May 1906), s. 3.
- _____, “Avıldan Hatlar II”, *Kazan Mubbiri*, sayı 111 (5 İyul 1906), s. 2.
- _____, “Mekteb ve Medrese Meselesi [1]”, *Kazan Mubbiri*, sayı 114 (10 İyul 1906), s. 3.
- _____, “Mekteb ve Medrese Meselesi [2]”, *Kazan Mubbiri*, sayı 115 (12 İyul 1906), s. 3.
- _____, “Rusya Müsülmanları İttifakı Programma Lâyihasının Tedkiki I”, *Kazan Mubbiri*, sayı 127 (3 Avgust 1906), s. 3.

_____, “Rusya Müsülmanları İttifakı Programma Lâyihasının Tedkiki IV”, *Kazan Mubbiri*, sayı 131 (9 Avgust 1906), s. 2-3.

_____, “Rusya Müsülmanları İttifakı Programma Lâyihasının Tedkiki”, *Kazan Mubbiri*, sayı 132 (13 Avgust 1906), s. 2-3.

_____, “Oktabristler Arasında [1]” *Kazan Mubbiri*, sayı 150 (15 Sintabr 1906), s. 2-3

_____, *Damolla Âlimcan el-Barudi: Tercüme-i Hâli*, Kazan: Şeref Matbaası, 1907.

_____, “Kurban Bayramı”, *Kazan Mubbiri*, sayı 203 (12 Gınvar 1907), s. 1.

_____, “Başkurt Avulunda: I”, *Vakit*, sayı 186 (23 İyun 1907), s. 2-3.

_____, “3’ünç İyun Vâkıa-i Müessifesi”, *Vakit*, sayı 193 (10 İyul 1907), s. 2.

_____, “3’ünç İyun Vâkıa-i Müessifesi”, *Vakit*, sayı 194 (12 İyul 1907), s. 2.

_____, “Başkurt Avulunda: II”, *Vakit*, sayı 197 (19 İyul 1907), s. 3-4.

_____, “Başkurt Avulunda: III”, *Vakit*, sayı 201 (28 İyul 1907), s. 3-4.

_____, “Hanlar Memleketinden”, *Vakit*, sayı 226 (29 Sintabr 1907), s. 3.

_____, “Hanlar Memleketinden”, *Vakit*, sayı 231 (13 Oktabr 1907), s. 2.

_____, “Merhum Dumalar ve Üçünçü Duma”, *Vakit*, sayı 248 (23 Noyabr 1907), s. 2.

_____, “Merhum Dumalar ve Üçünçü Duma: II”, *Vakit*, sayı 249 (27 Noyabr 1907), s. 2-3.

_____, “Duma’da Milliyet Meselesi”, *Vakit*, sayı 250 (29 Noyabr 1907), s. 1-2.

_____, “Üçünçü Duma”, *Vakit*, sayı 241 (8 Noyabr 1907), s. 1-2.

_____, “Üçünçü Duma”, *Vakit*, sayı 242 (10 Noyabr 1907), s. 1-2.

_____, “Yañi Zakonlar Kütkende I”, *Abbar*, sayı 11 (7 Gınvar 1908), s. 1.

_____, “Milliyet”, *Tercüman*, sayı 58 (5 Avgust 1908), s. 2.

_____, “Müsâvât-ı Tamme”, *Tercüman*, sayı 54 (22 İyul 1908), s. 1-2.

_____, “Dârü’l-Hilâfet Yolundan I”, *Vakit*, sayı 380 (9 Oktabr 1908), s. 2.

_____, “Dârü’l-Hilâfet Yolundan II”, *Vakit*, sayı 385 (23 Oktabr 1908), s. 2-3.

_____, “Dârü’l-Hilâfet Yolundan III”, *Vakit*, sayı 387 (28 Oktabr 1908), s. 2-3.

_____, “Dârü’l-Hilâfet’den I [Ahmed Midhat Efendi ile Mülakat]”, *Vakit*, sayı 398 (28 Noyabr 1908), s. 3.

_____, “Türkiye’de Meclis-i Mebûsan Sayımları”, *Vakit*, sayı 409 (18 Dikabr 1908), s. 2.

_____, “Osmanlı Meclis-i Mebusanının Açılıvu”, *Vakit*, sayı 411 (25 Dikabr 1908), s. 2.

_____, “Dârü’l-Hilâfet’den II”, *Vakit*, sayı 412 (28 Dikabr 1908), s. 2-3.

_____, “Meşrûtiyet, Töre hem Şeriat”, *Şûrâ*, sayı 19 (1908), s. 601-605.

_____, “Dârü’l-Hilâfet’den III”, *Vakit*, sayı 414 (3 Gınvar 1909), s. 2-3.

_____, “Türkleri Tanıma ve Tanıtma Konferansı”, *Vakit*, sayı 416 (8 Gınvar 1909), s. 2.

_____, “Dârü’l-Hilâfet’den”, *Vakit*, sayı 418 (13 Gınvar 1909), s. 2-3.

_____, “İkinci Konferans”, *Vakit*, sayı 419 (15 Gınvar 1909), s. 2.

_____, “Dârü’l-Hilâfet’den”, *Vakit*, sayı 422 (22 Gınvar 1909), s. 2.

- _____, “Dârü'l-Hilâfet'den”, *Vakit*, sayı 434 (21 Fıvral 1909), s. 2-3.
- _____, “Dârü'l-Hilâfet'den”, *Vakit*, sayı 441 (10 Mart 1909), s. 2.
- _____, “Dârü'l-Hilâfet'den”, *Vakit*, sayı 442 (12 Mart 1909), s. 2.
- _____, “Dârü'l-Hilâfet'den”, *Vakit*, sayı 444 (17 Mart 1909), s. 2.
- _____, “Dârü'l-Hilâfet'den”, *Vakit*, sayı 445 (19 Mart 1909), s. 2-3.
- _____, “İstanbul'da Kanlı Künler ve Uluğ Alışnular I”, *Vakit*, sayı 467 (9 May 1909), s. 2-3.
- _____, “İstanbul'da Kanlı Künler ve Uluğ Alışnular II”, *Vakit*, sayı 469 (14 May 1909), s. 2-3.
- _____, “İstanbul'da Kanlı Künler ve Uluğ Alışnular III [1]”, *Vakit*, sayı 472 (23 May 1909), s. 2-3.
- _____, “İstanbul'da Kanlı Künler ve Uluğ Alışnular III [2]”, *Vakit*, sayı 474 (28 May 1909), s. 2-3.
- _____, “Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair”, *Sırat-ı Müstakim*, II/39 (21 Mayıs 1325 [3 Haziran 1909]), s. 202.
- _____, “Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair”, *Sırat-ı Müstakim*, II/40 (28 Mayıs 1325 [10 Haziran 1909]), s. 210.
- _____, “Dârü'l-Hilâfet'ten Kayıtkanda”, *Vakit*, sayı 507 (15 Avgust 1909), s. 2-3.
- _____, “Dârü'l-Hilâfet'ten Kayıtkanda”, *Vakit*, sayı 508, (18 Avgust 1909), s. 2-3.
- _____, “Peterburg Haftası”, *Tercüman*, sayı 44 (30 Oktabr 1909), s. 2.
- _____, “Peterburg Haftası V”, *Tercüman*, sayı 48 (27 Noyabr 1909), s. 2-3.
- _____, “Berlin'den I”, *Tercüman*, sayı 51 (18 Dikabr 1909), s. 2-3.
- _____, “İktisadi Bir Bahis”, *Tercüman*, sayı 1 (1 Yanvar 1910), s. 2-3.
- _____, “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/79 (25 Şubat 1325) [10 Mart 1910] s. 7.
- _____, “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Barthold'a göre Çingiz Han”, *Türk Yurdu*, I/1 (17 Teşrin-i sâni 1327 [30 Kasım 1911]), s. 17-18.
- _____, “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Barthold'a göre Çingiz Han”, *Türk Yurdu*, I/5 (12 Kânun-ı sani 1327 [25 Ocak 1912]), s. 139-144.
- _____, “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Barthold'a göre Çingiz Han”, *Türk Yurdu*, I/7 (9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912]).
- _____, “Hakimler Şhrinde Hakimler Arasında Uzgan Bir Atna II”, *Vakit*, sayı 978 (29 Mayıs 1912), s. 2-3.
- _____, “Emel (îdeal)”, *Türk Yurdu*, II/16 (14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912]), s. 488-489.
- _____, “Türk Âleminde”, *Türk Yurdu*, II/17 (28 Haziran 1328 [11 Temmuz 1912]), s. 531-534.
- _____, “Cevaplarımız: Halide Edib Hanımefendi Hazretlerine”, *Türk Yurdu*, I/18 (12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912]), s. 560.

- _____, "Türk ve Tatar Tarihi", *Türk Yurdu*, II/18 (12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912]), s. 557-560.
- _____, "Türk ve Tatar Tarihi", *Türk Yurdu*, II/19 (26 Temmuz 1328 [7 Ağustos 1912]), s. 592-598.
- _____, "Türklerin Büyük Muallim ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski", *Türk Yurdu*, II/10 (6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912]), s. 690-695.
- _____, "1328 Seferi", *Türk Yurdu*, III/25 (18 Teşrin-i evvel 1320 [31 Ekim 1912]), s. 31-32.
- _____, "1328 Seferi (II)", *Türk Yurdu*, III/26 (1 Teşrin-i sani 1328 [14 kasım 1912]), s. 62-64.
- _____, "Türk ve Tatar Birdir, Türkler Medeniyete Hizmet Etmıştır", *Altun Armağan*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1328 [1912], s. 37-59.
- _____, "Türklük", *Altun Armağan*, II, İstanbul, 1329 [1913], s. 55-56.
- _____, "İstanbul'dan Uzaklaşırken", *Donanma*, IV/38 (31 Mart 1329 [13 Nisan 1913]), s. 630-633.
- _____, "1329 Senesinde Türk Dünyası", *Türk Yurdu*, VI/4 (17 Nisan 1330 [30 Nisan 1914]), s. 2135-2136.
- _____, "Muallime Dair", *Türk Yurdu*, VI/12 (27 Teşrin-i sâni 1330 [10 Aralık 1914]), s. 2409-2412.
- _____, "Cihan Harbi ve Türkler", *Türk Yurdu*, VII/1 (11 Kânûn-ı evvel 1330 [24 Aralık 1914]), s. 2425-2430.
- _____, *Türk, Cermen ve İslavların Münâsebât-ı Taribiyeleri*, İstanbul: Kader Matbaası, 1330.
- _____, *Mevkûfiyet Hâtıraları*, İstanbul: yy, 1330 [1914], s. 11.
- _____, "Şihâbüddin Mercânî İstanbul'da", *Mercânî*, nâşiri: Salih b. Sâbit Ubeydullin, Kazan: Maarif Matbaası, 1915, s. 417-426.
- _____, *Die gegenwärtige Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Bestrebungen*, yy, ty. [1916].
- _____, *L'Etat actuel et les Aspirations des Turco-Tatares Musulmans en Russie*, Lausanne: Imprimeries Réunies S.A., 1916.
- _____, "İcmal-i Siyasi", *Donanma*, IX/123 (4 Temmuz 1334 [1918]), s. 1965-1966.
- _____, *Rusya Üserâ Murabhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Dersaadet: Matbaa-i Orhaniye, 1335.
- _____, "Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi", *Sebilürreşat*, XIX/484 (19 Haziran 1337 [1921]), 168-175.
- _____, "Galip Geldik, Muzaffer Olacağız", *Hilâl-i Abmer* (27 Temmuz 1339 [1923]), s. 1.
- _____, "Cihad-ı Ekbere Dair (Musahabe, 5 Kânun-ı Evvel 1338 [5 Aralık 1922])", *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makale* adlı eseri içinde, İstanbul: Yeni Matbaa, 1924, s. 123-136.

_____, “Cihan Harbine İştirâkımız ve İstikbâlimiz”, *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makâle*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1340, s. 7-20.

_____, *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makâle*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1340.

_____, “Dârülfünûnlarda Talebe Hayatı ve Talebe Rûhu”, *Türk Yurdu*, II/7 (Nisan 1341 [1925]), s. 17-26.

_____, “Asri Türk Devleti ve Münevverine Düşen Vazife”, *Türk Yurdu*, III/13 (Teşrin-i evvel 1341 [Ekim 1925]), s. 1-16.

_____, “İstanbul Türk Ocağında Konferanslar: Her Şeyden Biraz”, *Türk Yurdu*, sayı III/14 (Teşrin-i sani 1925), s. 238-243.

_____, *Türk Yılı* 1928, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928.

_____, “Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları”, *Türk Yılı* 1928, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928, s. 289-455.

_____, “Nutuk”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, I/1 (Haziran-Ağustos 1929), s. 1-25.

_____, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usûllerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, İstanbul: T.C. Maarif Vekâleti, 1932.

_____, “Birinci Türk Tarihi Kongresi”, *Ülkü*, I (Şubat 1933), s. 23-29.

_____, *Damolla Âlimcan el-Barudi: Tercüme-i Hâli*, haz. Ahmet Kanlıdere, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

Akgün, Seçil Karal – Murat Uluğtekin, *Akçuraoğlu Yusuf: Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibiryaya Hilâl-i Ahmer Hizmetinde*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2009.

Arsal, Sadri Maksudi, “Dostum Yusuf Akçura”, *Türk Kültürü*, XV/174 (Nisan 1977), s. 346-354.

Aziz [Meker], “Lenin ile Mülâkât”, *Tasvir-i Efkâr*, sayı 2316 (20 Kânûn-ı evvel 1917), s. 1.

Esin, Emel, “Yusuf Akçura Hakkında Bilinmeyen Kaynaklar ve F. Georgeon'un Araştırması”, *Türk Kültürü*, XVII/200-202 (Haziran-Temmuz-Ağustos 1979), s. 428-437.

_____, “Akçuraoğlu Yusuf Bey'e Dair Hatıralar”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987, s. 35-42.

Gayaz İshakiy: Eserler, VII, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2008.

Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Hacıbrahimoglu, Işıl Çakan – Mehmet Perinçek, “Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinden Yeni Bir Belge: Frunze'nin Veda Yemeğinde İmzalanmış Anı Defteri”, *Toplumsal Tarih*, sayı 251 (Kasım 2014), s. 60-69.

İshaki, Ayaz, “Lozan Kongresinin 20 Yıllığı”, *Yaña Milli Yul*, VIII /12 (Dikabr 1936), s. 1-5.

Kanlıdere, Ahmet, *Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Kazan Muhbiri, “Meslek”, *Kazan Muhbiri*, sayı 1 (29 Ekim 1905), s. 1.

T.Y., “Akçuraoğlu Yusuf Bey”, *Türk Yurdu*, IV/45 (25 Temmuz 1329 [7 Ağustos 1913]), s. 736.

_____, “Türk-Rus Mukâreneti Hakkında”, *Türk Yurdu*, I/2 (1 Kânûn-ı evvel 1327 [24 Aralık 1911]), s. 53-55.

Tairov, N. İ. – İ. N. Tairov, “Novie faktı o date rojdeniya Yusufa Akçurı,” *Vestnik*, II/2 (2015), s. 96-97.

Taymas, Abdullah Battal, “Yusuf Akçura’nın Türkçülüğü ve Rusya Türkleri Arasındaki Çalışmaları”, *Türk Yurdu*, XXVI/7 (1942), s. 221.

_____, *Kızıl Dünya (Ben Bir Işık Arıyordum): Bolşevik İhtilâli Strasında Rusya ve Türk Dünyası*, İstanbul: Tan Gazetesi Matbaası, 1962.

Temir, Ahmet, *Yusuf Akçura*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

Thomas, David S., David S. Thomas, *The Life and Thought of Yusuf Akçura (1876-1935)*, basılmamış doktora tezi, Montreal: McGill University, 1976.

_____, “Yusuf Akçura and the Intellectual Origins of Üç Taz-ı Siyaset”, *Journal of Turkish Studies*, 2 (1979), s. 127-140.

Togan, A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi*, Kahire: el-Matbaatü'l-arabiyye ve Matbaatü'l-itimad, 1929-1940.

_____, *Tarihte Usûl*, 2. baskı, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.

_____, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Togay, Muharrem Feyzi, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944.

Uzunçarşılı, İ.H., “Türk Tarihi Yazılırken: Atatürk'ün Alâka ve Görüşlerine Dâir Hatıralar”, *Belleten*, III/3 (1939), s. 349-353.

“Kazan Haberleri: Siyasî Müsülman Müzakereleri”, *Kazan Mubbiri*, sayı 6 (21 Noyabır 1905), s. 3-4.

“Medrese-i Hüseyniye'nin Programmasını Tanzim maksadıyla Cem Olan Komisyonun Mukarrerâtı”, *Vakit*, sayı 56 (1 Avgust 1906), s. 2.

“Türk Mütefekkiri Yusuf Akçura Bey'le Mülâkât”, sayı 591-211, *Anadolu'da Yeni Gün*, (24 Nisan 1921), s. 2.

“Türk ve Tatar Heyeti”, *Türk Yurdu*, IX/9 (31 Kânûn-ı evvel 1331 [13 Ocak 1916]), s. 2884-2886.

“Ukrayna Fevkalade Murahhası Frunze Cenaplarının Evvelki Gece Verdikleri Ziyafet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, sayı 396 (4 Kânun-ı sani 1922), s. 1.

İndeks

3'üncü İyun Vākıa-yı Mües-
sifesi 54

1905 Devrimi 31

Abbas Efendi 17

Abdullah Bubi 17, 66, 107

Abdullah Cevdet 12, 20, 122

Abdulla Yusupov 12

Abdurrahman Ahmer 66

Abdurrahman Sadi 12

Abdurrahman Şeref 70, 71

Abdülhamid Kazakov 68

Abdürreşid İbrahim 32

Aftonomist 38

Ahmed Bay 32

Ahmed Ferid (Tek) 20, 24,
60, 106

Ahmed Hikmet 76, 78

Ahmed Midhat Efendi 63

Ahmedoğlu Safa 85

Ahmed Rıza 20, 63

Ahmet Saip Kaplanov 85

Ahmet Temir 11, 76

Ahrar Fırkası 64

Akçura Babay 14

Akmescit Rüştiye Mektebi
56, 57

Akmolinsk 37

Albert Sorel 20, 21

Alexander İzvolski

İzvolski 75

Alexandre Bennigsen 12

Ali Canib 68

Ali Kemal 24, 63

Âlimcan Barudi 17, 28, 34, 40

Âlimcan el-Barudi 28, 29,
30

Âlimcan İbrahimov 12

Ali Merdan Topçubaşı 63

Almanlar 45, 68, 79, 82,
85, 96

Almanya İmparatorluğu 82

Anadolu 50, 76, 78, 103, 106,
107, 121

Ankara Hukuk Mektebi 114

Arapça 26, 50

Araplar 77, 105

Arap meselesi 105

Arap milliyetçileri 122

Arat 11

Arnavutlar 79, 105

Arşaluis Mihailoviç Arşaru-
ni 12

A. S. Budiloviç 34, 35

Atatürk 116, 117, 118, 119

Attila 70, 82

Aux origines du nationalisme
turc 12

Avrupa 11, 12, 19, 20, 21, 25,
27, 28, 29, 30, 42, 52, 53,
63, 74, 78, 82, 83, 84, 85,
87, 100, 105, 108, 112, 121

Avrupa malları 30

Avusturya-Macaristan 92, 93

Ayaz İshaki 12, 13, 63, 86, 87

Azerbaycan 84, 95, 101

Aziz Meker 87

Badkübe 42

Bahçesaray 7, 29

Bakü 53

Balkan İttihadı 79

Balkanlar 46, 63, 79

Balkan Savaşı 79

basın hürriyeti 25

Başkurtlar 41, 48, 49, 50

Batılı yazarlar 18

Batı Sibirya 95, 107

Berlin 68, 85, 100

Birinci Duma 50, 58

Bolşevikler 27, 86, 96, 97, 98,
99, 102, 107

Brest-Litovsk Antlaşması 86

Budapeşte 85

Bugünkü Türkili 87

Buhara 16, 29, 30, 50, 85, 89

Bulgar Hanlığı 74

Bulgar şehri 74

Bulgar Türkleri 74

burjuvazi 52, 53, 54

Canturinler 49

Ceditçiler 64

Celal Sahir 68

Cemaleddin Velidi 12

Cemal Paşa 72, 76

Cengiz Han 22, 37, 70, 71,
72, 73, 125

Cengiz İmparatorluğu 74

Charles Seignobos 33, 44
cıyın 50

Cihan Harbi 7, 96, 104

Constantin-François Volney
18

Çar III. Aleksandr 45

Çatalca 80

Çelebizade Mehmed Esad 84

Çin 30

Dağıstanlılar 85

Damolla Âlimcan el-Baru-
di 28

Danimarka 89, 90, 92, 100

David Thomas 11, 114

Defter-i Âmâlim 10, 11

Demokratik Türkçülük 105

Dereköy 55

Deşt-i Kıpçak 73

dini ideal 18

dini münazaralar 24, 26

dini uyanış 10, 80

Diniye Nezâreti 96

Doğu Avrupa 74, 82

Duma 27, 33, 38, 40, 41, 43,
50, 51, 58, 67, 75

École Libre des Sciences
Politiques 20, 60

Emel Esin 12, 60, 107

emperyalist Türkçülük 105

Enver Paşa 83

Ermeniler 45, 51, 58, 64, 103

Farslar 70, 125

Fatih Camii 65

Fatih Emirhanî 34

Filistin 122

Finlandiya 90, 99

Fransız filozofları 25

Frunze 110, 111, 113, 135,
141, 142

Gabidullin 12

Hacı Zagidulloviç Gabi-
dullin

- H. Gabidullin 12
 Gaspiralı 17, 24, 27, 29, 30, 44, 48, 54, 55, 56, 57, 75
 Genç Kalemler 68
 Genç Osmanlılar 20, 61
 Genç Türkler 20, 64
 General Frunze 111
 General Mihail Frunze 110
 Georgeon 12, 127, 131, 141
 Gökalp 13, 68, 72, 75, 76
 Grigoryev
 Vasili Vasilyeviç Grigoryev 35
 Gürcüler 51
 Haçlı Seferleri 108
 Hadi Maksudi 66
 Hadis 29, 50
 Hahollar 48
 Halide Edib Adivar 76, 105, 108
 Halid Ziya Uşaklıgil 78
 Halim Sabit Şibay 80, 106
 Halkçılık 111
 Halkın Bağımsızlığı Kulübü 38
 Hamdullah Subhi Tanrıöver 68, 105
 Hareket Ordusu 65, 66, 67
 Haris Feysi 66
 Martin Hartmann 85
 Haydar Mirza Sırtlanov 34
 Hilafet 27, 80
 Hilâl-i Ahmer 86, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100
 Hristiyan okulları 25
 Hunlar 82
 Hüseyin Cahid 63
 Hüseyinzâde Ali 84
 I. Dünya Savaşı 13, 76, 82
 III. Milletler Konferansı 85
 II. Meşrutiyet 53, 61, 75, 76, 122
 İdil Boyu 45, 70, 93
 İdil-Ural 95
 İhsan Paşa 95
 İkinci Duma 58
 İlminskiy, Nikolay İ. 34, 35, 37
 İnorods 34, 35, 64
 İran 71
 İskandinavya 89, 134, 141
 İsmail Gaspiralı 17, 24, 29, 32, 44, 54, 55, 56, 57, 75
 İsmail Hakkı Uzunçarşılı 118
 İsmail Mirza Müftüzâde 57
 İstanbul 3, 10, 11, 15, 16, 27, 53, 57, 61, 63, 64, 66, 67, 74, 75, 76, 101, 103, 115
 İsterlitamak 49
 İstiklal Savaşı 7, 106, 109
 İsveç 89, 90, 91, 92
 İsviçre 46, 85, 87
 İtilaf Devletleri 86, 97, 113
 ittihad-ı İslam 117
 İttihat ve Terakki 20, 63, 64, 67, 68, 76, 80, 83
 İzmir 103, 105
 Japonlar 31
 Jön Türk 19, 20, 21, 22, 60
 Kaban Gölü 17
 Kadet 31, 37, 38, 39, 40, 46, 64
 Kadimciler 64
 Kafkasya 30, 45, 51, 54, 63, 84, 87, 95
 Kafkasya Türkleri 54, 84
 Kara Yakup 48
 Karl Marx 20
 Kastroma 95
 Kaşgar 31
 Katkov
 Mihail Katkov 45
 Kayyum Nâsiri 17
 Kazaklar 41, 48, 84
 Kazan Jandarma İdaresi 37
 Kazanlılar 74, 86
 Kazan Tatarları 10, 16, 77, 84, 85
 Kazan Vilayet Hapishanesi 27
 Kerim Halfe 39
 Kırgız-Kazaklar 84
 Kışkar 25, 29, 56
 Kızılaz 89, 91, 92
 Kızılhaç 89, 90, 91, 95
 Kızıl Ordu 97
 Kiev 60, 98
 kinaz 14
 Kinaz Adaş 14
 kongreler 31, 32, 37, 39, 42, 50, 76, 83, 86, 87, 118
 Konstantin Pobedonostsev 45
 Kopenhag 89, 90, 99
 Korkunç İvan 14
 Köprülüzade Fuad 68
 Köroğlu 50
 Köstence 60
 Kumuklar 85
 Kur'an 80, 90
 Kurban Bayramı 42, 110
 Kuzey Kafkasya 95
 Kuzey Türklüğü 17
 Lamaî 35
 Lebib Karan 76, 83
 Lenin 87, 88, 112, 113
 Lozan 85, 87
 Lütfi İshaki 66, 95
 Macarlar 77, 85, 96
 Macar Milli Akademisi 85
 Makarya 35
 Malmö 90
 Malta 103
 Malumat gazetesi 17
 Meçkere 25
 medrese 17, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 50, 54, 55
 Mehmed Emin Resulzâde 12
 Mehmed Emin Yurdakul 105
 Mehmed Tahir 17
 Mekerce 56
 Mercanî 16, 17, 27
 Merv 70
 Mesud Gayneddin 13
 Meşveret 21, 22
 Mevküfîyet Hatıraları 11
 Miftaheddin Buharayev 95
 Milli Türk Fırkası 60, 106
 millî uyanış 79, 80
 milliyet meselesi 45, 46, 64
 mirzalar 44, 56, 57
 Mişerler 48

- Mizancı Murad 63
 Moğol istilası 70
 Moğollar 73
 Moskova 7, 14, 77, 93, 94, 95, 98, 99
 Muhammed Abduh 80
 Muhammediyeye Medresesi 28, 43, 44
 Muharrem Feyzi Togay 11, 107
 Mukîmeddin Begcan 84, 85
 Musa Cârullah 17, 50, 80
 Mustafa Kemal 106, 110, 114, 119
 Müslüman Dini İdaresi 31, 107
 Nâmık Kemal 18, 19, 70, 71
 Necib Âsım Yazıksız 61, 73
 Nijni Novgorod 42
 Niyaz Muhammed Süleyman 66
 Nutuk 116, 117
 Odessa 16
 Oktabristler 39, 64
 Orenburg 11, 40, 41, 42, 44, 45, 53, 56, 61, 126
 Orta Asya 73
 Osmanlı Devleti 12, 19, 46, 51, 60, 61, 82, 89, 117
 Osmanlılar 18, 20, 61, 73, 77, 79, 92, 105, 125
 Osmanlı Mebusan Meclisi 63, 65
 Osmanlı tarihi 21, 70, 118, 119, 125
 Osmanlı Türkleri 63, 70, 73, 80, 122
 Ömer Halife Devletyar 66
 Ömer Seyfettin 68
 Özbekler 85
 Panislamizm 12, 54, 117
 Panmazlumizm 113
 Panslavizm 44
 Panturanizm 117
 Pantürkizm 12, 54, 117
 Paris Üniversitesi 12
 Paskal 27
 Petersburg 7, 24, 33, 37, 39, 66, 67
 Pleve 58
 Polonyalı 41, 45, 46, 51, 58
 Rafael F. Muhammedinov 12
 Reform 17, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 112
 reformatör 29
 Rızaeddin b. Fahreddin 17, 80
 Rodiçev Fedor İzmiloviç 37
 Roma 28
 Romanya 60
 Romenler 77, 79
 Rönesans 25
 Rumeli 78, 80
 Rus İlahiyatçılar 26
 Rus İnkılabı 96
 Ruslar 11, 14, 16, 31, 33, 37, 38, 40, 45, 46, 48, 50, 51, 54, 60, 75, 86, 89, 94, 111
 Ruslaştırma 34, 45, 46, 51
 Rus soyluları 48
 Rusyalı İslam Talebe Cemiyeti 63
 Rusya Müslümanları İttifakı 39, 42
 Rusya Türklüğü 102
 Saban Toyu 50
 Sadri Maksudi 27, 59, 67, 99, 102
 Sahib Molla 63
 Said Paşa 63
 Samara 96
 Selma Akçura 6, 106, 116
 Semerkand 16, 31
 Semireçski 37
 Serbest Halk Dersleri 114
 Sergey Vitte 32
 Seyid Alkin 34
 Seyid Grey Mirza Canturinin 34
 Seyit Tahir Efendi 85
 Seyyid Battal 50
 Sibirya 93, 95, 96, 97, 99, 100, 107
 Simbirska 3, 5, 9, 10, 14, 23, 26, 95, 96
 skolastik 25, 29, 115
 Sorbonne 21
 Sovyet Dönemi 12
 Sovyetler 12, 87, 99, 102
 Sovyetler Birliği 102
 Suriye 76, 80
 Şarkiyatçılar Cemiyeti
 Şehabeddin Mercanî 16, 17, 27
 Şeriat 22, 23, 41, 42, 65, 66
 Şeyh Aliler 49
 Şimal Türkleri 77
 Şûrâ-yı Ümmet 21
 Tarih-i Siyasi 121
 Tarih Kongresi 118
 Tatar egemenliği 37
 Tatar hâkimiyeti 74
 Tataristan 12
 Tatar medreseleri 25
 Tercüman gazetesi 24, 30, 67
 Teşkilât-ı Mahsûsa 83
 tevhid-i Etrak 117
 Tevkilevler 49
 Tıncbayev 34
 Timur 70, 71, 125
 Tobolsk 95
 Togay 11, 71, 107
 Tolstoy 45, 58, 112, 131
 Trablusgarp 19, 20, 21, 60, 71, 74, 106
 Turanlılar 71
 Türkçülük 7, 13, 48, 105, 116, 117, 122
 Türk esirleri 90, 93, 95, 96, 97, 98
 Türk ırkı 34, 74, 118
 Türkistan 7, 10, 38, 45, 50, 61, 70, 73, 84, 87
 Türkistanlılar 50, 84
 Türkiye Cumhuriyeti 13, 115, 116, 117
 Türk kavimleri 49, 53, 73
 Türklük fikri 45, 52, 53
 Türk-Macar-Cermen ittifakı 82
 Türkmenler 84
 Türk Ocağı 72, 76, 82, 103, 109, 115
 Türkologlar 61

- Türk-Rus dostluğu 75
Türk tarihi 68, 70, 73, 74, 118,
119, 121, 125
Türk-Tatar 27, 40, 74, 83, 84,
85, 87, 91, 99
Türk ve Tatar Tarihi 73
Türk Yılı 1928 11, 114, 115
Ufa 15, 42, 49, 56, 95, 96,
97, 98
Ukrayna 110, 111, 113
Ulûm ve Tarih 44
Ulyanovsk 14
Usûl-i Cedid 28, 29, 30,
55, 84
Üç Tarz-ı Siyaset 24, 25, 117
Üserâ 89, 101
Vakit gazetesi 41, 44, 61, 63,
67, 126
Vasiliy D. Smirnov 24, 55
Veled Çelebi İzbudak 61
Versailles Barış Konferansı 99
Vilhelm Thomsen 100
Vladivostok 99
Volga havzası 74
Vologda 95
Wilhelm Radloff 100
Yahudiler 58
Yahya Kemal 72
Yalı Boyu 55
Yunanlar 79
Yusuf Akçura 2, 6, 7, 8, 9,
10, 11, 12, 13, 14, 20, 21,
22, 39, 43, 52, 56, 58, 59,
60, 66, 72, 81, 83, 84, 85,
86, 87, 89, 91, 98, 101,
103, 108, 109, 110, 111,
113, 114, 116, 119, 121,
124, 126
Yusuf Bay 24
Zamanımız Avrupa Siyasi
Tarihi 121
Zeki Velidi Togan 73, 74, 87
zemstvo 56
Ziya Gökalp 68, 72, 75, 76
Züyebaşı 14, 24

Rusya'daki Türk Esirlerin Kurtarıcısı
YUSUF AKÇURA

93 Harbi arifesinde doğan Akçuraoğlu Yusuf'un 59 yıllık ömrü Rus Devrimi, Osmanlı'nın Meşrutiyet yılları, I. Cihan Harbi, İstiklâl Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gibi çalkantılı ve olaylarla dolu yıllara tekabül eder. Paris, Berlin, Trablusgarp, Kahire ve Moskova gibi birçok şehirde ama özellikle İstanbul, Ankara, Kırım, Kazan ve Ufa gibi Türk dünyasının önemli merkezlerinde gazeteci, siyasetçi ve hoca olarak geçirdiği yılları, şahit olduğu olay ve gelişmeleri kâh yazılarıyla kâh ders veya konferanslarıyla değerlendiren Akçura, gerçekleştirdiği milletlerarası görüşme ve müzakerelerle de etkili bir şahsiyet olarak öne çıkar. Bu eser; Rusya'daki Osmanlı esirlerine ulaşarak onları isim isim tespit edip tutuldukları kampları belirleyen, sağlık durumları ve ihtiyaçlarına ilişkin sorunlarına çözüm üreten, para, kitap ve sair hediyelerle birlikte ailelerinden gelen mektupların onlara ulaştırılmasının yanı sıra yaralı esirlerin memleketlerine getirilmelerini sağlayan, askerlerimizin esaret hayatlarını insanca geçirmeleri için çabalayan Hilâl-i Ahmer temsilcisi Yusuf Akçura'yla tanışmaya, onu yardımsever ve fedakâr yönüyle tanımaya davetimizdir.

RUSYA'DAKİ TÜRK ESİRLERİN KURTARICISI
HİLÂL-İ AHMER TEMSİLCİSİ

YUSUF AKÇURA

PROF. DR. AHMET KANLİDERE

DİZİ ADI: BELLEK-BİYOGRAFI

KİTAP NO: 07

